
HUKUKSAL BOYUTUYLA
TÜRKİYE VE AZERBAYCAN'IN
ORTAK "ERMENİ SORUNU"

YUKARI KARABAĞ
— VE —
10 KASIM 2020
ATEŞKES ANTLAŞMASI

YAZAR

Av. Ferhat AZNEVİ

ANKARA 2021

TÜRKİYE BAROLAR BİRLİĞİ

Hukuksal Boyutuyla Türkiye ve
Azerbaycan'ın Ortak "Ermeni Sorunu"
Yukarı Karabağ ve 10 Kasım 2020
Ateşkes Antlaşması

Yazar: Av. Ferhat AZNEVİ

Türkiye Barolar Birliği Yayınları: 399
Yayıncı Sertifika No: 15566

ISBN: 978-605-7848-49-9

© Türkiye Barolar Birliği
Mayıs 2021, Ankara

Türkiye Barolar Birliği
Oğuzlar Mah. Barış Manço Cad.
Av. Özdemir Özok Sokağı No: 8
06520 Balgat – ANKARA
Tel: (312) 292 59 00 (pbx)
Faks: 312 286 55 65
www.barobirlik.org.tr
yayin@barobirlik.org.tr

Baskı
Şen Matbaa
Özveren Sokağı 25/B
Demirtepe-Ankara
(0312. 229 64 54 - 230 54 50)
Sertifika No: 47964

HUKUKSAL BOYUTUYLA
TÜRKİYE VE AZERBAJCAN'IN
ORTAK "ERMENİ SORUNU"

YUKARI KARABAĞ
— VE —
10 KASIM 2020
ATEŞKES ANTLAŞMASI

YAZAR

Av. Ferhat AZNEVİ

ANKARA 2021

İÇİNDEKİLER

1. Yukarı Karabağ Sorunu	18
1.1. Tarihi Süreç ve Bölgenin Siyasi Sınırlarını Belirleyen Konferanslar, Antlaşmalar	18
1.1.1. Genel Durum	18
1.1.2. 1917 Sonrası Konferans ve Antlaşmalar	24
1.1.2.1. 15 Aralık 1917 Brest-Litovsk Ateşkes Antlaşması.....	25
1.1.2.2. 18 Aralık 1917 Erzincan Ateşkes Antlaşması.....	25
1.1.2.3. 3 Mart 1918 Brest-Litovsk Barış Antlaşması.....	26
1.1.2.3.1. Brest-Litovsk Barış Antlaşması Uyarınca Osmanlı Devleti ile Rusya Arasında İmzalanan Ek Barış Antlaşması.....	29
1.1.2.4. 14 Mart-14 Nisan 2018 Trabzon Konferansı.....	29
1.1.2.5. 11 Mart 1918 Batum Konferansı	30
1.1.2.6. 4-18 Haziran 1918 Batum Antlaşmaları.....	31
1.1.2.6.1. Osmanlı Devleti ile Gürcistan Arasındaki 04.06.1918 Batum Barış ve Dostluk Antlaşmaları	31
1.1.2.6.2. 4 Haziran 1918 Osmanlı Devleti ile Ermenistan Arasındaki Batum Barış ve Dostluk Antlaşmaları	32
1.1.2.6.3. Osmanlı Devleti ile Ermenistan Arasındaki 13 Temmuz 1918 Tarihli Gümrü Antlaşması.....	33
1.1.2.6.4. 18 Haziran 1918 İstanbul Konferansı.....	33
1.1.2.6.5. 1918 Batum Antlaşması ile Erivan'ın Ermenistan'a Devrinin Hukuken Geçerliliği.....	34
1.1.2.7. 30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Antlaşması	44
1.1.2.8. 10 Ağustos 1920 Sevr Barış Antlaşması	46
1.1.2.9. 3 Aralık 1920 Gümrü Antlaşması.....	47
1.1.2.10. 16 Mart 1921 Moskova ve 13 Ekim 1921 Kars Antlaşmaları	49

1.1.2.11. Türkiye'nin Azerbaycan ile Ortak Sınırını Koruma Mücadelesi	51
1.1.2.12. Tür-İran Sınır Düzenlemesi ve 23 Ocak 1932 Sınır Antlaşması.....	53
1.1.3. Azerbaycan ve Türkiye'nin Ortak "Ermeni Sorunu" Kapsamında, Türkiye'nin Asılsız Ermeni İddiaları Karşısında Hukuki Dayanakları	55
1.1.3.1. Sözde Batı Ermenistan Hükümeti'nin, Moskova ve Kars Antlaşmaları'nın İptali Başvurusu Üzerine, Rusya Federasyonu Anayasa Mahkemesi'nin Verdiği Red Kararı.....	58
1.1.3.2. Sevr Antlaşması'nın ve Wilson Raporu'nun Geçersizliği	61
1.1.3.3. 16 Mart 1921 Moskova ve 13 Ekim 1921 Kars Antlaşmaları'nın Geçersiz Olduğu İddiaları.....	68
1.1.3.4. 1915 Ermeni Tehciri ve Sözde Soykırım İddiaları Karşısında Türkiye'nin Hukuki Dayanakları	76
1.1.3.4.1. Büyük Britanya Kraliyet Başsavcılığı'nın "Eldeki Belge ve Bilgilerin Ermeni Soykırımı İddiaları İçin Hüküm Kurmaya Yeterli Olmadığı, Bu Nedenle Mahkeme Kurulamayacağı" Yönündeki 29.07.1921 Tarihli Kararı.....	78
1.1.3.4.2. 1918-1920 Divan-ı Harb-i Örf-i Mahkemeleri Kararları.....	78
1.1.3.4.3. 1948 Birleşmiş Milletler Soykırımı Önleme ve Cezalandırma Sözleşmesi'nin 1915 Tehcirine Etkisi	82
1.1.3.4.4. 1915 Ermeni Tehciriyle İlgili İddialar Karşısında Almanya'nın Birincil Derecede Sorumluluğu.....	83
1.1.3.4.5. Talat Paşa'nın Katili Solomon Teilirian'ın Berlin Üçüncü Eyalet Mahkemesi'ndeki 1921/ C.J.22/21 Sayılı Yargılaması	90

2. Sovyetler Birliği'nin Dağılması Sonrasındaki Gelişmeler ve Bişkek Ateşkes Antlaşması.....	95
2.1. 5 Mayıs 1994 Bişkek Ateşkes Antlaşması	101
3. 10 Kasım 2020 Azerbaycan–Ermenistan Ateşkes Antlaşması.....	106
3.1. Genel Değerlendirme	106
3.2. 9–10 Kasım 2020 Antlaşması'nın 9. Maddesi.....	122
3.2.1. 11 Ocak 1921 Tarihli Moskova Deklerasyonu	127
4. Karabağ'ın Özerklik Tartışmaları ve 10 Kasım Antlaşması Sonrasındaki Hukuki Statüko.....	131
4.1. Karabağ'ın Özerk Bölge Statüsünün Kaldırılması	131
4.2. 10 Kasım Ateşkes Antlaşması ve Sonrasında Rusya ile Türkiye'nin Durumu.....	137
4.2.1. Rusya Federasyonu	137
4.2.2. Türkiye Cumhuriyeti'nin 10 Kasım Ateşkes Antlaşması'ndaki Pozisyonu ve Ortak "Ermeni Sorunu" Kapsamında Barış Koşulları.....	139
SONUÇ.....	141
KAYNAKLAR.....	148
EKLER:	
Ek 1- George H. W. Bush ile Turgut Özal'ın Dağlık Karabağ sorunuyla ilgili görüşme tutanakları	155
Ek 2- 10 Kasım 2020 Moskova Deklarasyonu'nun Orijinal Metni.....	156
Ek 3- Gümrü Antlaşması	158
Ek 4 - Moskova Antlaşması.....	163
Ek 5 - Kars Antlaşması	170

ÖNSÖZ

Bu kitabın ele aldığı temel konulardan biri olan 1915 tehcirine ilişkin Türkiye'ye yöneltilen iftiralar hiçbir hukuki delile dayanmadığı gibi, Ermenistan'ın toprak ve tazminat iddialarına zemin hazırlamak amacıyla sürekli bir tehdit unsuru olarak kullanılmaktadır.

Savaş sonunda Osmanlı asker ve bürokratlarını, 'Ermenilere karşı toplu kıyım yaptıkları' iddiasıyla soruşturan, bir delil bulabilmek için arşivleri didik didik arayan İngilizler aradıklarını bulamamıştır.

Adaleti sağlamayı amaç edinen hukuk, toplumsal barışın güvencesi olduğu gibi, dünya barışının da güvencesidir. Uluslararası hukuk bu nedenle vardır.

1915 olaylarına ilişkin Türkiye'ye yönelik hukuk dışı ithamlarını sürdürenler; Yukarı Karabağ sorununda, uluslararası kararlarla da tespit edildiği üzere, toprakları 30 yıl boyunca Ermenistan tarafından işgal altında tutulan Azerbaycan'ın var olan hukukunu savunmaktan kaçınmıştır.

Kasım 2020'de, Azerbaycan'ın zaferiyle sonuçlanan 2. Yukarı Karabağ Savaşı, Ermenistan'ın uluslararası hukuku ayaklar altına alarak, katliam ve zorunlu göç eşliğinde sürdürdüğü işgalin, hukuk çerçevesinde adil bir anlaşmayla sonuçlanması için önemli bir fırsat yaratmıştır.

Gerek 1915 tehciri gerekse Yukarı Karabağ sorununa ilişkin olarak; barışın ve huzurun kalıcı olarak tesisi için tek adres olarak hukuku gösteren Türkiye Barolar Birliği olarak, bu amaca hizmet edecek bilimsel çalışmalara büyük önem veriyoruz.

Bu çerçevede değerli meslektaşımız Av. Ferhat Aznevi'nin emeğinin ürünü olan "Hukuksal Boyutlarıyla Türkiye ve

Azerbaycan'ın Ortak 'Ermeni Sorunu' - Yukarı Karabağ ve 10 Kasım 2020 Ateşkes anlaşması" adlı kitabın, sonuna kadar sürdürmekte kararlı olduğumuz hukuk mücadelesine katkı sağlayacağını umuyor ve buna inanıyorum.

Saygılarımla.

Av. Prof. Dr. Metin FEYZİOĞLU
Türkiye Barolar Birliği Başkanı

*Babam Hüsniü Aznevi ve
Ablam İnayet Aznevi'nin
anısına ...*

Bu çalışmayı Yukarı Karabağ sorunu ve 10 Kasım 2020 Ateşkes Antlaşması özelinde bir makale şeklinde hazırlamak istemiştım. Konuyla ilgili bugünkü statükoları belirleyen içiçe geçmiş bir çok antlaşma ve konferans sözkonusu olduğundan, daha kapsamlı bir inceleme ve değerlendirme yapmak gerekti. Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında hem Türkiye hem de Azerbaycan, ortak "Ermeni Sorunu'nda" kirli propaganda ve iftiralarla mağdur olan, iki kardeş ülkedir. Ermeni halkı yüzlerce yıl dostlukla beraber yaşadığı Türklerle, eğer dışardan empoze edilen politikalar olmasaydı, yine barış içinde yaşayabilirdi. İkinci Karabağ Savaşı sonrasında bölgede adil bir antlaşmaya dayalı gerçek bir barışı sağlama şansı doğmuştur.

Kitapta Ermenistan'ın Azerbaycan ve Türkiye'den toprak taleplerine konu olan tezleri, 1915 tehciri ve 1918 Brest-Litovsk barışından itibaren, bugüne kadarki antlaşmalarla birlikte, orijinal metinlerden yararlanılarak hukuki çerçevede değerlendirilmiştir. Her biri tez konusu olabilecek konu başlıkları temel referans noktalarıyla ele alınmıştır. Bu kapsamda, Trabzon Konferansı, Batum Antlaşmaları, İstanbul Konferansı, Gümrü Antlaşmaları, Mondros Ateskes Antlaşması, Sevr Barış Antlaşması teşebbüsü, Moskova ve Kars Antlaşmaları ile diğer bölgeyle ilgili antlaşmalar sırasıyla incelenmiştir. Sözde soykırım iddialarına dayanak gösterilen Malta gözaltıları, Talat Paşa cinayeti ve 1918-1920 yıllarında Divan-ı Harb-i Örf-i Mahkemeleri'nde yapılan yargılamalar; Almanya'nın 1915 tehcir kararıyla ilgili bugünkü sorumluluğu ile birlikte ele alınmıştır. Ermenistan'ın günümüzdeki sınır değişikliği taleplerine dayanak teşkil eden, Moskova ve Kars Antlaşmaları'nın geçersizliği iddiası da, yine Ermenistan'ın ileri sürdüğü gerekçelerle birlikte incelenmiştir.

Son kısımda, Yukarı Karabağ'ın özerk bölge statüsünün Azerbaycan tarafından iptal edilerek Bakü'ye, diğer Azerbaycan illeri gibi idari açıdan bağlanması, dönemin Sovyetler Birliği ve Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti anayasaları kapsamında değerlendirilmiş, Birinci Karabağ Savaşı'nın ardından imzalanan 1994 Bişkek Ateşkes Protokolü ve 10 Kasım 2020 Ateşkes Antlaşması ele alınmıştır.

Konuyla yakından ilgilenen Türkiye Barolar Birliği Başkanı Sn. Prof. Dr. Metin Feyzioğlu ve yönetimine, Türkiye Barolar Birliği Başkanışmanı Sn. Prof. Dr. Necdet Basa'ya, çalışmamın kitaba dönüştürülmesini öneren Kafkassam başkanı Sn. Prof. Dr. Hasan Oktay'a, Genel Yayın Yönetmeni Sn. Av. Özlem Bilgilioğlu'na, İdari İşler Müdürü Sn. Necati Kaya'ya, kapak ve dizgide yardımcı olan Sn. Uğur Karse ve Sn. Nehir Gök Sayın'a, tasarımı gerçekleştiren Sn. Mehmet Tamer'e müteşekkirim. Kitap yazımı döneminde gösterdikleri sabır için tüm aileme, Kayseri'de geçmişte biz Türklerle barış ve huzur içinde yaşayan Ermenilerle ilgili paylaşımları için annem Sn. Sönmez Aznevi'ye, çevirilerde yardımcı olan eşime, çocuklarım Hüsnü Altay ve Asya'ya teşekkür ediyorum.

Av. Ferhat Aznevi

HUKUKSAL BOYUTUYLA TÜRKİYE VE AZERBAJCAN'IN ORTAK "ERMENİ SORUNU"

YUKARI KARABAĞ VE 10 KASIM 2020 ATEŞKES ANTLAŞMASI

THE LEGAL ASPECTS OF THE ARMENIAN ISSUE AS A
COMMON PROBLEM OF TURKEY AND AZERBAIJAN
UPPER-KARABAKH AND NOVEMBER 10, 2020
CEASEFIRE AGREEMENT

*Ferhat AZNEVİ**

Özet: İkinci Karabağ savaşı, Azerbaycan'ın askeri zaferiyle sonuçlanmıştır. Bu zaferden sonra 10 Kasım 2020 tarihinde, Rusya'nın gözlemciliğinde imzalanan Azerbaycan-Ermenistan Ateşkes Antlaşması (Moskova Deklarasyonu), Karabağ'da çatışmaların başladığı 1988 yılından sonra, ilk defa bölgeye barışı getirme potansiyelini taşımaktadır. Azerbaycan işgal altındaki topraklarının %70'ini geri almıştır. Bununla birlikte, Karabağ'da Rus barış gücününün görev yaptığı bölge, Azerbaycan kontrolüne girmemiştir. Ermenistan, Azerbaycan'ın egemenlik haklarını ihlal ederek, Karabağ'a özel bir statü verilmesini istemektedir. Bu çalışmada 1994 tarihli Bişkek Ateşkes Antlaşması ve 10 Kasım 2020 Ateşkes Antlaşması, tarihi ve hukuki çerçevede değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: 10 Kasım 2020 tarihli Azerbaycan- Ermenistan Ateşkes Antlaşması, 10 Kasım 2020 tarihli Moskova

* Avukat, Ankara Barosu. <https://orcid.org/0000-0003-1232-1963>, ferhat.aznevi@yahoo.com.tr

Deklarasyonu, Bişkek Protokolü, Dağlık Karabağ sorunu, Yukarı Karabağ, Karabağ Savaşı, Nahçıvan Koridoru, Rusya Barış Gücü. 11 Ocak 2021 tarihli Moskova Deklerasyonu

Abstract: The second Karabakh War resulted in the military victory of Azerbaijan. After this victory, the Azerbaijan-Armenia ceasefire agreement (Moscow Declaration), signed on November 10, 2020 under the supervision of Russia, has the potential to bring peace to the region for the first time after 1988, when the conflict began in Karabakh. Azerbaijan has reclaimed 70% of its occupied territories. However, the region in which the Russian peacekeepers served in Karabakh did not fall under Azerbaijani control. Armenia, violating the sovereignty rights of Azerbaijan, wants Karabakh to be granted a special status. In this study, the Bishkek Armistice Agreement of 1994 and the Armistice Agreements of 10 November 2020 will be evaluated in historical and legal framework.

Keywords: November 10, 2020 Azerbaijan-Armenia ceasefire agreement, November 10, 2020 Moscow Declaration, Bishkek protocol, Nagorno-Karabakh conflict, Upper Karabakh, Karabakh War, Nakhichevan Corridor, Russian peacekeeping force. Moscow Declaration of 11 January 2021

Giriş

İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında kuklası Yunanistan Krallığı'nı, Batı Anadolu'yu işgal için yönlendirmesi, Yunan halkına nasıl büyük kayıplar yaşatmışsa, benzer güdümlü siyasetleri uygulayan Ermenistan yönetimleri de, Ermeni halkının bugünkü ağır kayıp ve sorunları yaşamasına neden olmuştur. 20. yüzyılın başlarında Ermeni halkı ve devleti, hem Azerbaycan hemde Anadolu Türklerinin topraklarında, baskı ve işgal aracı olarak "Büyük" devletlerce kullanılmaya çalışılmış, bu kirli siyaset Ermeni halkına büyük felaketler getirmiştir. Doğal olarak bu terör siyasetinin yüzyıllık mağdurları ise Anadolu ve Kafkas coğrafyasında, Ermeni kökenli terör gruplarının uyguladıkları katliamlara maruz kalan, kendi

topraklarında yaşayan masum Türkler olmuştur. Hem Batı Azerbaycan'daki Ermenistan işgali hem de 1915 Ermeni tehciriyle ilgili asılsız iddialar ve Ermenistan'ın her iki ülkeden toprak talepleri, Türkiye ve Azerbaycan'ı ortak "Ermeni Sorunu" paydasında da biraraya getirmektedir. 27 Eylül'de başlayan, Azerbaycan'ın 44 günlük işgal altındaki topraklarını kurtarma savaşı sırasında da 4.000'e yakın¹ Ermeni genci, üzerlerindeki sözde bir devletin sözde üniformalarıyla, Karabağ ve çevresindeki Azerbaycan illerinde can vermiş, cenazeleri ise, uğruna hayatlarını kaybettikleri Artsakh isimli hukuksuz devleti tanıyamayan Ermenistan'ın kendi topraklarında defnedilmiştir. Ermeni halkı bu savaşta da büyük felaketler yaşamış, ülkeleri dahada fakirleşmiş, kıt kaynakları ve yardımlarla donattıkları ordunun envanterindeki silah ve araç kayıplarının, kendi mali olanaklarıyla giderilmesi neredeyse imkansız hale gelmiştir.

Oysa, olayların başladığı 1988 yılında, Ermeni siyaseti, Taşnak ve Asala militanlarının güdümündeki aşırı uçlara teslim olmamış olsaydı; Azerbaycan özerk bölgesi olan Karabağ'da, Ermeni kökenli Azerbaycan yurttaşları, bugüne değin kendi kültürlerini koruyarak ve geliştirerek Azerbaycan Türkleriyle birarada barış ve huzur içinde yaşayacaktı.² 32 yıl sonra kurulmaya çalışılan düzen aslında 1988 yılında da, çok kültürlü Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti'nin Karabağ bölgesinde onlarca yıldır sorunsuz uygulanıyordu. Ermenistan'ın doymak bilmeyen işgal siyaseti bölgeyi 32 yıldır devam eden bir yıkıma sürüklemiştir. 10 Kasım 2020 tarihli ateşkes antlaşması başta Ermenistan olmak üzere, bölgeye barışın gelmesi ve toplumların refah içinde yaşayabilmesi için bir şans olabilir. Öte yandan bu antlaşmanın doldurulması gereken esnek düzenlemeleri, aşağıda ayrıntılı olarak değerlendireceğimiz üzere, Azerbaycan'ın sahadaki kesin askeri zaferinin, siyasi zafere dönüşmesine engel olmak isteyenler tarafından kullanılabilme risklerini içermektedir.

¹ Ermenistan'ın resmi açıklamalarına göre.

² Ter-Petrosyan'a 1992 yılında Taşnak militanları tarafından suikast girişiminde bulunulduktan sonra, Erivan'ın çok daha fazla marjinal şiddet yanlısı grupların etkisi altına girdiği söylenebilir. James Forsyth, Kafkasya, Ayrıntı Tarih Yayınları, 1. baskı, 2019, s. 697.

Çalışmamızda kısaca tarihi süreç ile birlikte, Brest-Litovsk, Batum, Moskova-Kars Antlaşmalarıyla oluşan hukuki statüko ve Karabağ İhtilafı ele alınacak, sonrasında 1994 Bişkek Ateşkes Antlaşması, nihai barış antlaşmasıyla ilgili girişimler ve 10 Kasım Antlaşması değerlendirilecektir.

1. YUKARI KARABAĞ SORUNU

1.1. Tarihi Süreç ve Bölgenin Siyasi Sınırlarını Belirleyen Konferanslar, Antlaşmalar

1.1.1. Genel Durum

Türkmençayı Antlaşması'ndan sonra Ermenistan'ın yoktan varedilmesini ve 1918'de kendisine verilen 9000 m²'lik topraklarını, en son 1994 yılında Azerbaycan topraklarının beşte birini işgal ederek, fiilen kontrolü altında 47.000 km²'ye ulaştırmasını, Yunanistan'ın Türk topraklarıyla büyütülmesine benzetebiliriz.

Yunanlara, 1821'de başlattırılan, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın da desteklediği bağımsızlık savaşı sonucunda Mora Yarımadası ve Atina'yı kapsayan Birinci Helen Cumhuriyeti'nin kurdurulduğu 1827 yılından bir yıl sonra, 1828 yılında yine Rusya'nın desteğiyle yapay bir Ermeni vilayeti kurulmuştur.

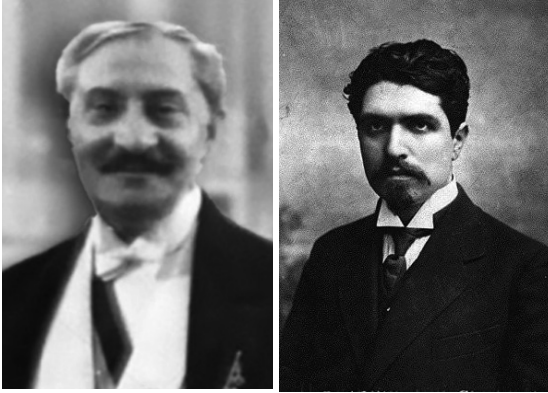
1827-28 yıllarında daha oluşum halindeki bu iki küçük devletçik dramatik bir benzerlikle 1918 yılına gelindiğinde, sınırlarını çok daha genişletmiş şekilde iki Türk ülkesinin başkentinde işgal gücü olarak -yine aynı hamilerinin desteğiyle- boy gösterecektir. İtilaf Devletlerinin İstanbul'u işgalinde Yunan birlikleri de bulunmuş, İstanbul'daki yüksek komiserlerin yönettiği işgal idaresinde, sadece İngiliz, Fransız, İtalyan temsilcileri görev yapmamış, Yunanistan'ın yüksek komiser ünvanıyla atadığı diplomatlar da görev almıştır.³ Doğudaki diğer Türk Başkenti

³ Yunanistan İstanbul'daki işgal yönetiminin onayıyla Kasım 1918'de Alexandropovlos isimli diplomatı, daha sonra Yüksek Komiser ünvanıyla Efthymos Kanellopoulos'u Osmanlı Devleti'nin tanımamasına rağmen atamıştır. Abdur-

Bakü'de ise bir başka komiser, Ermeni siyasetçi Stepan Şaumyan, "Olağanüstü Komiser" sıfatıyla 1917 Ekim İhtilali'nden sonra kurulan işgalci Bakü Sovyeti'nin başındadır.

Bakü Sovyeti'nde yönetim, Bolşevikler, Sol SR'lar (1917 yılından itibaren Sosyalist Devrimci Parti'den ayrıldıktan sonra Bolşevik hareketine bağlı güçlerle işbirliği yapan, siyasi grup), Menşevikler ve Taşnakların ittifakıyla oluşmuştur. Bakü Sovyeti'nin silahlı gücünde 6000 kadar Rus ağırlıklı Bolşevik ordusu ve 4000 Taşnak milis bulunmaktadır. Her iki işgal altındaki başkentte, bu komiserlerin nezaretinde Türkler toplu terör eylemlerine maruz kalacaktır. İstanbul'da yerli Rum ve Ermenilerden İşgal ordularının koruması altında Türklere sistematik saldırılarda bulunan gruplar çıkacaktır.

Bakü Guberniyası'nda⁴ ise 1918 Martı'nda Şaumyan'ın yönettiği saldırılar tam bir soykırıma dönüşecek, Bakü ve çevresinde Ermeni tedhişçiler 30.000'den fazla Azeri Türkünü öldürüp, 10.000 kişiyi topraklarından sürecektir. Sadece Bakü'de yaklaşık 10.000 Azerbaycanlı bu dönemde katledilmiştir.

Aynı dönemde İstanbul ve Bakü'de görev yapan iki işgal komiseri:
Soldan, Efthymos Kanellopoulos ve Stepan Şaumyan.

rahman Bozkurt, İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014, s. 45.

⁴ Bakü Guberniyası, Bakü, Cevat, Göyçay, Guba, Lenkeran ve Şamahı olmak üzere altı ilçeye ayrılan Rus idari birimi.

Bugünkü Ermenistan'ın toprakları arasında, Kaçar Hanedanı'na bağlı Revan ve Nahçıvan Hanlıklarına aitti. Ülke 1827'de Rus ordusu tarafından ele geçirilmiş ve Kaçarlar 22.02.1828 tarihli Türkmençayı Antlaşması'nın 4. maddesi ile hanlık üzerindeki egemenliğini Rusya lehine terk etmiştir. Böylece iki Türk Hanlığı olan Nahçıvan Hanlığı ve Revan Hanlığı topraklarında bir Ermeni vilayeti kurulmuştur. 21.03.1828'de kurulan bu idari birime Ermeni Oblastı adı verilmiştir. Oblastın o tarihte % 18 dolayında olan Ermeni nüfusu, Rus yönetimi tarafından davet edilen İran Ermenileri'nin göçü sonucunda 20. yüzyıl başında % 48 düzeyini bulmuştur. Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nden mülteci olarak gelen Ermenilerle birlikte bu sayı %70'lere ulaşmıştır. Ermeniler için, Kafkasya Türkleri'nden alınan topraklar üzerinde devletleşme ve nüfus oluşturabilmenin temelini oluşturan bu süreç, doğal yollarla değil, Rus Çarlığı'nın askeri güç kullanarak yürüttüğü siyaset sonucu gerçekleşmiştir.

Bağımsız Azerbaycan Devleti'nin 1918 yılındaki sınırlarına baktığımızda, Sadece Karabağ'ın değil, Nahçıvan ile bugünkü Batı Azerbaycan arasındaki Zengezur'un da yer aldığı görürüz.⁵ Kuruluşundan itibaren Ermenistan'ın, güdümlü politikalarla Kafkasya Türkleri aleyhine genişleme ve toprak işgali süreklilik göstermiş, 1991-1993 yıllarındaki Birinci Dağlık Karabağ savaşında Ermenistan'ın, Yukarı Karabağ bölgesini ve bu bölgenin çevresindeki yedi ilçeyi ele geçirmesi, Azerbaycan topraklarının beşte birinin fiilen kaybı sonucunu doğurmuştur. Ermeni Hınçak, Taşnagsütün (Taşnak) gibi örgütler Birinci Dünya Savaşı sırasında Kilikya, Zeyton, Boğazlıyan gibi pek çok bölgede isyan çıkartmış, Ermeni birlikleri Brest-Litovsk Ateşkes Antlaşması ertesinde, Rusların boşalttığı Doğu Anadolu bölgemizde Kafkasya'daki gibi işgallerde bulunarak topraklarını genişletmek istemiştir.

Bugün olduğu gibi 103 yıl öncede, Anadolu ve Güney Kafkasya Türkleri arasında karşılıklı dayanışma ve birliktelik sözkonusudur. 1918'de Polonya'nın Brest-Litovsk kasabasında

⁵ Bakınız: 26 numaralı dipnotta belirtilen harita.

Rusya ile Osmanlı Devleti'nin de içinde yer aldığı ittifak devletleri, bir barış antlaşması için toplanmış, Konferansın sonunda imzalanan Brest-Litovsk Barış Antlaşması'na göre; Rusya Kars, Ardahan ve Batum'u Osmanlı Devleti'ne halkoyması şartıyla geri vermiş, bütün Doğu Anadolu'dan da çekilmiştir. Bu antlaşma sadece anılan üç Osmanlı ili için değil, Rusya'nın işgal ettiği ve nüfuz alanı oluşturduğu Kafkasya, Baltık Ülkeleri, Ukrayna vb. gibi yerler ile ilgili düzenlemeler de içermektedir.⁶ Rusya, işgal ettiği topraklardan -Türkistan haricinde- Rus halkının yaşadığı eski sınırlarına çekilmektedir. Brest-Litovsk Barış Antlaşması için yürütülen görüşmelerin tıkanmasının ardından Alman ve Osmanlı birliklerinin ileri harekate geçmesiyle Rus yönetimi bu anlaşmayı imzalamaya razı olmuştur.⁷ Esasen bu sayede Kafkasya Devletleri bağımsızlıklarına kavuşabilmiştir. Görüleceği üzere Ermenilerin, Çarlık topraklarında bir vilayette (Erivan Guberniyası) yaşayan etnik topluluk iken 1918'de bağımsız bir devlete sahip olabilmemesinin dayanağını Alman - Osmanlı askeri başarısı ve akabinde Rusya'nın imzalamak zorunda kaldığı Brest-Litovsk Antlaşması oluşturmaktadır. Rus Çarlığı eğer mağlup olmadan Birinci Dünya Savaşı'ndan çıksaydı, 1914'teki sınırlarını ve merkeziyetçi yapısını çok daha güçlü şekilde koruyacaktı.⁸

⁶ 1917 Ekim İhtilali sonrasında Türkistan'da; önce 29.11.1917'de Başkurdistan, 10.12.1917'de Hokand, sonrasında 13.12.1917'de Alaş Orda olmak üzere 3 milli muhtariyet hükümeti ilan edilmişti. Öte yandan bu 3 muhtar Türk Hükümetinin yanında Çarlık Rusyası döneminde de kısmen içişlerinde bağımsız olan Buhara ve Hıyve Hanlıkları egemen iki devlet gibi varlıklarını devam ettiriyordu. 15.02.1918'de Bolşevik Rus ordusu, Ermeni Taşnak milisleri ve Avusturyalı-Macar savaş esirlerinden tutulan askerlerle birlikte, Hokand'ı ele geçirerek, Hokand Muhtar Hükümeti'ne son vermişti. Aynı günlerde Bolşevik güçler Başkurdistan Hükümeti üyelerini tutuklayarak Türkistan'daki bağımsızlık hareketlerini büyük ölçüde bastırmıştı. Böylelikle Bolşevikler, 1918 Mart'ında imzalanan Brest-Litovsk Barış Antlaşması öncesi Hazar'ın doğusundaki hakimiyetini pekiştirmiş oluyordu. Ali Bademci, 1917-1934 Türkistan Milli İstiklal Hareketi ve Enver Paşa Korbaşılar, Kutluğ Yayınları, C. I, İstanbul 1975, s. 168-173.

⁷ "...Moskova'daki Alman büyükelçisi Mirbach'ın 06.07.1918 günü bir provakator ajan tarafından öldürülmesi sonucunda, Berlin hükümeti, bu suikastı bahane ederek, sözümlerine Moskova'daki Alman Elçiliği'ni korumak amacıyla, Rus başkentine Alman birliklerinin sokulması gerektiğini ileri sürmüştür." Vladimir Potyemkin yönetiminde SSCB Bilimler Akademisi Üyeleri: S. Bakruşin/A. Efimov, *Uluslararası İlişkiler Tarihi-Başlangıçtan Bugüne Diplomasi Tarihi-3*, Çeviri: Attila Tokatlı, May Yayınları, İstanbul 1979, 1. baskı, s. 25.

⁸ Çar III. Aleksandr (1881-94) ve II. Nikolay (1894-1917) dönemleri, otokrasi-

Üstelik 1918 Haziranı'ndaki Batum Antlaşması ile Azerbaycan, Ermenilerin, Bakü'yü boşaltması, işgal ve terör politikasına son vermesi koşuluyla Erivan ve çevresinin Ermenilere teslim edilmesini, böylece Ermenistan'ın devlet olarak vücut bulabilmesini kabul etmiştir. Batum Antlaşması Ermenistan'ın uygulamayacağı antlaşmalarından sadece biridir.

Çok az bilinir; Brest-Litovsk Antlaşması'yla bağımsızlığını ve birliğini güvence altına alan ve bu nedenle Osmanlı Devleti'ne tıpkı Ermenistan ve Gürcistan gibi minnettar olması gereken bir diğer devlet ise İran'dır. Brest-Litovsk Barışını, geleceği için bir güvence olarak gören İran'da, barışı coşku ile karşılayan ülkeler arasında bulunuyordu. Çünkü Osmanlı Devleti'nin arzusu ve ısrarı üzerine Brest-Litovsk Antlaşması'na İran ve Afganistan'ın bağımsızlıkları ile ilgili bir madde konulmuştu. Bu durumdan oldukça hoşnut kalan İran Şahı, teşrifatçısını Osmanlı Büyükelçiliği'ne göndererek, memnuniyetini ifade etmişti. Öte yandan İran Dışişleri Bakanını da Türkiye'ye gelerek Bakanlar Kurulu adına teşekkürlerini bildirmiş ve bu olay 28.07.1334 günlü Takvim-i Vekayi'de yayınlanmıştı.⁹ Birinci Karabağ Savaşı'nda olduğu gibi İkinci Karabağ Savaşı'nda da örtülü şekilde Ermenistan'ı desteklediği iddia edilen İran'ın bu yaklaşımını ironik bir çelişki olarak görmemiz mümkündür¹⁰. Gerçi aynı dışişleri bakanlığı, 1918 yılın-

nin geleneksel haklarına vurgu ile sürdürülen baskı rejimleridir. Birinci Dünya Savaşı Rusya'yı, artık klasik merkezçevre ilişkilerinin berhava olduğu böylesi bir zeminde ayakta durmaya çalışırken yakalamıştır. Bu şartlar altında siyasal merkez, o klasik heybetine işaret edecek ve toplumsal hareketleri bununla denetleyecek bir çevre bulamamıştır. Halil Kanadıkırık, Rusya'da Siyasal Merkezin "Korkunç" Görünümü: Siyasal Kültür Temelinde Tarihsel Bir İnceleme", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 75, No.4, 2020, s. 1566, 1568

⁹ Selami Kılıç, "Unutulmuş Barış: Brest-Litovsk (Mart 1918)", *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri, 1. Çalıştay Bildirileri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ank. 2011, s. 31; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, III. Kısım 4, Ankara 1983, s. 138.

¹⁰ Orta Doğu ve İran Uzmanı Arif Keskin, Azerbaycan'ın Kelbecer, Ağdam, Fuzuli, CebraİL, Kubadlı ve Zengilan illerinin Ermenistan tarafından işgal edildiğini kabul eden İran'ın, işgal altındaki Dağlık Karabağ'ı ise ayrı bir statüde değerlendirdiğini kaydetti. İran'ın Dağlık Karabağ bölgesinde bir Ermeni özerk yönetim kurulmasını savunarak tarafsızlık ilkesine aykırı davrandığını dile getiren Keskin, «İran, Dağlık Karabağ'da özerk bölge kurulması yönündeki açıklamalarıyla Ermenistan'ın tezlerine yakın duruyor. İran, 1992'den beri Ermenistan'ı işgalci olarak tanımlamasına rağmen hep desteklemiştir. Dağlık Karabağ topraklarının

daki bu teşekküründen bir yıl sonra Paris Barış Konferansı'nda Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu bölgesindeki bazı illerinin kendisine verilmesini talep etmiştir.¹¹

Bu antlaşma sonrası, 1917'deki Bolşevik İhtilali'nin ardından kurulan Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan devletleri, aralarında Maverai-i Kafkas (Kafkas Ötesi) Konfederasyonu'nu kurmuştur. Osmanlı Devleti, 18.12.1917 yılında Erzincan Mütarekesi ile bugünkü Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın oluşturduğu Maverai-i Kafkas Konfederasyonu'nu tanıır. Öte yandan Brest-Litovsk gereği Batum, Kars ve Ardahan'da Osmanlı'ya katılımın oylanacağı bir halkoylaması yapılacaktır.

Her üç bölgede çoğunluğu oluşturan müslüman halkın Osmanlı Devleti'ne katılım yönünde oy kullanması zaten beklenmektedir. Ama Rusya tarafından 1878 savaşı sonrasında Kars'a yerleştirilen Ermeni nüfus ile birlikte yeni kurulan Ermenistan Devleti, Kars'ı topraklarına katmak için seferber olmuştur. Aynı durum Batum'u isteyen Gürcistan Hükümeti için de geçerliydi. Her iki ülkenin Brest-Litovsk düzenlemeleri hilafına Kars ve Batum'u istemeleri, Maverai-i Kafkas Konfederasyonu içinde bir blok oluşturmalarını ve birbirleriyle ittifak içinde hareket etmelerini sağladı. Bu doğal olarak Azerbaycan Milli Şurası'nın aleyhinedir. Bu şartlar altında Osmanlı ordusu Kars, Ardahan, Batum hattında ileri harekate geçer. Aynı tarihlerde Kafkasya Müslümanları'nın bağımsızlık taleplerinin giderek artması üzerine, Stepan Şaumyan 31.03.1918'de Bakü'de 10.000

Ermenistan'ın elinde kalmasını da hep arzu etmiştir. Bununla beraber İran kesinlikle sıcak bir çatışma da istemiyor. Çünkü çatışmalar İran içinde protesto gösterilerine neden oluyor. 1992'den günümüze kadar İran, Ermenistan'ın teneffüs alanı olmuştur" diye konuştu, Gülsüm Bilgekaya, 21.10.2020 günlü değerlendirme, Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/uzmanlara-gore-tahranin-ermenistana-destegi-irandaki-turklerin-kimligini-on-plana-cikardi/2013748>, e.t.: 25.12.2020.

¹¹ İran Dışişleri Bakanı Müşavir El Memalik memorandum ile, Tüm Azerbaycan, Nahçıvan, Yukarı Karabağ, Rus Ermenistanı, Derbent ile birlikte Dağıstan'ın bir kısmı, Hazar'ın doğusunda bir yandan Aral denizine, öte yandan Abu Derya'ya uzanan bir Merv, Aşgabad, Krasnovodsk, Hiva gibi kentleri içeren bölgeyi de, Doğu Anadolu Bölgemizle birlikte istemişti. Vladimir Potyemkin yönetiminde SSCB Bilimler Akademisi Üyeleri: S. Bakruşin/A. Efimov, "Uluslararası İlişkiler Tarihi-Başlangıçtan Bugüne Diplomasi Tarihi-3" May Yayınları, İstanbul 1979, 1. Baskı, s. 124.

civarında müslümanın hayatını kaybettiği büyük bir katliam gerçekleştirir.

Bakü'de Müslüman liderler Ermenilerin tarafsızlık ilanına kanmışlar, Rus gemilerinden yapılan bombardımanın vahşeti karşısında şaşkına dönmüşlerdi. Toplu bir kıyımla karşı karşıya kalmamak için barış istediler. Ancak Ermeniler ezeli düşmanlarının yenildiklerini görünce intikam alma hevesine düşmüşlerdi. Çatışma, müslüman halkın hemen hemen tümünün kentten sürülmesine ya da öldürülmesine kadar devam etti. Beşinci gün kent alev alev yanarken, direnme sona ermiş, sokaklar hepsi de müslüman olan ölü ve yaralılarla dolmuştu.¹² Benzer bir katliam Birinci Karabağ Savaşı'nda Hocalı'da yaşanmıştı.

Soldaki fotoğrafta, Bakü'deki İran Konsolosu Vazare-Maragai öldürülen müslümanlarla birlikte.
Sağdaki fotoğrafta katledilen Azeri Türkleri,

Bugün Karabağ İhtilafı'nı tarafların iddiaları kapsamında değerlendirebilmek için bölgenin yakın siyasi tarihi ve sıralı antlaşmalar ile oluşan statükoları ele almak gerekir. Bu çerçevede 1917 ve sonrasında birbirlerini etkileyen içiçe geçmiş antlaşma ve konferansları yerimizin elverdiği ölçüde değerlendireceğiz.

1.1.2. 1917 Sonrası Konferans ve Antlaşmalar

Bölgenin, Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında siyasi sınırlarını ve statükoları belirlemek, bir puzzle'nun parçalarını biraraya

¹² Peter Hopkirk, İstanbul'un Doğusunda Bitmeyen Oyun, Yeni Yüzyıl Tarih Serisi, 1. baskı, 1995, s. 356-357.

getirmek gibidir. Anılan antlaşmalarla ilgili genelde yanlış bilinen hususları yerimizin elverdiği ölçüde açıklamaya çalışacağız.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda imzalanan Berlin Antlaşması gereği Osmanlı Devleti Elviye-i Selase Bölgesini oluşturan Kars, Ardahan ve Batum'u Rus Çarlığı'na bırakmıştır. Az bilinir; **Kotur** kasabası da aynı antlaşma ile İran'a bırakılmıştır. 1914 yılı itibariyle Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan tarih sahnesine daha çıkmamış olup Bakü ve Erivan o zamanki Rus başkenti St. Petersburg'a bağlı birer idari birimdir.

1.1.2.1. 15 Aralık 1917 Brest-Litovsk Ateşkes Antlaşması

Brest-Litovsk'ta iki antlaşma imzalanmış olup ilk antlaşma ateşkesi sağlamıştır. 1917'deki Bolşevik İhtilali ile Çarlık rejimi çöker. Bolşevikler müttefiklerinden bağımsız olarak ateşkes ve barış antlaşması talebinde bulunur. Brest-Litovsk şehrinde 15.12.1917'de Almanya, Osmanlı Devleti, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan ile Bolşevik Rusya arasında ateşkes mütarekesi imzalanarak barış görüşmelerine başlanması kararlaştırılmıştır.

1.1.2.2. 18 Aralık 1917 Erzincan Ateşkes Antlaşması

1917 Brest-Litovsk Ateşkes Antlaşması imzalandıktan sonra Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki savaşa fiilen son vermek ve Kafkas Cephesi'nde de antlaşma esaslarını belirlemek üzere ayrı bir antlaşmanın yapılması kararlaştırıldı. 14 maddelik bu antlaşmanın imzalanmasından sonra, cephe hattından ileriye askeri hareket yapılmayacağına dair düzenleme gereği, bir nevi dokunulmazlık elde Ermeni çeteleri Doğu Anadolu'da Rus askerlerinin boşalttığı yerlere yerleşmiş ve 1918 Mart ayına kadar giderek şiddetini artıran katliamlara girişmiştir.¹³

¹³ Ömer Erden, Türkiye'nin Doğu Sınırının Oluşumu (Antlaşmalar-Protokoller-Problemler), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2017, s.19-21.

1.1.2.3. 3 Mart 1918 Brest-Litovsk Barış Antlaşması

Barış görüşmeleri 22.12.1917'de başlamış, görüşmeler tıkanıldıktan sonra verilen aranın ardından 09.01.1918'de tekrar devam etmişti. Sovyet heyeti genel sekreterliğini Ermeni ihtilalci Karahan yapmaktadır. Sovyet Hükümeti ikinci kez görüşmeler başladıktan hemen sonra 11.01.1918'de Rus işgali altında bulunan Doğu Anadolu'da bir Ermeni Devleti kurmak için kararname çıkartır. Sovyet Rusya, Ermenileri koruma ve kollama hususunda bundan sonra tıpkı Çarlık Rusyası gibi davranacağını ortaya koyar. Bu kararname Osmanlı Devleti Hariciye Nazırı Ahmed Nesimi tarafından protesto edilmiştir.¹⁴

Brest-Litovsk'ta Osmanlı-Rus barış antlaşmasını imzalayan Türk Murahhas Heyeti. Reis Talat Paşa sağında, Müşir Ahmet İzzet Paşa, solunda Ahmet Nesimi Bey, mihmandarlarıyla beraber Gar binasındaki Konferans salonuna giderken. Cemal Kutay, Tarih Sohbetleri 7, Sontelgraf Matbaası, İstanbul, Şubat 1968, s. 230, 231.

Bu kararnamenin (dekret) altında Halk Komiserleri Şurası Reisi Lenin ile Milletler İşleri Halk Komiseri Stalin'in imzası vardır.

Mehmet Emin Resulzade, bu kararnameyi şöyle değerlendirmektedir:

Bu kararname Sovyet siyasetinin müstesna (özgün) bir kararı değildi. Bu kararname Çarizmden tevarüs eden (miras kalan) bir meseleyi yerine getirmek istiyordu. Birinci Dünya Savaşı'nda Petrograd Hükümeti (Çarlık yönetimi) Ermeni ihtilal komite-

¹⁴ Ömer Erden, a.g.e., s. 23-25.

lerini kendi lehine kullanmıştı. Vatanları Türkiye'ye karşı icra eyledikleri ihanete mukabil Ermenistan'ın (Doğu Anadolu'daki sözde Batı Ermenistan) istiklali Ermenilere vaadedilmişti. Kafkasya daha Bolşevik ihtilalini tanımamıştı. Burasını tasallutuna geçirmek isteyen yeni Rus hükümeti Ermeni teşkilatından istifade yolunu düşündü. Taşnak teşkilatlarının teveccühünü celp için Doğu Anadolu'daki sözde Ermenistan için bu kararnameyi yayınladı. Bu kararnameyle Lenin hükümeti Çarlık döneminin Nikola hükümeti tarafından verilen vaadi yerine getirmiş oluyordu.¹⁵ Lenin'in kararnamesini ise Ermeni Şaumyan tatbik edecekti. Ermeni olması sebebiyle Şaumyan gerek Taşnak gerek sair Ermeni teşkilatları ile daha ziyade anlaşabilirdi. Nitekim öyle de oldu. Ermenistan'a istiklal vesikası getiren bu adam, Bakü'de Ermenilerle Bolşeviklerin ittifakını tesis eyledi. Bu ittifak, o zaman muhtariyet almak eğiliminde olan Azerbaycan Türkleri'ne karşı katliam yaptı. Görülüyor ki Kafkasya'ya tayin olunan fevkalade komisere her şeyden evvel Doğu Anadolu'daki sözde Batı Ermenistan'ın kaderini belirlemek görevi verilmiştir.¹⁶

Barış antlaşması için yürütülen ikinci görüşmelerin de sonuçsuz kalmasının ardından Alman ve Türk birlikleri ileri harekate geçer. 23.03.1918 tarihinde Türk birlikleri Birinci Dünya Savaşı öncesindeki sınırlarına ulaşmıştır. 30.04.1918'de ise 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda imzalanan Berlin Antlaşması ile elden çıkan Elviye-i Selase Bölgesi¹⁷ (Kars, Ardahan ve Batum) geri alınmıştır.

Anılan askeri hareketlerden sonra Sovyet Rusya, 3. kez barış görüşmelerine oturmayı kabul eder. 01.03.1918'de görüşmeler başlar. 3 Mart'ta antlaşma imzalanır. 14 maddelik antlaşmanın Osmanlı Devleti ile ilgili 4. maddesinin 2 ve 3. fıkraları şu şekildedir:

"...Rusya Devleti Anadolu'nun doğu vilayetlerinin tahliye ve Devlet-i Aliye'ye (Osmanlı Devleti) hızla iadesinin temini

¹⁵ Nikola'nın vaadini yerine getirecek kişi, Ermeni taraftarı Vorontsof Daşkof'tu.

¹⁶ Mehmet Emin Resulzade'nin "Ermeni Meselesi" isimli 15 Mayıs 1340 tarihli makalesi, Akpınar/Türkyılmaz/Özkaya, Mehmet Emin Resulzade Yeni Kafkasya Yazıları (1923-1927), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2017, s. 96, 97.

¹⁷ Bugünkü Artvin ili o tarihte bölge sınırları içindedir.

için gayret sarfedecektir. Ardahan Kars ve Batum sancakları dahi bilateehhür (gecikmeksizin) Rus askeri tarafından tahliye edilecektir. Rusya Devleti işbu sancakların umumi ve devletler hukuku noktayı nazariyesinden kazanacakları yeni hale müdahale etmeyecek ve *hususen bunların ahalisinin yeni durumu komşu hükümetler ve ayrıca Devlet-i Aliye ile itilafsız tayin hususunda muhtar bırakacaktır.*"

Yaygın bilinenin aksine Sovyet Hükümeti, Elviye-i Selase Bölgesini oluşturan Kars, Ardahan ve Batum'un egemenliklerini Brest-Litovsk Antlaşması ile Osmanlı Devleti'ne terk etmemiştir. Bu üç sancağın geleceğini 4. madde gereği bölge halkı; Komşu hükümetler ve Osmanlı Devleti ile belirleyecektir. Üstelik bu yeni statüko hukukun genel şartları ve devletler hukuku kaideleri tahtında gerçekleştirilmelidir.

Esasen Sovyet Rusya delegeleri bu üç sancağın Osmanlı'ya devrine şiddetle karşı çıkmış, mecburen bu bölgeyi bırakmak zorunda kalmıştır. Bu yüzden ucu açık, sadece Osmanlı Devleti'nin değil, komşu devletlerinde (Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan) taraf olacağı bir belirsiz düzenleme kabul edilmiştir. Bu ucu açık düzenleme, Brest-Litovsk Antlaşması'nı bölgeyle ilgili sonradan yapılacak Batum, Gümrü ve Moskova-Kars Antlaşmalarıyla ilişkilendirecektir. Bu çerçevede Osmanlı Devleti tarafından üç sancakta halk oylaması yapılacak, bu oylamaların sonucunda, bölge Türk topraklarına katılacaktır.

Brest-Litovsk Antlaşması imza töreni, <https://www.welt.de/geschichte/article171606762/Nur-Strohmaenner-in-der-Hand-juedischer-Advokaten.html#cs-lazy-picture-placeholder-01c4eedaca.png>, e.t.: 21.02.2021

İlk fotoğrafta, Brest-Litovsk'taki Merkezi Güçlerin müzakerecileri (soldan sağa): Alman General Carl Adolf Maximilian Hoffmann, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Dışişleri Bakanı Kont Ottokar Theobald Otto Maria Graf Czernin von und zu Chudenitz, Talat Paşa, İstanbul doğumlu Alman Dışişleri Bakanı Richard von Kühlmann. <https://antlasmalar.com/brest-litovsk-antlasmasi/>, e.t.: 21.02.2021. İkinci fotoğrafta Sovyet Rusya adına, uluslararası görüşmelere katılan ilk kadın delege, Anastasia Alekseevna Bitsenko. Bundesarchiv.

1.1.2.3.1. *Brest-Litovsk Barış Antlaşması Uyarınca Osmanlı Devleti ile Rusya Arasında İmzalanan Ek Barış Antlaşması*

Brest-Litovsk Barış Antlaşması'ndan hemen sonra taraf devletler Rusya ile ayrı ayrı antlaşmalar imzalamıştır. Osmanlı Devleti ile Sovyet Rusya arasında da 15 maddelik bir antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşmayla Erzincan Ateşkes Antlaşması'nın doğurduğu zararlar telafi edilmeye çalışılır; Rus birlikleri savaş öncesindeki sınırlara çekilecek, Rusya çekileceği bölgelere Türk ordusu yerleşene kadar asayişi sağlayacak ayrıca hem kendi sınırları içinde hemde işgal ettiği Türk eyaletlerinde Ermeni çetelerini dağıtacaktır.

1.1.2.4. *14 Mart-14 Nisan 2018 Trabzon Konferansı*

Brest-Litovsk Barış Antlaşması'nın 4. maddesindeki : "... Rusya Devleti işbu sancakların umumi ve devletler hukuku noktayı nazariyesinden kazanacakları yeni hale müdahale etmeyecek ve *hususen bunların ahalisinin yeni durumu komşu hükümetler* (Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan) *ve ayrıca Devlet-i Aliye ile itilafsız tayin hususunda muhtar bırakacaktır.*" düzenlemesi uyarınca Osmanlı Devleti, Maverai-i Kafkas Federatif Devleti'ni oluşturan Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan Hükümetleri ile iyi ilişkiler kurmak ve Brest-Litovsk barışını kabul ettirmek istedi. Maverai-i Kafkas Hükümeti ile Osmanlı

Devleti aralarındaki sınır sorununu halletmek ve bir antlaşma imzalamak amacıyla Trabzon'da biraraya geldi. Görüşmelere henüz bağımsızlığını ilan etmemiş Şimal-i Kafkasya heyeti de katıldı. Türk tarafının, Maver-i Kafkas Hükümeti'nin Moskova'dan ayrılarak bağımsızlık ilan etmesi ve Kars, Ardahan ile Batum'un Osmanlı Devleti'nde kalması istekleri kabul edilmedi. Türk birliklerinin 1828 sınırına ulaşarak ileri harekate devam etmesi üzerine, Maver-i Kafkas Hükümeti Türk tarafının şartlarını kabul etti. Bunun üzerine Batum'da görüşmelere devam edilmesi kararı alındı.

Soldan ilk fotoğraf: Şimal-i (Kuzey) Kafkasyalı delegeler Trabzon Konferansı'nda. Şimal-i (Kuzey) Kafkasya'lılar, 1917'de Çarlık rejiminin yıkılmasıyla, onun yerine geçen Sosyalist Kerenski hükümetinin çalkantılı döneminde 11.05.1918 tarihinde bağımsızlıklarını ilan ederek Cumhuriyet kurdular ve başkanlığa Abdülmecit Çermoy'u getirdiler. İslâm ordusu kumandanı Nuri Paşa'nın birlikleri Şimal-i Kafkas güçleriyle birlikte 1918 Ekim'inde Derbent, Petrosk ve Tarki Dağı bölgesini ele geçirmişti. Bu Cumhuriyet varlığını 2 yıl sürdürebilmiştir. TRT Arşivi.

İkinci fotoğraf: Şimali Kafkas delegeleri İstanbul Konferansı'nda, 11.05.1918'de bağımsızlıklarını ilan ettiler.
<http://kuzeykafkasyacumhuriyeti.org/tarih/kuzey-kafkasya-cumhuriyetinin-bagimsizlik-ilani.html>,
e.t.: 21.02.2021

1.1.2.5. 11 Mart 1918 Batum Konferansı

Görüşmelere devam ederken, 26.05.1918'de Maver-i Kafkas Hükümeti dağıldı. Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan bağımsızlıklarını ilan ederek, Konferansa ayrı devletler halinde devam ettiler. Türk birliklerinin 16 Mayıs'ta Gümrü'yü ele geçirmesi ve 1 Haziran'a kadar devam eden çatışmalar sonunda Ermenistan'ın antlaşmaya razı olmasıyla birlikte Batum Antlaşmaları imzalandı.

Görüşmeler sürerken, Enver Paşa beraberinde Şehzade Ömer Faruk Efendi ile birlikte 1918 Nisan'ında Batum'a gelir. Bu ziyaret ile Batum Konferansı'nın olumlu sonuçlanması hedeflenmiştir. Soldan ilk fotoğrafta, ortada Enver Paşa, yanında dönemin 3. Ordu Komutanı Mehmet Vehib Paşa (Sonradan İtalya-Habeşistan Savaşı'nda Habeş ordusunun danışmanlığını yapacaktır.) en sağda Şehzade Ömer Faruk Efendi. 2. Fotoğrafta aynı heyet Batum'daki Aziziye Camii'nden çıkıyor. TRT arşivi.

1.1.2.6. 4-18 Haziran 1918 Batum Antlaşmaları

Batum'da Osmanlı Devleti Gürcistan ile 6, Azerbaycan ile 4, Ermenistan ile 6, Şimal-i Kafkasya ile 3 ve 2 tane de müşterek olmak üzere toplam 21 antlaşma imzalamıştır. Bu antlaşmaların tamamı Osmanlı Devleti'nin istediği şartlar çerçevesinde oluşmuştur. Bu antlaşmaların teatisi İstanbul'da yapılacaktı. Almanya Batum Antlaşmalarını şiddetle protesto etmiş, İstanbul'da sadece antlaşma teatileri yapılacakken, Almanya'nın baskısıyla Batum Antlaşmaları'nın gözden geçirileceği bir konferans düzenlenmek zorunda kalmıştır.

Bugünün Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı Antlaşması gibi 04.06.1918'de Osmanlı, Azerbaycan ve Gürcistan devletleri arasında Bakü - Batum petrol hattına dair müşterek bir Antlaşma imzalanmıştı. Bu antlaşmayla mevcut petrol hatlarının durumları korunmaktadır. Ayrıca taraflar petrolün sürekli akışını sağlamayı, kendi sınırlarındaki petrol hatlarını korumayı taahhüt etmektedir.¹⁸

1.1.2.6.1. Osmanlı Devleti ile Gürcistan Arasındaki 04.06.1918 Batum Barış ve Dostluk Antlaşmaları

Osmanlı Devleti ile Gürcistan arasında 4 Haziran'da imzalanan Barış ve Dostluk Antlaşması ve ekindeki diğer antlaşma-

¹⁸ Mustafa Sarı, Türkiye - Kafkasya İlişkilerinde Batum (1917-1921), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 140 vd.

lar uyarınca Ahılkelek ve Ahıska ilçeleri Brest –Litovsk sınırı aşılarak Osmanlı Devleti'ne verilmiş böylece iki ülke arasındaki sınır 1828 yılındaki konumuna gelmişti. Bu antlaşmanın 13. maddesinde, antlaşmanın tasdikinden bir ay sonra İstanbul'da teatisinin yapılması kararlaştırılmıştı.

Yukarda belirtildiği üzere Batum'da en çok ayak direyen Ermenistan, Türk birliklerinin başarılı ilerleyişinin ardından antlaşma yapmaya razı olmuştu.

1.1.2.6.2. 4 Haziran 1918 Osmanlı Devleti ile Ermenistan Arasındaki Batum Barış ve Dostluk Antlaşmaları

Taraflar arasında imzalanan 6 adet antlaşmaya göre, Ermenistan bağımsızlığının tanınması karşılığında Osmanlı Devleti toprakları üzerindeki iddialarından vazgeçecekti. Osmanlı Devleti'nin ele geçirdiği, Beyazıt, Gümrü, **Erivan** ve Şarur Ermenistan'a bırakılacak buna karşılık Ermenistan kendi toprakları içinde yaşayan Müslümanların kültürel haklarını tanıyacaktı.¹⁹ Türk tarafına, Gümrü ve civarıyla Nahçıvan'dan önemli bir bölge geçmişti.²⁰ Osmanlı Devleti ayrıca Gümrü-Culfa demiryolunu kontrol altına alacaktı.²¹

Görüldüğü üzere, 3 Aralık 1920 Gümrü Antlaşması'ndan önce Ermenistan ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan uluslararası nitelikli benzer bir antlaşma bulunmaktadır. **Ermenistan'ın bugünkü hukuksuz toprak ve tazminat taleplerinin geçersizliğini ortaya koyan Gümrü, Moskova-Kars Antlaşmalarının yanına 04 Haziran 1918 tarihli Osmanlı Devleti ile Ermenistan arasındaki Batum Barış ve Dostluk Antlaşmalarını da eklemek gerekir.**

Batum Antlaşmalarının Ermenistan için özel bir önemi vardır. Ermenistan'a devlet olma vasfını kazandıran topraklar -başta başkent Erivan olmak üzere- bu antlaşmalarla verilmiş,

¹⁹ Ömer Erden, a.g.e., S. 34.

²⁰ Türk tarafına, Gümrü, Eçmiyazın, Sürmeli, Erivan, Gernibasar, Şerur, ve Vedibasarsar ve Nahçıvan'dan yaklaşık 14.800 kilometrekarelik toprak geçmişti.

²¹ Mustafa Sarı, a.g.e., s. 144.

bu devirler Osmanlı ve Azerbaycan Devletlerince kabul edilmiştir. Azerbaycan da Osmanlı Devleti'nin desteğiyle bu konferansta toprak kazanımları elde etmiş, İstanbul Konferansı'nda bu kazanımlarını korumaya çalışmıştır.²²

Brest-Litovsk Antlaşması'nın 4. maddesi uyarınca Kars, Ardahan ve Batum için gerçekleştirilen Batum Antlaşmaları kapsamında, Osmanlı Devleti ile Ermenistan arasındaki Batum Barış ve Dostluk Antlaşmaları ile halledilemeyen bazı sorunların çözüme kavuşması için Ermenistan'ın talebiyle bu sefer Gümrü'de müzakerelerin yapılmasına karar verilir. 15.12.1917 tarihinde Brest-Litovsk'ta imzalanan Ateşkes Antlaşması ile başlayan birbirinin devamı niteliğindeki müzakereler, antlaşmalar silsilesi Gümrü Antlaşması ile sürecektir.

1.1.2.6.3. Osmanlı Devleti ile Ermenistan Arasındaki 13 Temmuz 1918 Tarihli Gümrü Antlaşması

Gümrü Müzakereleri'nde 5 ayrı antlaşma imzalanmıştır. Sınır çizgisi belirlenmiş, Osmanlı Ordusu'nun Gümrü, Karakilise, Delican ve Kazak yollarından yararlanma şekli müzakere edilerek protokole bağlanmıştır.

1.1.2.6.4. 18 Haziran 1918 İstanbul Konferansı

Osmanlı Devleti'nin Batum konferansı'nın sonunda Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan ve Şimali Kafkasya ile imzaladığı antlaşmalarla Kafkasya'nın kontrolünü eline geçirmesine, bölgedeki çıkarları zedelenen Almanya tepki göstermişti. Gürcistan, 06.06.1918'de Almanya nezdinde girişimde bulunarak Batum Antlaşmalarının feshedilmesini, Brest-Litovsk Antlaşmasına dayalı yeni bir Antlaşmanın yapılmasını istemişti. Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne başvurarak İstanbul'da yeni bir konferans istemesi üzerine, Osmanlı Devleti istemeyerekte olsa bu isteği kabul etmek zorunda kalmıştı. Öte yandan zaman kazanmak için Osmanlı Devleti Almanya'nın onayını beklemeksizin tek taraflı olarak, Gürcistan dışındaki diğer taraf devletleri de (Azerbaycan, Ermenistan ve Şimal-i Kafkas)

²² Mustafa Sarı, a.g.e., s. 159.

İstanbul'a konferans için davet etmişti. Delegeler geldikten sonra hiçbir problem çözüme kavuşmadı.²³ Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandıktan sonra resmi görüşmeler başlamadan Kasım ayında delegeler dağıldı.²⁴

1.1.2.6.5. 1918 Batum Antlaşması ile Erivan'ın Ermenistan'a Devrinin Hukuken Geçerliliği

Yukarda belirtildiği üzere askeri hareketin yanında aynı zamanda sulh yoluyla sonuç almak isteyen Osmanlı Devleti, Maver-i Kafkas Konfederasyonu ile önce Trabzon'da 2018 Mart'ında bir konferans düzenlemiştir.²⁵ Bir aydan fazla süren konferanstan hiçbir netice alınmayınca da Osmanlı ordusu doğuda ilerlemeye devam ederek 15 Nisan'da Batum'u, 25 Nisan'da Kars'ı geri almış Nisan sonunda 1877-1878 Osmanlı -Rus sınırına ulaşmıştır.²⁶ Aynı yıl, 11 Mayıs- 4 Haziran tarihlerinde Batum'da yapılan ikinci konferanstaki görüşmeler sonucunda; Osmanlı Devleti ile Ermenistan Demokratik Cumhuriyeti, Gürcistan Cumhuriyeti ve Azerbaycan Millî Şurası (Cumhuriyeti) arasında 4 Haziran'da Batum Antlaşması imzalanmıştır. Üç Kafkas devleti, Osmanlı Devleti ile görüşmelere *Mavera-i Kafkasya* adı altında birlikte katılmış ancak konferans sırasındaki gelişmeler sonucunda ayrı ayrı antlaşmalar imzalanmıştır.²⁷ Bu antlaşmalar ile Ayastefanos Antlaşması ve Berlin antlaşmaları ile kaybedilen Batum dahil diğer topraklar - halkoylamasında katılma kararı çıkması şartıyla- geri alınmıştır. 15.08.1918 tarihinde Padişah VI. Mehmet Vahidettin de

²³ Ön görüşmelerde, sadece Gürcü'lerin Abastuman ve Azgur kasabalarının teslimi isteği, Gürcü demiryollarının kullanılması karşılığında kabul edildi.

²⁴ Mustafa Sarı, a.g.e., s. 160.

²⁵ 31 Mart Katliamı, Hocalı Katliamına benzemektedir. Binlerce sivil Azerbaycanlı Türk sırf etnik kökenleri nedeniyle öldürülmüştür.

²⁶ Selami Kılıç, "Unutulmuş Barış: Brest-Litovsk (Mart 1918)", *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri, 1. Çalıştay Bildirileri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2011, s. 58.

²⁷ Almanya'nın Gürcistan'ı himayesine alması üzerine 26.05.1918'de Gürcistan Kafkasya birliğinden (Mavera-i Kafkas Konfederasyonu) çıkmaya karar vermiş ve 26 Mayıs'ta birlik son kez toplanarak kendini feshetmiştir. Ardından 28.05.1918 tarihinde Tiflis'te Azerbaycan Millî Şurası tarafından Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti ilan edilir. Meclis açılıncaya kadar geçici şura ilan edilerek, başkanlığa Mehmet Emin Resulzade seçilir. Resulzade, Mart ayındaki Trabzon Konferansı'na da katılmıştır.

bir beyanname yayınlıyarak, Elviye-i Selâse'nin (Kars, Ardahan ve Batum'un) resmen Anavatan'a bağılılığını ilan etmiştir.

Batum Antlaşması'nın en önemli tarafı Azerbaycan'ın, Eri van ve çevresindeki 9000 km²'lik toprağın Ermenilere devrini kabul etmesidir. Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü Başkanı, tarihçi ve milletvekili Dr. Yakub Mahmudov, Ermenistan'ın taraf olduğu Batum Antlaşmaları'ndaki "Eri van'ın devri" düzenlemelerinin, ancak aynı antlaşmadaki aşağıda yer alan şartların Ermenistan tarafından gerçekleştirilmiş olması kaydıyla, hukuken geçerli olabileceğini ifade etmektedir:²⁸

- 1.) Ermeniler ve Müslümanlar arasındaki düşmanlık ortadan kaldırılacak ve Ermeni tarafı, Bakü'deki Müslüman nüfusun güvenliğini sağlamak için Stepan Şaumyan ile temasa geçecek ve Azerbaycanlılara yönelik katliamlar önlenecektir. Ermeni tarafının bu taahhüdü, Osmanlı Devleti ile yeni kurulan Ermenistan Cumhuriyeti arasında 4 Haziran 1918 tarihinde Batum'da imzalanan "Barış ve Dostluk" antlaşmasında yer bulmuştur. Batum Antlaşması'nın 11.maddesi uyarınca, Ermenistan Cumhuriyeti Hükümeti, Ermenistan silahlı kuvvetlerini bir an önce Bakü'den çekmek için tüm kuvvetlerini seferber etmeyi ve Ermenistan Cumhuriyeti topraklarında herhangi bir silahlı çetenin kurulmasını engellemeyi ve ülkenin farklı yerlerinde saklanan ve faaliyet gösteren tüm çeteleri silahsızlandırmayı taahhüt etmiştir.²⁹
- 2.) Ermeni tarafı, Ermeni silahlı kuvvetlerinin Azerbaycan'da Müslümanlara karşı gerçekleştirdiği Müslüman katliamlarını durdurmayı taahhüt etmiştir.³⁰ Bu yükümlülük Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin resmi belgelerine yansımaktadır.³¹

²⁸ Yaqup Mahmudov, "İrevan ve Etrafındaki Topraklar Ermenilere Hansı Şartlarla Verilmişdi", 14.10.2014 tarihli Azerbaycan Milli Meclisi yayını Azerbaycan Gazetesi'nin resmi sitesinde yer alan makaleden alınmış, Türkiye Türkçesine çevrilerek aktarılmıştır, <https://web.archive.org/web/20150729201053/http://www.azerbaijan-news.az/index.php?mod=3&id=51194>, e.t.: 02.01.2021.

²⁹ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Osmanlı Arşivi 19; ATASE, A.4 / 3671, K.2919, D.61-499, F.3-26.

³⁰ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Osmanlı Arşivi, HSD, AFT, Dosya 6, Gömlek 61.

³¹ Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi, fon 970, liste 1, dava 4, s. 1-2.

- 3.) Batum Antlaşması'nın 6. maddesi ve antlaşmayı tamamlayan ek 3 gereği, Ermenistan Hükümeti, Müslümanların Erivan'da ve yeni kurulan Ermeni Devleti'nin diğer bölgelerinde anadillerinde ücretsiz dini ibadet, kültür, siyaset ve eğitim hakkını güvence altına almayı taahhüt etti. Ermenistan Cumhuriyeti'ndeki Türk-Müslüman nüfus, yukarıdaki tüm alanlarda Ermenilerle aynı haklara sahip olup, kendi etnik dillerinde eğitim alabilir ve kendi dinlerinde ibadet edebilirler. Müslümanlar, dinlerinde ibadet etmek ve hayırsever faaliyetlerde bulunmak için Müslüman topluluklar kurma, cami, hastane, okul, dini kurumlar açma ve hayır dernekleri kurma hakkına sahiptir. Anlaşmayı tamamlayan ek 3, "Ermeni Hükümeti'nin masrafları kendisine ait olmak üzere ilk ve orta öğretim veren Müslüman okulları açacağını" belirterek yukarıdaki tüm taahhütleri detaylandırmaktadır.³²
- 4.) Batum görüşmeleri sırasında varılan mutabakata göre, Ermeniler Azerbaycan aleyhine toprak taleplerinden vazgeçeceklerdir.³³

Böylelikle, Batum Müzakereleri'nde yukarıdaki konularda ilk anlaşmaya varıldıktan hemen sonra, **29.05.1918'de, eski Azerbaycan'ın Erivan şehri Azerbaycan Milli Meclisi'nin kararı ile Ermenistan'a, etrafındaki 9.000 km²'lik alanı kaplayan arazilerle birlikte verilmiştir.** Azerbaycan Milli Meclisi'nin 29.05.1918 tarihli kararına göre, bir devlet kurmaları için Erivan ile çevresi Ermenilere verildi.³⁴ Böylece yeni kurulan Ermenistan Cumhuriyeti, Goycha Gölü ile Osmanlı Devleti'nin yeni sınırları arasındaki dar dağlık alanı kapladı. Erivan'da ve çevresindeki bu topraklarda yaşayan 230.000 Ermeni, 1828'den sonra Osmanlı Türkiyesi, Çarlık Rusyası ve Gajar (İran) tarafından buralara getirilmişti.

³² Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Osmanlı Arşivleri -19, 28-32.

³³ Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Dairesi Siyasi Belgeler Arşivi, fon 276, liste 9, dava 1, s. 47.

³⁴ Ermenilere şu Azerbaycan toprakları verildi: Yeni Bayazıt mahallesi (Başarkeşar denilen güneydoğu kesimi hariç), Erivan mahallesi (Gamarlı-Garnibasar, Ulukhanlı-Zangibasar ve Vedibasar hariç), Eçmiadzin bölgesi (Sardarabad hariç) ve Aleksandropol bölgesi (Alexandropol kaza merkezi hariç).

23.05.2018'de Mehmet Emin Resulzade, Yusuf Caferov gibi Azerbaycan Türkleri'nin liderleri, Enver Paşa'ya yazdıkları mektupta, Transkafkasya'da Gürcü ve Ermenilerle birlikte bir konfederasyon yerine, Gürcistan'daki Müslümanlar ile birlikte bir federasyon kurulmasını, Ermenilerin baskı ve saldırılarını engellemek için de küçük bir Ermeni Devleti'nin kurulmasının yararlı olacağını dile getirmişlerdir.³⁵ Bu şartlar altında 29.05.1918'de Azerbaycan topraklarında Ermeni Devleti kuruldu. Ertesi gün 30 Mayıs'ta Ermeni Devleti'nin kurulmasıyla ilgili bir bildiri açıklandı. Osmanlı Devleti, yeni kurulan Ermeni Devleti'ni fiilen tanıyan ilk devlet oldu. Azerbaycan ve Ermenistan tarafları arasında bir anlaşmaya varıldıktan ve Ermeniler hedeflerine ulaştıktan hemen sonra 4 Haziran 1918'de Batum'da Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti ile Gürcistan ve Ermenistan arasında "Dostluk", Cumhuriyetler arasında "Barış ve Dostluk" antlaşmaları imzalandı.

Peki Batum Antlaşması'ndan sonra ne olmuştur? Dr. Yakub Mahmudov süreci şöyle anlatır:

Ermeniler, hedeflerine ulaştıktan hemen sonra, Batum görüşmeleri sırasında ve Batum anlaşmaları uyarınca Azerbaycan topraklarının Erivan ve çevresinde devri karşılığında taahhüt ettikleri tüm yükümlülüklerini yerine getirmeyi reddettiler.

Yeni kurulan Ermenistan Hükümeti, taahhüdünün aksine, Bakü'de iktidarı ele geçiren ve Azerbaycan halkına karşı soykırım yapan Stepan Şaumyan ile temasa geçti ve Stepan Şaumyan'ın talimatıyla gerçekleştirilen katliamlar durmadı. Şaumyan'a bağlı birlikler, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Hükümetini devirmek için Gence yönünde bir saldırı başlattı ve Azerbaycan halkına yeni soykırımlar yaptı. Ermeniler sözlerinin aksine Azerbaycan'daki soykırımı devam ettirmekle kalmamış, yeni kurulan Ermenistan Cumhuriyeti'nin silahlı müdahalesi ve yardımıyla Azerbaycan halkına yönelik soykırım daha da korkunç hale gelmiştir.

³⁵ Qıyas Şükürov/Vasif Qafarov, Azerbaycan Cumhuriyeti 1918-1920 Osmanlı Arşiv Belgeleri, Teas Press, 1. baskı, İstanbul 2018, s. 170.

Ermeni tarafı, vaatlerinin aksine yeni kurulan Ermenistan Cumhuriyeti'ndeki Türk-Müslüman nüfusun dini ibadet, kültürel, siyasi ve anadili eğitimi alma hakkını engellemek ile kalmadı, aynı zamanda yerel Azeri Türkleri'ne devlet düzeyinde baskı uyguladı. İşgal altındaki Azerbaycan topraklarında Türk-Müslüman nüfusa yönelik etnik temizlik ve soykırım yapıldı. Ermenistan Cumhuriyeti'nin siyasi halefi olan modern Ermenistan Cumhuriyeti, artık yalnızca Ermenilerden oluşan tek etnik ve saldırgan bir devlet haline geldi. Böylece, zamanla, nüfusun büyük çoğunluğunun Türk-Müslüman olduğu modern Ermenistan topraklarında Türk nüfusu kalmadı. Karabağ'ın dağlık kesimine yönelik iddialarından vazgeçme taahhüdünü de yerine getirmeyen Ermenistan Cumhuriyeti, yeni Azerbaycan toprakları işgal etti. Böylece Ermenistan Devleti, 20.800 km²'lik Azerbaycan topraklarını daha ele geçirmiş ve topraklarını 29.743 km²'ye çıkarmıştır. Aralık 1920'den itibaren Moskova'nın doğrudan yardımıyla 10 yıl süreyle Zengezur ilçesinden 4.414,5 km², Kazakh ilçesinden 5832,82 km², Nahçıvan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nden 657 km², Cebrayil ilçesinden Nuvedi, Eynazir ve Tugut köylerini kapsayan Azerbaycan toprakları Ermenistan topraklarına katıldı.

Fransız L'oeuvre gazetesinde 1920'de yayınlanan, Zengezur'un Ermenistan'a verilmesiyle ilgili haber: "Sovyet Rusya, 1 Temmuz 1920'de imzalanan bir anlaşma ile Azerbaycan'da bulunan Zengezur bölgesini Ermenistan'a devretti." Zengezur Ermenistan'a verildikten sonra kısa süre içinde Azerbaycan Türklerinin sayısı baskılar sonucu nüfusun yarısını oluşturdıkları bu bölgede %10'lara düşmüştü.

Yukarıda bahsedilen işgallerin bir sonucu olarak Zengezur bölgesinin Ermenistan'a verilmesiyle Azerbaycan, Nahçıvan'dan ayrıldı ve Türkiye ile doğrudan teması kesildi. Böylece genel olarak Türk Dünyası ülkelerinin birbirleriyle doğrudan temas kurma imkanları ortadan kalkmıştır. Tüm bunlarla yetinmeyen saldırgan Ermenistan, 1988-1994 yıllarında Dağlık Karabağ ve çevresinde 17.000 km²'lik bir alanı daha işgal ederek, eşi görülmemiş bir vahşet olan Hocalı Soykırımı'nı gerçekleştirdi. **Ermenistan'ın ihlal ettiği Batum Antlaşması hükümleri; işbu antlaşmanın kurucu, esaslı geçerlik şartlarıdır. Bu düzenlemelerin ihlali antlaşmanın Erivan'ın devriyle ilgili hükümlerini geçersiz hale getirecektir.** Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti Hükümeti, 1918 Batum görüşmeleri (11 Mayıs-4 Haziran) ve Batum anlaşmaları (4 Haziran 1918) hükümleri uyarınca Erivan ve çevresi topraklarını Ermenilere vermiştir. Azerbaycan tarafı bu adımı atarken Ermenilerle dostluk ve iyi komşuluk ilişkileri kurmaya çalıştı ve görüşmelere katılan Ermeni tarafının taahhüdlerini yerine getireceğine inandı. Ancak Ermeni tarafı, Batum görüşmeleri sırasında varılan anlaşmalar çerçevesinde, Erivan'ın devrinin geçerlik şartı olan tüm yükümlülük ve taahhüdlerini ihlal etti: işgal, tehcir ve soykırım politikasını sürdürdü. Dolayısıyla Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin devletler hukuku tahtında devam eden devleti olan Azerbaycan Cumhuriyeti:

Haziran 1918 tarihli Batum Antlaşmaları'ndaki, "Erivan'ın devredilmesine ilişkin şartların" ihlal edilmesi ve taahhüdlere yerine getirilmemesi nedeniyle, 29.05.1918 tarihli Erivan ve çevre toprakların Ermenilere devrine ilişkin kararın geçerliliğini hukuken kaybettiğini ileri sürebilmelidir. Sayın Mahmudov'un bizimde katıldığımız bu değerlendirmesini -aradan 103 yıl geçmişken- marjinal bir yaklaşım olarak görenler olabilir. Ama unutulmamalıdır ki Ermenistan Devleti bugün taraf olduğu 1921 tarihli Moskova ve Kars Antlaşmaları'nı tanımamakta, Sevr Antlaşması'nı geçerli kabul edip Kars ve Ağrı illerinin geri iadesini (!) talep etmektedir. Ermenistan, Moskova ve Kars Antlaşmaları'nın şartlarına uyan Türkiye'den, buna rağmen 100 yıl sonra resmi olarak toprak talep edebiliyorsa,

Azerbaycan'da, evleviyetle Batum Antlaşması'nı ihlal eden Ermenistan'dan Erivan'ı geri isteyebilmelidir.

Devletler Hukukunun antlaşmaların sona ermesi nedeni olarak kabul ettiği, antlaşmayı imzalama nedeninin ortadan kalkması şartının somut durumda geçerli olacağını söylemek mümkündür. Ermenistan aynı zamanda bir fesih nedeni olan, temel antlaşma hükümlerini yerine getirmemiş, üstelik başlangıçta varolan koşulları temelden değiştirmiştir. Antlaşmanın bir tarafının antlaşmayı uygulamaması ya da temel hükümlerini çiğnemesi durumunda uygulanan uluslararası hukuk öteki tarafa bu antlaşmanın kısmen ya da tamamen uygulanmasının durdurulmasının ya da sona erdirilmesine izin vermektedir. Exceptio non adimpleti contractus ilkesi olarak anılan bu kural 1969 Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 60. maddesiyle de teyid edilmektedir.³⁶ Öte yandan bu sözleşmenin 62. maddesindeki koşulların taraf devletin antlaşma ile bağlanmasına esaslı engel teşkil edecek şekilde kökten değişmiş olması ve değişen koşulların antlaşmada belirlenen yükümlülüklerin kapsamını da köklü şekilde değiştirmesi halinde, antlaşmanın sona erdirilebileceğine dair düzenleme, kıyasen bu durumda da kullanılabilir.

Toprak terkine dair Batum Antlaşması'nın gereği yerine getirilmediğinden ve bu nedenle "devir" yönünden kesin statü oluşmayacağından, Ermenistan'ın 1918 yılından sonraki-savaş ilanı olarak kabul edilmesi gereken- düzenli ordularıyla gerçekleştirdiği, savaş hukukuna tabi saldırıları da, yine "Erivan'ın devri" anlaşmasını sona erdirmeye hukuken gerekçe teşkil edecektir.³⁷

Üzerinde durulması gereken diğer husus; Batum Antlaşmaları'nın yürürlüğe girip girmediğidir. Yukarda ifade edildiği üzere, Batum Antlaşmaları'nın teatisinin İstanbul'da yapılacağı antlaşma metinlerinde yer almış ama Almanya'nın

³⁶ Hüseyin Pazarcı, Uluslararası Hukuk Dersleri 3. Kitap, Turhan Kitapevi,3. Baskı, Ankara 1999, s. 194.

³⁷ İlyas Doğan, Devletler Hukuku, Astana Yayınları, 4. baskı, Ankara 2020, s. 123 vd.

müdahalesi sonrasında, bu antlaşmaların yeniden gözden geçirileceği bir konferansın İstanbul'da toplanmasına karar verilmiştir. Bu konferans, taraflar antlaşmalarla ilgili herhangi bir teatide bulunmadan dağılmıştır. Öte yandan Osmanlı Devleti ile Ermenistan arasındaki 04 Haziran 1918 tarihli Dostluk ve Barış Antlaşması'nın devamı niteliğindeki 13 Temmuz 1918 tarihli Gümrü Antlaşması'nın, *Haziran 1918 tarihinde toplanıp, antlaşma teatileri ve resmi açılış yapılmadan dağılan İstanbul Konferansı'ndan* sonra imzalanması ve yürürlüğe girmesi, Batum Konferansı'nda Ermenistan ile imzalanan temel antlaşmaların da yürürlüğe girmiş sayılması sonucunu doğurmalıdır.

Bazı azınlıkta kalan Azerbaycan siyasetçileri, Erivan'ın teslimini Osmanlı Devleti'nin devri destekleyen siyasetine bağlamakta ve Osmanlı Devleti'ni eleştirmektedir. Oysa daha iki ay önce Taşnak milisleri, Rus Donanması'na ait gemilerin ateş desteği altında Bakü ve çevresinde binlerce Azerbaycan Türkü'nü katletmiş, soykırıma uğratmıştır.

Anılan olaylarda İngilizlerin de parmağı vardır.³⁸ Azerbaycan Türkleri, tarihi başkentleri Bakü işgal altında olduğundan Gence şehrini başkent ilan etmek zorunda kalmıştır. Üstelik Gürcüler Ermenistan ile ittifak halindedir ve arkalarında güçlü

³⁸ 1918 Nisan-Mart aylarında Bakü'de 10.000 Müslümanın üç gün süren bir katliam ile yok edilmesi, İngiliz askeri tarihçilerine göre; İngiliz askeri istihbarat subaylarının desteklediği Çarlık ordusu kalıntısı Ermeni alayları tarafından gerçekleştirildi. 20. yüzyıldaki ilk soykırımı olayını yaratan bu kitlesel katliamın bir de 'mahkum' olan sorumlusu var; Kafkasya-Bakü bölgesinde İngiliz İstihbarat subayı olan Yüzbaşı Edward Noel. 1918 Nisanı'nda 10.000 Müslüman Azeri ve Çerkez'in katledildiği Bakü'den kaçarken İran sınırında suç delilleriyle birlikte yakalanan Yüzbaşı Noel, Küçük Han yönetimindeki Kuzey İran'da, Bakü Katliamı sanığı olarak yargılandığı mahkeme tarafından idama mahkum edilir. Noel kendi hatıralarında mahkeme safahatını açık açık anlatır. Anılarında, Bakü'deki Ermeni alaylarına Bakü'de bulunan tek İngiliz bankasının çekleleriyle yaptığı ödemelerin mahkemeye sunulması üzerine 'kararın idam olacağını biliyordum' diye yazan Yüzbaşı Noel, aylar süren tutukluluktan İran üzerinden Bakü'ye gelen İngiliz Generali Dunsterville'in ordusu tarafından kurtarılır; <http://www.londraposta.com/soykirim-mahkumu-ingiliz-subayi-noel>, e.t.: 03.01.2021. Peter Hopkirk, Yüzbaşı Noel'in bu mahkumiyet sonrasında kurşuna dizildiğini yazsa da gerçekte kurtarılmış ve görevine devam etmiştir; (Peter Hopkirk, a.g.e., s. 359). Görüldüğü üzere 1918 ve sonrasında Türkleri sözde soykırım iddialarıyla mahkum etmek isteyen İngiltere, delil bulamadığı için mahkeme kuramamışken (Bknz. 1.1.3.4.2. nolu başlık), 1918'de kendi istihbarat subayı soykırım suçundan mahkum olmuştur.

Alman desteği vardır.³⁹ Bakü ve diğer bölgelerde Ermenileri, İngilizler'de desteklemekte olup, İngiliz askeri gücü Bakü'de konuşlanmıştır. Karabağ, Antranik isimli bir Ermeni çetecinin fiili idaresi altındadır.⁴⁰ Azerbaycan Türkleri'nin kontrol ettiği alan, Gence ve civarındaki küçük bir coğrafya parçasıdır ve bu bölgede de anılan nazik koşullar çerçevesinde egemenliklerini sürdürebilmeleri çok güç görünmektedir. Nitekim, Şaumyan'a bağlı birlikler kısa süre sonra 12 Haziran'da Gence'ye de saldıracaktır. Bunun üzerine Azerbaycan Milli Şurası'nın Başkanı Mehmed Emin Resulzade, Batum Antlaşması'ndaki "Dostluk ve karşılıklı yardım" maddesi gereğince Osmanlı Devleti'nin gerektiği takdirde Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ne silahlı yardım yapacağına dair düzenleme uyarınca, Kafkaslardaki Müslüman halka yönelik katliamların durdurulması ve oradaki Türklere savaş yardımı yapmak için Osmanlı Devleti'nden askeri yardım istemiştir.⁴¹ Azerbaycan Türkleri'nin ateşten gömlek giydikleri o günlerde Osmanlı-Türk ordusu bir kurtarıcı gibi beklenmektedir. 1918 Eylül'ünde Nuri Paşa'nın Kafkas Ordusu gerçekten kurtarıcı olarak gelecektir.

Almanlar,⁴² Bolşevikler, Ermeniler ve İngilizler petrol bakımından zengin ve stratejik açıdan çok önemli olan Bakü'nün

³⁹ Almanların tıpkı Gürcüler gibi Ermenileri de kendilerine bağlamak için para ve uçak verme teklifinde buldukları, hatta vagonlar içinde Erivan'a uçak gönderdikleri ileri sürülmektedir; Burhan Oğuz, *Yüzyıllar Boyunca Alman Gerçeği ve Türkler*, Can Matbaası, İstanbul 1983, s. 324, 325; İsmet İnönü, 09.10.1920 tarihli TBMM konuşmasında Oltu, Kağızman cephe hattında iki Ermeni uçağının saldırısından bahseder. Muhtemelen bu uçaklar Almanların gizli yardımıyla gönderilen uçaklardır (FA); Ali Rıza Cihan (Derleyen), *İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973*, C.1, TBMM yayınları, Ankara 1992, s.39.

⁴⁰ Andranik Toros Ozanyan, Şebinkarahisarlı marangoz kalfası. Katliam suçlusu Ermeni çete reisi. Rus Divan-ı Harbi'nde yargılanıp tutuklandı. Rusların Doğu Anadolu'dan çekildiği dönemde, bir müddet general gibi davranmıştır.

⁴¹ 92 yıl sonra 2010'da, benzer bir antlaşma imzalanmıştır. Azerbaycan ve Türkiye arasında imzalanan ve 2016 yılında yenilenen Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Antlaşması uyarınca, iki ülkeden birine karşı askeri saldırı durumunda saldırıya uğramayan ülke "tüm imkanlarını kullanarak" saldırıya uğrayan ülkeyi destekleyecektir.

⁴² Almanlar, Ermenilere olabildiğince yardım etmek, hatta Ermenistan'ı Gürcistan'a bağlayarak kendi nüfuz alanlarına geçirmek istiyordu. Bunu gerçekleştiremeyince, Avusturya'dan Ermenistan'ı desteklemesini ve korumasını istediler; Selami Kılıç, *Türk-Alman Arşiv Belgeleriyle Ermeni Sorunu ve Almanya*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2015, s. 260.

Türklerin eline geçmesini istemiyordu. 25.07.1918'de Şaumyan Hükümeti devrilmiş ve yerine gelen Menşevik ve Taşnaklardan oluşan Sentrokaspi Hükümeti İran'da bulunan İngilizleri yardıma çağırmişti. O tarihte Bakü'de, 18.000 silahlı Ermeni, General Dusterville komutasında 12.000 İngiliz ve 1.500 Rus askerden oluşan bir karma kuvvet bulunmaktaydı. Kafkas İslam Ordusu'nda ise Anadolu'dan gelen 8.000 Türk askeri ve 7.000 civarında Azerbaycan Türkleri'nden oluşan milis kuvveti bulunmaktadır. Savaş başladıktan sonra İngilizler ve ileri gelen Taşnaklar kaçmıştır.

Şehirde kalanlarla savaş devam eder.⁴³ Bakü Muharebesi'nin ardından Nuri Paşa'nın komuta ettiği Kafkas İslam Ordusu 15.09.1918'de Bakü şehrini almayı başarır. Bakü'nün geri alınması sırasında 1.130 Türk askeri şehit olur. Bakü kurtarıldan sonra, 19 Eylül'de Antranik Karabağ'da, Nuri Paşa'nın birliklerine yenilecek, ama Şuşa'da bulunmaya devam edecektir. Karabağ bölge komutanı Yarbay İsmail Hakkı Bey, Nuri Paşa'ya gönderdiği raporla Ermenilerin saldırısını önleyecek bir birliğin hemen Karabağ'a gönderilmesini talep etmiştir. Buradaki Türk köylerinde öldürülenlerin görüntüleri insanı dehşete düşürmektedir. Nuri Paşa Albay Cemil Cahit Beyi 1. Azerbaycan Tümeni komutanı olarak Karabağ hareketinde görevlendirmiştir. Ermenilere karşı 07.10.1918'de başlayan harekatta, Antranik muhabereye cesaret edememiş ve Şuşa'nın güneyine kaçmıştır. Böylelikle Şuşakale'de Ermeniler tarafından kuşatılan 20.000 Azerbaycan Türkü katliamdan kurtarılmış, Karabağ 8 Ekim'de Türklerin eline geçmiştir.⁴⁴ **Nuri Paşa, yeni kabineyi kurmuş olan Ahmet İzzet Paşa'ya çektiği ve genel durumu aktardığı 27 Ekim tarihli telgrafında, "..Karabağ, Azerbaycan hükümetinin hakk-ı sarihidir (tereddütsüz, açık hakkıdır). Onsuz yaşayamaz" demektedir.**⁴⁵

⁴³ Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılap Tarihi, C. 3, Kısım 4, Türk Tarih Kurumu, 1991, s. 234.

⁴⁴ Haluk Selvi, "Hangi Antranik?", <http://maviboncuk.blogspot.com/2004/06/hangi.html>, e.t.: 03.01.2021.

⁴⁵ Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılap Tarihi, C. 3, Kısım 4, Türk Tarih Kurumu, 1991, s. 260.

Bakü ve Karabağ kurtarılmıştır. Kafkasya'daki bu önemli askeri zaferle, tıpkı 2 yıl sonra Ankara'nın Haymana ve Polatlı'ya kadar işgal tehdidi yaşayacağı günlerdeki gibi, çok önemli bir varlık yokluk mücadelesinden geçen Azerbaycan Türkleri, 17 Eylül tarihinde hükümeti Gence'den Bakü'ye taşıyarak Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin başkentini Bakü yapar.

1.1.2.7. 30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Antlaşması

1918 yazına kadar Doğu'da, muzaffer ordusuyla Ruslara, Ermenilere ve Gürcülere barış antlaşmalarını dikte ettiren, topraklarını Birinci Dünya Savaşı'ndaki sınırlarının ötesine taşıyan, İran içlerine kadar nüfuz eden Büyük Osmanlı'nın güneşi, Batı'da artık batmak üzeredir. Almanya'nın Rusya'ya mühürlü trenlerle ihraç ettiği "devrim", bumerang gibi dönüp Almanya'yı vurmuş, Alman tersane ve fabrikalarında baş gösteren isyanlar, orduya da etki etmeye başlamıştır. 1918 Mart'ındaki büyük batı taarruzunun başarılı olmaması esasen yenilginin habercisidir. Bulgaristan savaştan çekilince, Almanya'yla kara ulaşımını kaybeden, Trakya cephesinde İtilaf Devletleri'nin saldırısına açık hale gelen Osmanlı Devleti, Filistin Cephesi çökünce iki cephede zor duruma düşmüş, müttefikleri gibi barış istemek zorunda kalmıştır. 30 Ekim'de imzalanan ateşkes antlaşması Brest-Litovsk'tan çok daha ağır şartlar içermektedir. Antlaşmanın 7. maddesi İtilaf Devletleri'ne tüm Osmanlı topraklarını, güvenliklerinin tehlikeye düştüğü bahanesiyle işgal etmenin yolunu açmıştır. **11. madde uyarınca Osmanlı birlikleri, İran'ın savaştan önceki sınırları gerisine derhal çekilmesi hususunda daha önceden verilen emri ifa edecek, Maverai-i Kafkas'ın (Kars, Ardahan ve Batum) evvelce Osmanlı kuvvetleri tarafından kısmen tahliyesi emredildiğinden kalan kısmı da müttefikler tarafından yerel durum incelendikten sonra istenirse tahliye olunacaktır."**

24. maddede, Vilayet-i Sitte olarak adlandırılan ve Erzurum, Van, Elazığ, Bitlis, Sivas ve Diyarbakır'dan oluşan bölge için, Türkçe dışındaki İngilizce ve Fransızca antlaşma metinlerinde "Altı Ermeni Vilayeti" ibaresi kullanılmış ve anı-

lan altı vilayette kargaşalık çıkarsa, bu vilayetlerinde işgal edileceği düzenlenmiştir. İtilaf Devletleri'nin dayattığı 24. maddeyle amaçlanan Doğu Anadolu'da bir Ermeni Devleti kurma siyaseti, Sovyet Hükümeti'nin 11.01.1918 tarihinde çıkarttığı, o tarihte Rus işgali altında bulunan Doğu Anadolu'da yine Ermeni Devleti kurulmasını amaçlayan kararnamesiyle örtüşmektedir. Birbirlerine düşman olan İtilaf Devletleri'yle Sovyet Hükümeti'nin Türk topraklarında Ermeni Devleti kurma siyasetinde biraraya gelmeleri ilginçtir. İngiltere ve Bolşevik güçleri Bakü'nün Türklere teslim edilmemesi için aynı birlikteliği 1918 Eylül'ünde de göstermiştir. Aşağıda görüleceği üzere Doğu Anadolu'da benzer bir Ermeni Devleti kurma düşüncesi 1920 tarihli Sevr Antlaşması'nda da yer alacak, 1921 Moskova Antlaşması görüşmelerinde de Sovyet Delegasyonu yeniden, Batı Ermenistan'ı kurmak için teşebbüste bulunacaktır.

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasının ardından Ahmet İzzet Paşa Hükümeti 11. madde uyarınca Brest-Litovsk Antlaşması ile anavatana katılan üç sancağın kaybedilmesini engellemek için 21 Ekim'de verdiği emirle Kafkasya'daki diğer bölgelerin, Dağıstan ve Azerbaycan'ın, hatta Batum Antlaşması ile alınan Ahıska, Ahılkelek ve Gümrü'nün boşaltılmasına karar vermişti. Anılan bölgeler 24 Ekimden itibaren 6 hafta içinde boşaltılacaktı. Erden'e göre bu acele ve yanlış karar, geri çekilecek orduyu ve bölgenin Türk-İslam ahalisini oldukça sıkıntıya sokmuştu. Aslında Osmanlı Ordusu'nun Elviye-i Selse bölgesini (Kars, Ardahan ve Batum) kurtarmak için yaptığı bu geri çekilme hareketi bir işe yaramamış, İngilizler 11.11.1918 tarihinde bu bölgenin de antlaşma hilafına boşaltılmasını istemişti. Maalesef bu üç Sancak'ta boşaltılmak zorunda kalmıştı.⁴⁶ 16 Kasım'da Bakü, 15 Aralık'ta ise Azerbaycan tümüyle terk edilmiştir. 15 Eylül'de yenilen ve şehri terk eden İngiliz kuvvetleriyle beraber Rus ve Ermeni askerleri 17 Kasım'da tekrar Bakü'ye girmiştir. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Bakü'de yabancı güçler olmaksızın sürdürdüğü egemenliği sadece 2 ay devam etmiştir. Osmanlı birlikleri Mondros Antlaşması gereği

⁴⁶ Ömer Erden, a.g.e., s. 39,40.

çekilirken, tıpkı Trablusgarp ve Batı Trakya'dan çekildiğinde olduğu gibi muvakkat hükümetler kurulmasına önyak olur. Bu kapsamda Kasım 1918'de Aras Cumhuriyeti kurulur.⁴⁷ Öte yandan Ermeniler, çekilen Osmanlı birliklerinin ardından Doğu Anadolu'ya tekrar girmiş ve Kars'ı işgal etmiştir.

7 Aralık'ta Azerbaycan Parlamentosu açılır, 26 Aralık'ta Fet-hali Han başkanlığında üçüncü kabine kurulur. 14.04.1919'da Nasib Bey Yusufbeyli'nin ilk ve Aralık 1919'da ise ikinci kabinesi kurulmuştur. Bu beşinci kabine Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin son hükümeti olur. 12.01.1920 tarihinde Rusya dışında dünyanın 23 devleti Azerbaycan Cumhuriyeti'nin varlığını resmen tanımıştır. Bu dönemde Anadolu Türkleri de Halide Edip'in tabiriyle ateşle imtihan etmektedir. 1920 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Birinci Dünya Savaşı'nda galip gelen devletler ve Yunanlarla bağımsızlığı ve egemenliği için tekrar savaşa girmiştir. Kendi ülkesindeki iç savaşta, aynı düşmanlarla savaşmakta olan Sovyet Rusya ve Türkiye birbirlerine destek olabilecek durumdadır. Sovyet Rusya ile Ankara'nın iyi ilişkiler kurması Ermenilerle savaşan ve zor durumda olan Azerbaycan Hükümeti içinde olumlu etkiler yaratacaktır. Bu arada Kızıl Ordu 26 Nisan'da sınırı geçerek Azerbaycan'a girmiş ve ardından 28.04.1920'de Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur.

1.1.2.8. 10 Ağustos 1920 Sevr Barış Antlaşması

Sevr Barış Antlaşması ile Doğu Anadolu'da da büyük bir alan kaybedilmektedir. Antlaşmanın 88-93. maddeleri Doğu Anadolu'da kurulmak istenen Ermeni Devleti'yle ilgilidir. Bu maddelere göre Osmanlı Devleti kurulacak olan Ermenistan'ın bağımsızlığını tanımakta, Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis vilayetlerinde Türk-Ermeni sınırının belirlenmesi konusunda A.B.D. Başkanı Wilson'un bu vilayetlerin bir kısmının Ermenistan'a devredilmesi ve Ermenistan'ın denize çıkışı ile

⁴⁷ Başkenti Nahçıvan olan bu Cumhuriyetin arazisi 16.000 km², nüfusu ise 1 milyona yakındır. Sınırları Nahçıvan, Şerur-Daralagez, Ordubad kazalarını ayrıca Uluhanlı, Vedibasar, Kemerli, Megri vb. arazileri kapsamaktadır.

ilgili vereceği kararları peşinen kabul etmekte, Ermenistan'a bırakılacak olan toprakların bütün haklarından vazgeçmekteydi. Wilson gerçeklerle örtüşmeyen hayali bir rapor ile sözde Ermenistan'ın sınırlarını Kotur Kasabası'nın güneybatı kısmındaki İran sınırından başlayan Van, Bitlis, Erzurum ve Trabzon'u içine alan bir hatta belirledi. Wilson bu raporunu resmi olarak açıklamadı. Çünkü Kazım Karabekir komutasındaki Türk ordusu Ermeni güçlerini mağlup etmiş ve 03.12.1920'de Gümrü Antlaşması imzalanmıştı. İki gün sonra 05.12.1920'de Ermenistan Bolşeviklerin eline geçmiş ve Sovyetler Birliği'nin bir parçası olmuştu.⁴⁸

Wilson'un raporunda geçen sözde Batı Ermenistan sınırları. <https://akunq.net/tr/?p=13133>, e.t.: 28.02.2021

1.1.2.9. 3 Aralık 1920 Gümrü Antlaşması⁴⁹

Soysal'a göre Gümrü Antlaşması şu gerçekleri ortaya koymuştur:⁵⁰ Bir kez, Misak-ı Milli'nin Kafkasya sınırı İçin öngördüğü 93 Savaşı (1877) öncesi çizgisinin Ermenistan kesimi, 1828'de İran'dan Rusya'ya geçen ve 1918'den beri Ermeni İşga-

⁴⁸ Ömer Erden, a.g.e., s. 64-65.

⁴⁹ Antlaşmanın tam metni Ek:3'tedir.

⁵⁰ Soysal İsmail, Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, 1. Cilt (1920-1945), Türk Tarih Kurumu, 3. Baskı, Ankara 2000, s. 20 vd.

linde olan Iğdır ve Tuzluca ilçeleriyle birlikte, Kars bölgesinin geri alınmasıyla gerçekleşmiştir. Bu çizgi, ertesini yıl Sovyetler Birliği ile Moskova'da ve federe bir Sovyet Cumhuriyeti haline gelen Ermenistan ile Kars'ta imzalanacak antlaşmalara da temel olacaktır. Üstelik, Kâzım Karabekir komutanlığındaki Türk Ordusunun Gürcistan doğrutusunda ilerlemesi üzerine Ardahan, Artvin ve hatta Batum'un da ele geçirilmesinden sonra, Gürcistan kesimlerindeki sınır da Moskova ve Kars Antlaşmaları'yla Türkiye'nin doğudaki hedeflerine ulaşmış olacaktır. Böylece, İstanbul Hükümeti'nin 1918'de imzaladığı Mondros ateşkesi sınırı ilk kez geçildiği gibi, 1920 Sevr Barış Antlaşması'nın hukuki geçersizliği fiilen de kanıtlanmıştır. İkinci tarihsel gerçek, Ermeni sorunu Türkiye'nin haklarını karşılayacak biçimde ve kesinlikle bir çözüme bağlanmış. Üçüncüsü, Türkiye o sırada çeşitli cephelelerdeki savaşıardan birini istediği biçimde sona erdirmekle, nefes alabilmiş ve kuvvetlerini öteki cephelelerde daha rahat kullanabilmek olanağını bulmuştur. Bundan başka dayanışma içine girmeğe hazırlandığı Sovyetler Birliği ile Kafkasya'da ulaşım olanağını elde etmiş, Ermenilerin elinden de bir çok silâh almıştır. Gümrü Antlaşması, 18. maddesi uyarınca, bir ay içinde onaylanması beklenirken, ertesini gün Sovyetler Birliği'nin desteği ile Ermenistan'da yönetimi Menşeviklerden alan Bolşevikler bunu yapmayınca, yürürlüğe girememiştir. Ancak, Türk kuvvetleri saptanan sınırın da ötesinde işgal ettikleri yerleri ve kimi ulaşım noktalarını tutmuştu. Böylelikle Türkiye, Moskova görüşmeleri boyunca güçlü durumunu sürdürmüştür. Ermenistan'ın güneyindeki Nahçıvan, Şahtahtı, Şarur bölgesi Gümrü Antlaşması'yla geçici olarak Türkiye'nin koruyuculuğuna bırakılmış iken (md. 2) Moskova Antlaşması bu hakkı Azerbaycan'a verecektir. Türkiye sözkonusu Ermenistan sınırını Ermeni Hükümeti'ne kabul ettirdiği halde, 1914 sınırı ile bu yeni sınır arasındaki toprakların geleceğinin, göçeden Ermenilerin yerlerine dönmesinden sonra, bir plebisitle saptanması olanağını tanımıştır (md. 3). Türk Hükümetinin bunu kabul etmesi, onun hem Türk çoğunluğundan kuşku duymadığını, hem de Sovyeler Birliği ve Batı Devletleri

önünde, Başkan Wilson'un öne çıkardığı "self - determination" ilkesine saygılı olduğunu göstermek isteğini kanıtlamaktadır. Ancak, Moskova Antlaşması'na böyle bir hüküm konulmadığından sözkonusu bölgede bir plebisit yapılmamıştır. Andlaşmanın öteki hükümleri de, Türkiye bakımından olduğu gibi, onun iyi bir komşu olarak görmek istediği Ermenistan için de güven verici ve bir barışa çağrı niteliğindedir.

1.1.2.10. 16 Mart 1921 Moskova ve 13 Ekim 1921 Kars Antlaşmaları

Türk-Sovyet anlaşması da tıpkı Batum Antlaşması gibi kolay olmayacak ve Türk süngülerinin başarısı masada da anlaşmayı sağlayacaktır. Türkiye- Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması görüşmelerinin birinci evresi Bekir Sami Bey heyeti tarafından yürütülür, bu görüşmeler 24.07.1920'de başlar, fakat 27 Ağustos'ta Çiçerin, Van, Bitlis ve Muş'un Ermenilere verilmesini talep edince görüşmeler kesilir. Buna Türkiye'nin tepkisi sert olur. Mustafa Kemal Paşa, 20.09.1920'de Kazım Karabekir'e doğu hareketi izninin verildiğini bildirir. Türk Ordusu 1918'deki gibi ikinci kez Ermeni ordusuna karşı büyük bir zafer kazanır. Bu başarının sonucunda ikinci Moskova görüşmeleri başlar. Böylece 16 Mart 1921 tarihli dostluk antlaşması imzalanır. Türkiye masaya otururken Nahçıvan kontrolündedir; Gümrü Antlaşması gereği elinde bulundurmaktadır.

Bu antlaşmayla, tıpkı Batum Antlaşmasında günün koşulları gereği Azerbaycan'ın Erivan'ı Ermenilere devretmesinde olduğu gibi, Türk Hükümeti de Batum'u Sovyetler Birliği'ne vermeyi kabul etmektedir. Batum'un verilmesi sayesinde anlaşmaya varılması Azerbaycan için de olumlu etki yaratacaktır. Çünkü Moskova Antlaşması'nın 3. maddesiyle Ermenilerin talep ettiği Nahçıvan'ın, Azerbaycan koruyuculuğunda özerk bir bölge olması kabul edilmektedir. Türkiye Nahçıvan'ın da elinden çıkmasına bu koşullarda razı olmuştur. Bu antlaşma Sakarya Zaferi'yle Türkiye'nin gücünü bir kez daha göstermesinin ardından yürürlüğe girebilmiş ve Azerbaycan, Gürcistan

ve Ermenistan Moskova Antlaşması hükümlerini "13.10.1921 tarihli Kars Antlaşması" ile kabul etmiştir.⁵¹ Öte yandan bu antlaşmalarla yine Ermenilerin çok istediği Karabağ'da Azerbaycan'da kalmıştır.

Moskova Antlaşmasını imzalayan heyet (Sol tarafta Türk Heyeti).
<https://russia-armenia.info/node/23746,24897>. e.t.: 21.02.2021

Moskova Antlaşması, 13. maddesindeki düzenleme dışında 1,2,3,8,9,12 ve 15. maddeleri uyarınca Kars Antlaşması'nın bir parçasını oluşturmaktadır. Moskova Antlaşması, Kars Antlaşmasıyla tamamlanmış ve tasdik edilerek yürürlüğe girmiştir. (Moskova ve Kars Antlaşmaları'nın tam metni için Ek: 4, 5)

Rusya Federal Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti'nin ilk temsilcilik binası. Ankara, 1920. <https://tr.sputniknews.com/columnists/202103161044044364-moskova-antlasmasi-100-yasinda/>, e.t.: 23.03.2021.

⁵¹ Saime Yüceer, "Atatürk Dönemi (1919-1938) Türk Rus İlişkilerinin Siyasi Boyutu", *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri, 1. Çalıştay Bildirileri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2011, s. 70 vd.

1.1.2.11. Türkiye'nin Azerbaycan ile Ortak Sınırın Koruma Mücadelesi

Türkiye, bu antlaşmalarla Nahçıvan'ın statüsünü sağlama almış, aynı zamanda Şerur ve Daralagez geçidinin Nahçıvan sınırlarında kalması için ısrarcı olarak, Nahçıvan ve Zengezur koridoruyla birlikte Azerbaycan ile kesintisiz kara sınırının olmasını amaçlamıştır. Daha sonra Zengezur'un Ermenistan'a verilmesi ile önce Nahçıvan ve Türkiye'nin Azerbaycan ile irtibatı kesilmiş, ardından Nahçıvan'a ait Şerur, Şahbuz, Ordubad ve Kilit şehirlerine bağlı 9 yerleşim biriminin Sovyetler Birliği yönetimince, *"Türkiye'nin Nahçıvan üzerindeki garantörlüğü ve Moskova -Kars Antlaşmalarıyla sınırları korunan Nahçıvan'ın statükosuna rağmen"* Ermenistan'a bağlanması ile birlikte, Türkiye, Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetiyle komşu olmaya devam etmiş ama Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlı Nahçıvan ile ortak kara sınırını kaybetmiştir.

Zaten Türkiye ile Azerbaycan'ın sınır komşusu olması, öteden beri çok arzu edilmeyen bir durumdur. Stalin, Vladikafkas'tan Lenin'e 16.11.1920'de çektiği telgrafta düşüncelerini çok açık şekilde ifade etmiştir: Stalin'e göre, kendisinin Ermenistan toprağı olarak gördüğü Türkiye'nin elindeki Kafkasya topraklarında, Türkiye'nin kalmaya devam etmesi, Azerbaycan ile Türkiye'nin kara bağlantısıyla komşu olması sonucunu doğuracaktır. Bu tehlikeli durumun önlenmesi için biran önce Ermenistan Sovyetleştirilmeli ve Türkiye ile Azerbaycan arasında takoz görevi görmelidir.⁵²

10.08.1920'de Rus Komünist Partisi Kafkasya Bürosu, Nahçıvan'ın Şerur-Daralagez bölgesini Azerbaycan'ın Bol-

⁵² Musa Quasımlı, "Sovyet Devlet Adamlarının Moskova ve Kars Konferansları ve Anlaşmalarıyla İlgili Tutumu", Ardahan'ın Anavatana Katılışınının 90. Yılı Vesilesiyle Moskova ve Kars Anlaşmaları, Atatürk Araştırma Merkezi, Ank. 2015, s.136 (Шифротелеграмма Сталина Ленину 16.XI.1920 ПГАСПИ, ф.558, оп.2, д.10, л.1-2. "Сталинin Lenine gönderdiği şifreli telegram, Rusya Toplumsal-Siyasal Tarih Devlet Arşivi")

şevik liderliğinin izni olmadan Ermenistan'a devretme kararı aldı ve Karabağ ve Zengezur, Azerbaycan ile Ermenistan arasında "tartışmalı bölgeler" ilan edildi.⁵³ Azerbaycan Geçici Devrim Komitesi Başkanı Narimanov, Lenin'e protesto mektubu gönderdi. Narimanov, Merkez'in kararlarının Azerbaycan halkının Rusya ve Sovyet hükümetine olan güvenini sarsabileceğini yazdı: "Zengezur ve Karabağ'ın nötralizasyonu veya Taşnaklara teslim edilmesi ... (Azerbaycanlı Müslüman nüfus tarafından) vatana ihanet olarak kabul edilecektir ... Müslüman kitleler Sovyet hükümetinin Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü korumadaki başarısızlığını Ermeni yanlısı bir siyaset veya Sovyet hükümetinin zayıflığı olarak değerlendirecek ..." Ancak bu protestoların olumlu bir sonucu olmamıştı. Çünkü Ermeniler, Sovyet liderliğinde önemli bir güce sahiptir. Sonuçta Haziran 1921'de Zengezur'un Ermenistan'a ilhakına karar verilir.⁵⁴ Böylece Nahçıvan ile Azerbaycan'ın arasına Stalin'in istediği "Ermeni takozu" konulmuş olur.

1920'li yıllara ait bu haritada henüz 1932 yılında İran'dan Küçük Ağrı Dağı alınmadığından, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Devletine bağlı otonom Nahçıvan Cumhuriyeti ile ortak sınırlarımız bulunmamakta, Kotur sınırlarımız içinde gözükmektedir. Türkiye Maden Haritası 1926 Tarihli Osmanlıca Harita Naşiri: Bursa Erkek Lisesi Coğrafya Muallimi Recep Bey, https://www.kitantik.com/product/Turkiye-Maden-Haritasi-1926-Tarihli-Osmanlica-Harita-Nasiri-Bursa-Erkek-Lisesi-Cografya-Muallimi-Recep-bey_0z8kgtjzjzyw3u18u3, e.t.: 16.02.2021.

⁵³ 10 Kasım 2020 Ateşkes Antlaşması'nın 1. maddesinde de Karabağ için "İhtilafli alanlar" ibaresi kullanılmıştır.

⁵⁴ Hacı Narimanoğlu, Zengezur Dernekleri Birliği Başkanı, 23.10.2020 tarihli yazısı; <https://525.az/news/153338-qurtulusun-yaxindir-zengezur-iii-yazi>, e.t.: 02.01.2021.

1926 tarihli Azerbaycan SSC haritası. İşaretli bölge, Türkiye sınırı.
Büyük Sovyet Ansiklopedisi, C. I, 1926, s.640.

Bu toprak kazanımlarına rağmen Ermenistan, Sovyetler Birliği döneminde, Gürcistan'ın Akhalkalaki, Spiktak bölgesi, ayrıca Azerbaycan'ın Karabağ bölgesiyle, Nahçıvan ve Gence vilayetlerinin güney kesiminde hak iddia etmeye devam etmiştir.

1.1.2.12. Türk-İran Sınır Düzenlemesi ve 23 Ocak 1932 Sınır Antlaşması

1918 yılı Eylül'ünde Güney Kafkasya Türkleriyle kesintisiz iletişim sağlanmış ve Anadolu'dan Hazar Denizine kadar bir Türk Koridoru kurulmuştu. Mondros Ateşkes Antlaşması ve Sevr Barış Antlaşması girişiminin ardından Kars'ın doğusuna çekilen ve yeniden Azerbaycan Türkleri'yle bağlantısı kesilen Osmanlı Devleti'nin yerini alan T.B.M.M. Hükümeti Gümrü Antlaşması ile birlikte tekrar Kafkasya'da Azerbaycan ile sınırdaş olacak, Bu durum Moskova ve Kars Antlaşmaları'yla Nahçıvan üzerinden korunacaktı. Fakat daha sonra yukarıda belirttiğimiz üzere Zengezur ve Nahçıvan'a ait 9 yerleşim biriminin Ermenistan'a verilmesiyle birlikte bağlantı yeniden kopacaktı.

1926 yılından itibaren Türk- İran sınırında, sınırı geçen aşiretlerin asayiş bozan silahlı eylemleri gerçekleştirmeye başlamasıyla birlikte, bölgede ciddi bir güvenlik sorunu oluştu.

Türkiye’de isyan çıkaran, köyleri yağmalayan aşiretler, sınırın İran tarafına geçiyor, Türk birlikleri sınırın ötesine geçemediği için bu tecavüzler devam ediyordu.

1930’a kadar devam eden olaylarda İran tarafının bir türlü istenen önlemleri almaması/alamaması nedeniyle arazi koşulları gözönüne alınarak bir sınır düzenlemesi yapılması gündeme geldi.⁵⁵ Atatürk’ün kurmay zekasıyla bulduğu çözüm, hem Türkiye’de yağma yaparak, İran sınırları içinde kalan Küçük Ağrı Dağı bölgesine kaçan ve takip edilemeyen aşiretleri engellemeyi hem de Ermenistan’ın güneyinden küçük bir şerit ile Nahçıvan’a ulaşmayı sağlıyordu. 23 Ocak 1932 tarihli Türkiye ile İran arasında sınır düzenlemesine dair antlaşma ile Küçük Ağrı Dağı’nın İran’da kalan uzantısına karşılık Kotur Kazası ve çevresi İran’a bırakılmıştır.⁵⁶ Sınırın İran tarafında kalan Makû ile ilgili ilginç bir gelişme, Moskova Barış Antlaşması görüşmelerinde yaşanmıştı; 10.03.1921 tarihli oturumda Stalin, Türk Heyetine, Türkiye, sınırlarının muhafazasını temin etmek için, Makû Hanlığı dahilinde bazı tedbirler almayı uygun görürse Rusya’nın müdahale etmeyeceğini bildirmiştir.⁵⁷

⁵⁵ Ömer Erden, a.g.e., s. 263 vd.

⁵⁶ Antlaşmanın1. maddesine göre Aras Nehri ile Karasu Irmağının birleştiği yerden başlayarak Bora lan Gölü’ne kadar Karasu’nun talvegini takip ettikten sonra Küçük Ağrı Dağı, Tendürük Dağı, Kâzım Paşa, Başkala, Şemdinan ve Gelişin Dağı Türkiye’ye bırakılır. Ovacık, Çaldıran, Somay, Terguvar, Merguvar, Süldüz, Lâheyca, Şehri Viran, Mukri, Serdeşt, Bane, Makû, Karaayni, Kotur, Selmas ve Bajirge ise İran’a bırakılır. Laçin İdil ÖZTİĞ, Küçük Ağrı Krizi: “Türkiye-İran İlişkilerinde Bir Kriz Yönetimi Örneği”, *Avrasya Etüdüleri*, S. 4/2018-2, s. 168

⁵⁷ Ömer Erden, a.g.e., s. 154. 47. sayfadaki haritada bu bölge yer almaktadır.

Birinci Ermenistan Cumhuriyeti'nin egemenlik iddia ettiği toprakları ve Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin 1918-1920 yıllarındaki sınırlarını gösteren haritalar ile ihtilafli bölgeler;
<https://ru.wikipedia.org/wiki/Зангезур>, e.t.: 02.01.2021.

1.1.3. Azerbaycan ve Türkiye'nin Ortak "Ermeni Sorunu" Kapsamında, Türkiye'nin Asılsız Ermeni İddiaları Karşısında Hukuki Dayanakları

Türkiye'nin Azerbaycan ile ortak "Ermeni Sorunu'nun" Azerbaycan ile ilgili kısmına yukarıda değindik ;

- Batum Antlaşması çerçevesinde Erivan'ın devri koşullarına uyulması,
- 1991 yılında özerkliği kaldırılan ve Bakü'ye bağlı bir idari birim olan Karabağ ile etrafındaki 7 ilçenin hukuken Azerbaycan egemenliğinde olduğunun teyiden Ermenistan tarafından kabul edilmesi ve işgalin tüm Karabağ topraklarında sona ermesi,

- İşgalden kaynaklanan zararların tazmini, Moskova ve Kars Antlaşmaları'na aykırı şekilde Ermenistan'a verilen toprakların iadesi ve Zengezur'da kalıcı bir koridorun Azerbaycan'a devri,
- Topraklarını terk etmek zorunda kalan Azerbaycan vatandaşlarının geri dönerek, güven içinde yaşamalarının sağlanması,
- 10 Kasım Ateşkes Antlaşması'nın şartlarının eksiksiz uygulanması olarak bu sorunları özetleyebiliriz.

Türkiye'nin, Azerbaycan ile ortak "Ermeni Sorunu'nun" Türkiye'ye ait kısmını, esasen sözde 1915 soykırım iddiaları (1915 Ermeni Tehciri) ve bununla ilişkili tazminat talepleriyle, Ermenistan'ın 1921 Moskova-Kars Antlaşması ile belirlenen Türkiye-Ermenistan sınırını hukuksuz tanımazlığı oluşturmaktadır.

Türkiye'nin bu konuda muhatabı, uluslararası hukukun tanıdığı görünür "süje", Ermenistan Cumhuriyeti olmakla birlikte, arka planında Ermeni Diasporası ve Ermenistan Cumhuriyeti'nin fiilen faaliyetlerinde yer aldığı iki sözde cumhuriyeti de gözönüne almak gerekir;

- Sözde Karabağ "Artsakh" Cumhuriyeti
- Sözde Batı Ermenistan Hükümeti.

Soykırım iddialarına dayandırılan tazminat ve toprak talepleri,

Ermeni Diasporasının faaliyetleri,

Sözde Batı Ermenistan Hükümeti,

Azerbaycan topraklarındaki işgal ve Sözde Karabağ "Artsakh" Cumhuriyeti birbiriyle içiçe geçmiş kolektif bir organizasyonun parçalarını oluşturmaktadır.

Ermenistan'ın da tanımadığı Sözde Artsakh Ermeni Cumhuriyeti, bugün Rus Barış Gücü'nün kontrol ettiği alanda,

defacto yönetim olarak varlığını sürdürmektedir. Henüz Azerbaycan'ın fiili kontrolü anılan bölgede başlamamıştır. Sözde Batı Ermenistan Hükümeti ise kendisini sürgünde bir hükümet olarak göstermekte, esasen Sevr Barış Antlaşması uyarınca hazırlanan Wilson Raporu'nda geçen, Doğu Anadolu'daki Sözde Ermenistan sınırlarının bugünkü sahibi olduğunu iddia etmektedir. Birinci Dünya Savaşı'nda ve sonrasında Doğu Anadolu'da bir Ermeni Devleti kurdurulması için gösterilen çabaları yukarıda görmüştük. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyet yönetimi bu konuda gayriresmi bazı denemelerde bulunmuş, sonuç alamamıştı.

Sürgünde Batı Ermenistan Hükümeti kendi sözde meclisini kurmuş, «Batı Ermenistan Ulusal Meclisi» ilk toplantısını 2014 yılında Paris'te düzenlemiştir. Burada Parlamento Başkanı ve Batı Ermenistan Hükümeti'nin başbakanı seçilmişti. Kasım 2013'de yapılan «Batı Ermenistan Ulusal Meclisi» birinci oturumunda o tarihe kadar verilen kararlar onaylanmış, 64 milletvekilinin seçilmesi de kayıtlara geçmiştir. «Batı Ermenistan» yapı olarak başkanlık cumhuriyeti olarak ilan edilmiş, Armenak Abrahamyan «Batı Ermenistan» Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir.⁵⁸ Bu kongrelerde Türkiye ve Azerbaycan'dan 11 yer sözde sınırların içinde belirtilmiştir.⁵⁹

Gerek Ermenistan gerekse sözde Batı Ermenistan Hükümeti, Doğu sınırlarımızı belirleyen, Nahçıvan'ı Azerbaycan'a bağlayan Moskova ve Kars Antlaşmaları'nın geçersiz olduğunu iddia etmekte, Sevr Antlaşması'na dayanmaktadır. Ermenistan'a göre;

⁵⁸ "<https://westernarmeniatv.com/tr/>", anılan sözde devletin sitesidir. e.t.: 01.03.2021

⁵⁹ «Batı Ermenistan» a dahil edilecek bölgeler: 1. Van; 2. Bitlis; 3. Erzurum (Karin); 4. Trabzon (Hamshen); 5. Sivas (Sebastya); 6. Diyarbakır (Tıqranakert); 7. Harput (Kharberd); (Kayseri, Maraş, Adana, Zeytin, Antep, Antiok dahil) 8. Kilikya; 9. Kars (ve Sürmeli); 10. Cavaşk; 11. Nahçıvan olarak belirtilmiştir. Qafar Çaxmaqılı, «Sürgünde Batı Ermenistan» hükümeti ve Ermenilerin Doğu Anadoluya dönme planları ve faaliyetleri, Erciyes Üniversitesi Azerbaycan-Ermenistan Merkezi Başkanı, <https://asasmedya.info/news/politics/16651-surgunde-bati-ermenistan-hukumeti-ve-ermenilerin-dogu-anadoluya-donme-planlari-ve-faaliyetleri#:~:te xt=%22S%C3%BCrg%C3%BCnde%20Bat%C4%B1%20Ermenistan%22%20 h%C3%BCk%C3%BCmetinin%20temel,Ermenistan%22%C4%B1%20 T%C3%BCrk%20esaretinden%20kurtarmak.>, e.t.: 01.03.2021

- 1). "Türkiye Ermenistanı hakkında" Sovyet Rusya Halk Komiserleri Sovyeti'nin 29.12.1917 kararname ile Rusya hükümeti, Ermenilerin kendi kaderini tayin etme, tam bağımsız devlet kurma haklarını desteklemişti.
- 2). Sevr Antlaşması uyarınca ABD'nin 28. Başkanı Wilson'ın 22.11.1920'de Ermenistan ve Türkiye sınırlarının belirlenmesi ile ilgili verdiği raporda Doğu Anadolu'da Ermenilere verilmesi öngörülen bir harita çizilmişti.
- 3.) Ayrıca 1915 tehciriyle birlikte Doğu Anadolu'daki Ermeni nüfus bölgeden göç etmek zorunda kalmıştı. Bu nedenle anılan nüfusun bölgeye dönmesi gerekiyordu.
- 4.) Türkiye ile Sovyet Rusya arasında imzalanan Moskova ve Kars Antlaşmaları sırasında, Sovyet Hükümeti uluslararası tanınırlığa sahip değildi.
- 5.) Moskova ve Kars Antlaşmaları'nı imzalayan Ankara Hükümeti de yine hukuken geçerli olmayan ve Türkiye'yi temsil etmeyen bir sivil toplum kuruluşuydu.
- 6.) Ayrıca Sovyetler Birliği'nin 1921 yılı itibariyle anayasası yoktu. Sovyetler, Ermenistan adına uluslararası antlaşmaları imzalayamazdı.
- 7.) Kars Antlaşması'ndaki Ermenistan delegeleri de Ermenistan'ı temsil etmemekteydi.

Bu tarihi olgulara dayanmayan hukuksuz iddiaları aşağıda ele alacağız.

**1.1.3.1. Sözde Batı Ermenistan Hükümeti'nin,
Moskova ve Kars Antlaşmaları'nın İptali
Başvurusu Üzerine, Rusya Federasyonu Anayasa
Mahkemesi'nin Verdiği Red Kararı**

Yukarıdaki hukuken dayanaksız iddialar, sözde Batı Ermenistan Hükümeti'nce, Rusya Federasyonu Anayasa Mahkemesi'ne yapılan başvuruda ileri sürülmüştür. Başvuru tarihi dikkat çekicidir; 24.11.2015 tarihinde Rusya Hava

Kuvvetleri'ne ait Suhoi Su-24 tipi uçağın sınır ihlali gerçekleştirmesinden dolayı Türk Hava Kuvvetleri tarafından düşürülmesiyle ortaya çıkan kriz ortamını fırsat bilen sözde Batı Ermenistan Hükümeti, uçak düşürülmesinden hemen sonra 17.12.2015 tarihinde yaptığı başvuruda, bu iddialara dayanarak 1921 Moskova ve Kars Antlaşmaları'nın geçersiz kabul edilmesini talep etmiştir.

Bu başvuru üzerine Rusya Federasyonu Anayasa Mahkemesi'nin verdiği 2016 tarihli karar, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin, Perinçek ve İsviçre İkinci Daire Kararı Davasında verdiği karar gibi önem taşımaktadır.⁶⁰

Обращение

Уважаемый Валерий Дмитриевич

События, происходящие на Ближнем Востоке, - угроза исламскому государству (ДАИШ) всему человечеству, требуют принятия эффективных мер по борьбе с ними здесь. Как и в прежние времена, Россия вновь, исходя из себя эту сторону и ответственности. Российские ВКС нанесли большой урон ДАИШ, но современный Турецкий властями коварной удар по военному самолету СУ- 24 и экипажу, привнес в гибель командаро и крушение самолета. Мы скорбим вместе с Россией за народом и миром страны, которые наступили.

Последние события наводят нас еще раз поднять вопрос о правомерности "Договора между Россией и Турцией" от 16.03.1921г. После темных и трагических событий для Армении и армянского народа был заключен фактически "полицейский" договор для Турции - "юридически" закрепивший военные результаты, которые могли достигнуть турки еще при аланаровском генерала армян. При заключении данного договора можно отметить нарушение обязательств мер международного права. Делегация Армении не была допущена к переговорному процессу, на переговорах был снят с повестки вопрос о Западной Армении.

В международном праве известны множество обязательств юридических норм для того, чтобы считать Мюнхенский и Карский договоры, заключенные между Россией и Турцией (1-ый договор и де-факто заключен Россия и Турция, а 2-ой де-факто - Россия и Турция, а не все национальная советская республика Армения, Грузия и Азербайджан с одной стороны и Турция - с другой), действительными в целом, и в частности, в отношении статьи III Московского договора от 16 марта 1921г.

16.03.1921г. Россия фактически ратифицировала аннулированный ею же "забытый" Брест-Литовский мирный договор 1918г. Причем, ратифицировала его лишь в той его части, которая касалась уступки Турция армянские земли. После того, в составе Турция были освобождены и освобожденные в провинции Российской империи области. Что же касается правовой основы упомянутых договоров между РСФСР и Турцией от 16.03 и 13.10 1921года, то их можно считать полностью незаконными, а следовательно и недействительными, так как они или были, так и остались неравноправными, ибо в данном случае сильные государства навязали волю более слабым, т.е. Армении. В данном контексте можно говорить, что было бы с Арменией или с ее представителями, отказавшись они от подписания Карского договора от 13.10.1921г.

Sözde Batı Ermenistan Hükümeti'nin Rusya Anayasa Mahkemesi'ne başvurusu. http://media.wix.com/ugd/a79dba_a511b3586da2447e980509bbd98de71c.pdf, e.t.: 21.02.2021

ЗАКЛЮЧЕНИЕ
Исходя из вышеизложенных данных и предельно низкого уровня Армении и народа Армении договоров, заключенных между РСФСР и Турцией от 16.03. и 13.10.1921года, следует считать их полностью незаконными и неравноправными.
Мы просим
Конституционный Суд Российской Федерации, придерживаясь принципов международного права, проверить законность данных договоров между РСФСР и Турцией от 16.03. и 13.10.1921года.
премьер министр правительства
Западной Армении и сопредседатель
А.С. Марчак
Президент Национального Собрания
Государства Западной Армении
Т. Вагратян
Германия
17.12.2015г.
email : gantzak@mail.ru . a.gantzak@mail.ru
004915129061372 004915770358325

⁶⁰ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin 17.12.2013, para, 116 sayılı Perinçek - İsviçre İkinci Daire kararında; "Soykırım suçunun işlenmesi için, belirli bir grubun üyelerinin o gruba ait oldukları için hedef alınması yeterli değildir, ancak söz konusu eylemlerin aynı zamanda grubu yok etme niyetiyle işlenmesi gerekmektedir. Tamamen veya kısmen böyle (dolus specialis). Bu nedenle soykırım, çok dar bir hukuki kavramdır ve ayrıca kanıtlanması da zordur. Mahkeme, İsviçre mahkemelerinin başvuranın mahkumiyetine dayanak olarak atftta bulunduğu "genel mutabakata" bu çok özel hukuk noktalarına ilişkin olarak güvenebileceği konusunda ikna olmamıştır." gerekçesiyle Türkiye lehine hüküm verilmiştir.

Rusya Federasyonu Anayasa Mahkemesi'nin 10.02.2016 tarih, 370/15-01/16 sayılı kararında;

Rusya Federasyonu Anayasasının 125. maddesi g fıkrası 2. bölümü ve Rusya Federasyonu Anayasa Mahkemesi'ne ilişkin Rusya Federal Anayasa Kanunu'nun 3.madde g fıkrası 1. bölümü uyarınca, Anayasanın 125. maddesinin 2. bölümü ve Anayasa Kanunu'nun 84. maddesinde belirtildiği üzere Rusya Federal Anayasa Mahkemesi'nin Rusya Federasyonu nezdinde yürürlüğe girmiş uluslararası anlaşmaların anayasallığını kontrol edebileceği, 1921 tarihli Moskova ve Kars Antlaşmaları'nın ise bu kapsamda değerlendirilemeyeceği gerekçe gösterilerek başvurunun reddine karar verilmiştir.

Rusya Federasyonu Anayasa Mahkemesi Kararı. https://static.wixstatic.com/media/a79dba_429166ebb0c947b980d6a31d7e6bdb48~mv2_d_1700_2338_s_2.jpg/v1/fill/w_517,h_711,al_c,q_90,usm_0.66_1.00_0.01/a79dba_429166ebb0c947b980d6a31d7e6bdb48~mv2_d_1700_2338_s_2.webp, e.t.: 21.02.2021

1.1.3.2. *Sevr Antlaşması'nın ve Wilson Raporu'nun Geçersizliği*

Ermenistan ve Ermeni Diasporası bugün hala Sevr Antlaşması'nın geçerli olduğunu iddia etmekte, Wilson Raporu'nda belirtilen sınırları Batı Ermenistan olarak göstermektedir.

Yeri gelmişken, çok tartışılan Sevr Antlaşması'nın geçerliliği hususuna değinmek yararlı olacaktır. Sevr Antlaşması hukuken yürürlüğe girmemiş bir antlaşmadır. Şöyleki;

Sevr Antlaşması'nın özel bir yürürlük maddesi vardır. 433. madde:

“Rusyanın Cemiyet-i Akvam azalığına kabul olunur olunmaz kendisiyle başlıca müttefik devletler arasında kararlaştırılacak şerait dairesinde ve işbu muahedename ile kendisine suret-i katiyede verilmiş hukuka halel gelmemek şartile muahedename-i hazıra dahil olmak salâhiyetini düvel-i muakide tasdik etmekte müttehittirler.

Fransızca, ingilizce ve italyanca tesvit edilmiş olan işbu muahedename tasdik edilecektir, ihtilâf zuhurunda -Fransızca ve ingilizce metinlerin müsavi addedildiği birinci kısım (Cemiyet-i Akvam ahitnamesi) ve on ikinci kısım (Say) müstesna olmak üzere fransızca metin muteber olacaktır. **Tasdiknamelerin tevdi muamelesi Paris'te ve mümkün olduğu kadar yakın zamanda icra edilecektir. Makar-ı hükümetleri Avrupa haricinde olan devletler muahedenameyi tasdik etmiş olduklarını Paris'teki mümesil-i siyasileri vasıtası ile Fransa Cumhuriyeti Hükümetine iblağ eylemekle iktifa edebilirler ve bu takdirde tasdiknameleri mümkün olduğu kadar süratle göndermek mecburiyetindedirler. Muahedename bir taraftan Türkiye ve diğer taraftan başlıca müttefik devletlerden üçü tarafından tasdik edilir edilmez tasdiknamelerin tevdi olduğuna dair ilk bir zabıtname tanzim olunacaktır. Bu ilk zabıtnamenin tarihinden itibaren muahede onu bu suretle tasdik eylemiş bulunan düvel-i muakide (Akid**

devletlerin) beyinde mevki-i meriyete vaz olunacaktır. işbu muahedenamede mevzu-i bahis bilcümle mühletlerin hesabı için salifüzzikir (anılan) mevki-i meriyete vazı tarihi (mebde) (yürürlüğe giriş) addedilecektir (İşbu antlaşmada geçen tüm sürelerin hesaplanmasında yürürlüğe giriş tarihi olarak gözönüne alınacaktır.) **Sair hususatin cümlesinde muahedename her devlet için tasdiknamesinin tevdi tarihinden itibaren meri olacaktır.** Tasdiknamelerin tevdiine mütedair zabıtnamelerin asıllarına mutabık olduğu tasdik kılınmış olan birer sureti Fransa hükümeti tarafından düvel-i mumziyeye ita olunacaktır. Tasdikan lilmekal salifüzzikir murahaslar işbu muahedenameyi imza etmişlerdir."⁶¹

Sevr Andlaşması'nda, yukardaki özel yürürlük maddesi bulunduğundan andlaşmaların yürürlüğe girmesiyle ilgili diğer usulleri incelemeye gerek bulunmamaktadır. Sevr Andlaşması'nın yürürlüğe girmesi için;

Taraf devletlerin:

- 1.) Bu antlaşmayı kendi iç hukukları tahtında tasdik etmesi,
- 2.) Bu tasdikten sonra Osmanlı Devleti ve başlıca üç müttefik devletin tasdik belgelerini Paris'te ibraz etmeleri ve bunun tutanağa bağlanması gerekir.

Birinci şart, Osmanlı iç hukukunda tasdik koşulu gerçekleşmemiştir. Sevr Antlaşması'yla ilgili yegane toplantı 2. Saltanat Şurası'ndaki görüşmedir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında İzmir'in işgalinin ardından 1. Saltanat Şurası 26.05.1919 tarihinde toplanmış, Daha sonra 22.07.1919 tarihinde toplanan 2. Saltanat Şurası'nda Sevr Barış Antlaşması taslağı görüşülmüştür. Saltanat Şuraları Osmanlı Kanuni Esasisi'ne göre teşekkül etmiş, Osmanlı Mebusan Meclisi'nin kapalı olduğu zamanlarda, meclisin yerine geçecek bir kurum niteliğinde değildir. Saltanat Şuraları eski bir devlet geleneğiyle oluşturulan, resmi yapıya sahip olmayan meşerret -danışma- meclisleridir. Ola-

⁶¹ <https://ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2016/11/6-Sevr.pdf>, e.t.: 17.02.2021

ğanüstü hallerde padişahın davetiyle oluşturulan, devletin ileri gelenleriyle değerlendirmeler yapılan bir geleneği ifade eder. Hiç kuşkusuz bu meclisin (Saltanat Şurası'nın) herhangi bir bağlayıcılığı yoktur.⁶²

1920'de yürürlükte olan Kanuni Esasi'nin yedinci maddesi: "...ahkâm-ı şeriye ve kanuniyenin muhafaza ve icrası, eyalât-ı mümtazenin şerait-i imtiyaziyelerine tevfikân icrayı tevcihatı, kuva-yı berriye ve bahriyenin kumandası, harp ilânı, **musalâha akdi (Barış Akdi)**, mücazat-ı kanuniyenin tahfif ve affı, Meclis-i Umûmî'nin tasvibi ile afv-ı, umûmî ilânı, Meclis-i Umûmî'nin miadında küşad ve tatili, Meclis-i Umûmî'nin ahval-i fevkalâdede vektinden evvel ictimaa daveti, otuzbeşinci madde mucibince Meclis-i Meb'usan'ın üç ay zarfında intihap olunup ictima etmek şartı ile ve Heyet-i Ayân'ın muvafakati ile lede'liktiza feshi, alelumum muahedat akdi **hukuk-ı mukaddese-i padişahîdendir**. Ancak sulhe ve ticarete ve terk ve ilhak-ı araziye ve tebaa-i Osmaniye'nin hukuk-ı asliye ve şahsiyesine taaluk eden ve devletçe masarifi mucip olan muahedatın akdinde Meclis-i Umûmî'nin tasdiki şarttır. Meclis-i Umûmî'nin münakid olmadığı zamanda heyet-i vükelânın tebeddülü vukuunda keyfiyet-i tebeddülünden mütevellid mesuliyet heyet-i lahikaya ait olacaktır."⁶³ şeklindedir.

Bu maddeye göre, barış anlaşması yapılması Padişah onayına tabidir. Osmanlı egemenliğindeki toprakların terkinine dair antlaşmaların ise mutlaka Meclis onayından da geçmesi gerekir. Nitekim Osmanlı Hükümeti, 20.07.1920 günlü açıklamasında, anılan 7. maddeye atıf yaparak, toprak terkinine, sınır değişikliğine dair antlaşmaların Meclisin yetkisinde olduğunu kabul etmekte ama İtilaf Devletleri'nin 1920 Nisan'ında İstanbul'un işgali ve meclisin kapatılması nedeniyle mevcut olağanüstü koşullar çerçevesinde, meclisin toplanması mümkün olmadığından Padişahın barış antlaşması imzalamaya Kanun-i Esasi

⁶² Kemal Yakut, "Mütareke Döneminde Yapılan Saltanat Şuraları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXI, S.61, Mart 2005, s. 81.

⁶³ <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1876-k%C3%A2n%C3%BBn-i-es%C3%A2s%C3%AE/>, e.t.: 17.02.2021.

uyarınca yetkili olduğunu iddia etmektedir.⁶⁴ Bu zorlama yorumda dahi Meclisin mutlak yetkisi kabul edilmektedir. Dönemin Dahiliye Nazırı Ali Kemal'de Saltanat Şurası'nın hukuken geçerli bir zeminde görev yapabilmesi için anayasa hukuku gereğince seçimle oluşturulması gerektiğini, aksi halde anayasal kurallara uymadan oluşturulan bu tür meclislerin hiç bir öneminin ve geçerliliğinin olmayacağını beyan etmiştir.⁶⁵

Görüldüğü üzere;

Toprak terkinin içeren bir barış antlaşması için hem Meclisin hemde Padişahın onayı gerekmektedir. Meclisin cebren işgal güçlerince dağıtılmış olması, meclisin anayasal yetkilerini sonlandırmamaktadır. Nasıl ki 1920 Gümrü Antlaşması Ermenistan murahhas delegelerince imzalanmış ama imzadan iki gün sonra Erivan'ın Bolşeviklerce işgali nedeniyle, görevini yapamayan meclis tarafından onaylanamamış ve bu nedenle yürürlüğe girmemiştir, aynı şekilde Sevr Antlaşması'da işgal nedeniyle toplanamayan Osmanlı Meclisi'nde onaylanmadığı için yürürlüğe girmemiştir.

Öte yandan, bir an için Padişahın toprak terkinine dair barış antlaşmalarını Meclisin katılımı olmaksızın onaylayabileceği kabul edilecek olsa dahi, yine Saltanat Şurası'nda, Sevr Antlaşması'nın onaylanmasına dair görüşmeler ve onay yönündeki açıklamalar yürürlükteki mevzuata uymayacaktı. Şöyleki;

Anayasal bir kurum olan Meclis-i Vükelâ, başvekilin veya sadrazamın başkanlığında toplanıp önemli devlet işlerini görüşür ve icra işlerinde nezâretler arasında koordinasyonu sağlardı. Nâzırların her biri nezâretinin görev alanına giren işlerden sorumluydu. Meclis, gerekli gördüğü veya alt kademedeki diğer meclislerin hazırladığı tasarıları ve meseleleri tartışıp gerekli düzeltmeleri yapar, daha sonra sadrazam bunları bir tezkireyle padişahın onayına sunardı. 31.03.1909'da yayımlanan iç tüzükle meclisin toplanma ve müzakere biçimi, görevleri ve aldığı kararların icra şekli belirlendi. **Savaş veya barış kararı**, Meclis-i

⁶⁴ Kemal Yakut, a.g.e. s. 109,(Takvim-i Vekayi, 24.07.1920, No: 3911, s.3)

⁶⁵ Kemal Yakut, a.g.e. s. 103,(İkdam, 31.05.1919, No: 8013)

Umûmî'nin kapalı olduğu dönemde geçici kanun çıkarılması, anlaşma hükümleri veya yabancı devletlerle ortaya çıkan siyasî sorunlar gibi konular mazbatayla, bunların dışındaki mühim hususlar sadrazamın tezkiresiyle padişahın onayına sunulurdu.⁶⁶

Dolayısıyla, Padişahın böyle bir yetkisi olsa dahi, bunun Meclis-i Vükelâ'nın düzenlediği mazbatayla Padişahın onayına sunulup tasdik edilmesi gerekirdi. Böyle bir durumda söz konusu değildir.

Sevr Antlaşması'nın geçersizliğini ortaya koyan diğer bir husus, Ankara'daki Büyük Millet Meclisi'nin, Sevr Antlaşması imzalanmadan önce 07.06.1920 tarihinde aldığı "İstanbul'un 16.3.1920'de işgalinden sonra, İstanbul Hükümeti'nin imzalayacağı tüm antlaşmaların yok hükmünde olduğuna dair" kararıdır. 23.04.1920'de seçimle oluşturularak açılan Meclis, kurucu -Asli-meclistir. Artık rejim değişmiş, Osmanlı Devleti ülkesini temsil eden meclis, Ankara'da faaliyete geçmiştir. Nitekim, 24.07.1920'de T.B.M.M. heyeti, Sovyet Rusya ile Moskova Barış Antlaşması görüşmelerine resmen başlayarak uluslararası hukuk süjesi olduğunu, Misak-ı Milli ülkesini temsil ettiğini ortaya koymuştur.

Türk hükümeti heyetinin Sovyet Rusya'sına ziyareti. Kızıl Ordu birliklerinin Türk heyetinin Kazan ziyareti şerefine düzenlediği askeri geçit töreni. Temmuz 1920. <https://tr.sputniknews.com/columnists/202103161044044364-moskova-antlasmasi-100-yasinda/>, e.t.: 23.03.2021.

⁶⁶ Ali Akyıldız, Meclis-i Vükela, <https://islamansiklopedisi.org.tr/meclis-i-vukela>, e.t.: 17.02.2021.

Öte yandan Fransızların 1920 ortalarında Ankara Hükümeti ile temasları ve bir silah bırakma Antlaşması yapmaları, ertesi yılın Mart'ında Bekir Sami'nin Londra Konferansı'nda Fransızlarla görüşmesi ve bir antlaşma yapması, bu Antlaşma T.B.M.M.'nce onaylanmamış olsa da, T.B.M.M. hükümetinin "de facto" tanınması anlamına gelmektedir.⁶⁷

Soldan, 1918 Temmuz'undaki Padişah V. Mehmet Reşad'ın cenaze merasimi ve VI. Mehmet Vahideddin'in 1918 Ağustos'unda kılıç kuşanma töreni (Mehmet Vahideddin kılıç kuşandığı gün, arkasında Enver ve Talat Paşalarla birlikte Fatih Sultan Mehmet'in türbesini ziyaret ederken) Osmanlı İmparatorluğu tarihinin padişahlar için yapılan son resmi cenaze ve taht töreni olacaktır. TRT arşivi

VI. Mehmet Vahideddin'in İstanbul'daki son günleri, Kasım 1922.
<https://mideastimage.com/viewimages/viewimage.php?id=26>, e.t.: 21.02.2021.

Son olarak, Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 52. maddesi düzenlemesine değinmekte yarar görüyoruz.

Madde 52: "Tehdit veya kuvvet kullanılması yoluyla bir Devletin icbar edilmesi,

⁶⁷ İsmail Soysal, a.g.e., s.48.

Birleşmiş Milletler Şartı'na geçirilmiş olan milletlerarası hukuk ilkelerini ihlal edecek şekilde kuvvet kullanma tehdidinde bulunmak veya kuvvet kullanmak suretiyle yapılması sağlanan bir andlaşma batıldır." 1969 tarihli bu sözleşme 1920 yılında yürürlükte olmamakla birlikte, anılan düzenlemenin 1920 yılı içinde geçerli bir antlaşmalar hukuku kaidesi olduğunu söylememiz mümkündür. Başkenti işgal edilmiş, meclisi dağıtılmış, mebusları Malta'ya sürülmüş Osmanlı Devleti yöneticilerinin bağımsız siyasi iradeleriyle tasarrufta bulunma olanağı kalmadığından, baskı ve tehdit ortamında imzaladıkları antlaşmalar iradi olmayacaktır.

Görüldüğü üzere hem Osmanlı Meclisi'nin hem de Padişahın tasdik etmediği, esasen temsil ve onay yetkisinin Ankara'daki Meclis'te olduğu Sevr Antlaşması için tasdik şartı yerine getirilmemiştir. İtilaf Devletleri, bu hukuki eksikliği bildiklerinden imzadan sonra Antlaşma'nın usulünce tasdik edilmesi için İstanbul'da çeşitli baskı ve tehditlere girişmiştir. Ankara Hükümetinin askeri başarıları, İstanbul Hükümeti ve Padişah üzerindeki antlaşmanın tasdiki baskılarını dizginlemiş, antlaşmanın kadük kalması için gerekli zamanı sağlamıştır.

Sevr Antlaşması'nın özel yürürlük maddesi, 433. maddedeki ikinci şartta yerine getirilmemiştir. Osmanlı Devleti ve başlıca üç müttefik devletin tasdik belgelerini Paris'te ibraz etmeleri ve bunun tutanağa bağlamaları merasimi de gerçekleşmemiştir.

Tüm bu nedenlerle Sevr Antlaşması, taraf devletlerin delegelerince imzalanan ama, yürürlüğe girmesi için gerekli asgari koşullar gerçekleşmediğinden, geçerliliği olmayan, tamamlanmamış bir uluslararası yazılı anlaşma girişimi olarak kabul edilmelidir.

Bu kapsamda, Sevr Antlaşması'nın 88-93. maddeleri uyarınca hazırlanan Wilson Raporu'da geçersizdir. İngiltere Dışişleri Bakanlığı Daimi Müsteşarı Sir Eyre Crowe, bu tasarıya Wilson'un "hayal şatosu" adını takmıştı. Mustafa Kemal Atatürk 1926 yılında, "Zavallı Wilson, anlamadı ki⁶⁸ süngü, kuv-

⁶⁸ Andrew Mango, Atatürk Modern Türkiye'nin Kurucusu, Remzi Kitabevi, 4. baskı, İstanbul, 2006, s. 349.

vet, şeref ve onurun savunamadığı sınırlar başka hiçbir ilke ile sağlanamaz," diyecekti.

1.1.3.3. 16 Mart 1921 Moskova ve 13 Ekim 1921 Kars Antlaşmaları'nın Geçersiz Olduğu İddiaları

16 Mart 1921 Moskova ve 13 Ekim 1921 Kars Antlaşmaları'nı kabul etmeyen Ermenistan, 1921 Mart'ında anayasal bir Sovyet Birliği'nin oluşmadığını, Ermenistan'ın da Bolşevik Moskova'ya tabi olmadığını, Sovyet Rusya'nın kendi adına antlaşma yapamayacağını, kendisini temsil edemeyeceğini ileri sürmekte,

1921 Ekim'indeki Kars Antlaşması'nı onaylayan Sovyet Ermenistan'ı delegelerinin de Ermenistan'ı temsil etmediğini iddia etmektedir.

Bu nedenle 1918 yılında Batum Antlaşması'yla birlikte bağımsızlığını ilan eden, Taşnagsütün Partisi yönetimindeki Birinci Ermenistan Cumhuriyeti'nin ne zaman sona erdiğini incelememiz gerekir.

29.11.1920'de Ermenistan Askeri Devrimci Komitesi sınırı geçerek, Kuzeydoğu Ermenistan'a girdi ve bir Sovyet Ermenistan Cumhuriyeti ilan etti. Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti ile yeni kurulan Sovyet Ermenistan Cumhuriyeti arasında 02.12.1920 tarihinde imzalanan Yerjanyan Antlaşması ile Bolşevik Parti'nin tekeli Ermenistan'da kuruldu. Birinci Ermenistan Cumhuriyeti'nde yürürlükte olan yasaların yerini Rusya Sovyet Sosyalist Federal Cumhuriyeti yasaları aldı. Görüldüğü üzere, 02.12.1920 itibarıyla, Birinci Ermenistan Cumhuriyeti savaşmadan, yazılı antlaşma yoluyla iktidarı devretmiş ve dışişlerinde bağımsız konfederatif bir birlik üyesi olarak değil; **Rusya Sovyet Sosyalist Federal Cumhuriyeti'ne bağlı bir Bolşevik Sovyet yönetimi** olarak işbu antlaşmada yer almıştır.

Son zamanlarda bazı Ermeni siyasetçiler, 16 Mart 1921 Moskova ve 13 Ekim 1921 Kars Antlaşmaları'nı kabul etmemek için Sovyet Ermenistan Cumhuriyeti'nin 02.12.1920 tarihindeki kuruluşunu geçersiz göstermeye çalışmakta, Birinci Ermenistan

Cumhuriyeti'nin Moskova ve Kars Antlaşmaları sırasında varlığını devam ettirdiğini, ülkenin bir kısmının o sırada Bolşeviklerce işgal edildiğini iddia etmektedir.

Buna dayanak olarak,

Ermeni Devrimci Federasyonu'nun (Taşnak güçleri) 17.02.1921 Şubat tarihinde bir isyan başlatarak 18 Şubat'ta Erivan'a girmesi, 42 günlük isyan boyunca, Taşnak güçlerinin Erivan'ı fiilen kontrol etmeleri, 2 Nisan'da Bolşevik Hükümet yeniden Erivan'da kontrolü sağladıktan sonra 27.04.1921'de güneyde Zengezur bölgesinde Dağlık Ermenistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ilan etmesi gösterilmektedir.

Oysa, Erivan'daki isyan 2 Nisan'da bastırılmış, Temmuz 1920'da, Karabağ'a gönderilen Kızıl Ordu müfrezesinin yardımıyla -defacto- tanınmayan bir yönetim olan Dağlık Ermenistan Cumhuriyeti yıkılmıştır. Görüldüğü üzere 18 Şubat isyanına katılan Taşnak güçleri hiç bir zaman ülkenin meşru yönetimi sıfatını kazanamamıştır. Erivan'ı 42 gün ellerinde tutabilmeleri, Taşnaklara meşru yönetimi temsil etme hakkı vermemektedir. 42 gün sadece kısa süreli bir çatışmayı ifade eder. Nisan-Temmuz 1921'de güneyde küçük bir arazi parçasını elinde bulunduran Dağlık Ermenistan Cumhuriyeti' de zaten ülkenin tamamında yönetimi ele alabilecek bir güce ulaşmamıştır.

Üstelik, Moskova Antlaşması'nın devamı niteliğindeki 13 Ekim 1921 Kars Antlaşması'nın imza ve onay tarihi itibarıyla, Dağlık Ermenistan Cumhuriyeti yıkılmış ve ülkenin tamamı Sovyet Ermenistanı'nın kontrolüne geçmişti.

Zaten İsyanın başladığı 18 Şubat'ta Taşnak İsyan Komitesi, Paris'teki Ermeni heyetine ve Fransa, Birleşik Krallık, İtalya ve Milletler Cemiyeti'ne mesaj göndererek meşruiyetini kabul ettirmek istemiş, ama bu girişimi cevapsız kalmıştı.

Öte yandan, 1921 yılı boyunca Ermenistan'ın meşru/hukuکی yönetiminin **Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne ait olduğunu gösteren diğer bir olgu, 02.12.1920'de iktidarın, Birinci Ermenistan Cumhuriyeti'nin meşru yönetimi tarafın-**

dan yazılı antlaşma ile savaşmaksızın Sovyet Rusya'ya bağlı delegasyona devredilmiş olmasıdır.

Devletlerarası ilişkilerde "Her hükümet, iktidara devrim ya da darbeyle de gelmiş olsa, bağımsız ve etkili ise, koyduğu kurallara sürekli itaat sağlayabiliyorsa, milletlerarası hukuk bakımından meşrudur"⁶⁹ Bu çerçevede, Bolşevik Ermeni Hükümeti, anılan şartları gerçekleştirmiş, genel olarak Ermeni halkının itaatini sağlamıştır.

"...Bir iktidarın yasal kurallara uygun kurulmuş ve hükümünü bu kurallara göre yürütüyor olması yeterli olmamakta, ayrıca, otoritesini ülkenin ve çağın demokratik ölçüleri içinde ulusal egemenlik ilkesinden alması gerekmekte. Sosyolojik olarak, yani toplumun büyük çoğunluğunca benimsenmiş ve itaat ediliş anlamındaki "meşruluk" ile "anayasal meşruluk" kavramlarının buluştukları nokta bu oluyor."⁷⁰ Bu çerçevede 02.12.1920'den, 23.08.1991'deki bağımsızlık ilanına değin kesintisiz süren Sosyalist Sovyet Ermeni yönetiminin "meşruluk" ve "anayasal meşruluğu" sağladığı kabul edilmelidir.

Bu savımızı Ermeni tarihçi Dr. Ararat Hakobyan'da desteklemektedir; Hakobyan'a göre Ermeni ordusu Rus askeri birliklerine direnmemiş, Ermeni halkı 1920 Aralık ayında Sovyet iktidarını zımnen kabul etmiştir. Tek çıkış yolu, bağımsız devletten fiilen vazgeçmek ve Ermenistan'ın Sovyetleşmesi, bağımsızlığın kaybedilmesi anlamına geldiğinden, Sovyet egemenliğini benimsemek gerekmiştir. Ermenistan Cumhuriyeti'nin siyasi liderliği, savaşmaksızın ve direnmeksizin, Ermeni halkının fiziksel kurtuluşu için bir fedakarlık yapmış, 02.12.1920 günü, Erivan'da, Gümrü Antlaşması'nın imzalanmasından hemen önce, Ermeni temsilcisi Kanayan ile Rus tam yetkili delege Legrand arasında 8 maddelik bir antlaşma imzalanmıştı. Barışçıl bir iktidar devri oldu. Antlaşmanın imzalanmasının

⁶⁹ Edip F. Çelik, Milletlerarası Hukuk, Cilt 1. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi yayınları No. 456, 1979, s. 77-78.

⁷⁰ Mümtaz Soysal, "Değişen Egemenlik ve Meşruluk", <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/939153>, e.t.: 27.02.2021.

ardından aynı gün, Birinci Ermenistan Cumhuriyeti Hükümet üyeleri Başbakan Vratsyan liderliğinde, iktidardan istifa etmek için bir kanun imzaladılar. Vratsyan Hükümeti iktidarı gönüllü olarak terk etti, iktidar Ermenistan Devrim Komitesi'nin eline geçti. **Böylece, yasal halefi Ermeni Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olan Birinci Ermenistan Cumhuriyeti'nin varlığı sona erdi. Aynı zamanda bu, yasal olarak iktidar değişikliğinin 02.12.1920'de gerçekleştiği ve Erivan'ın Moskova'ya tabi olduğu anlamına geliyordu.**⁷¹

Nitekim, Moskova Antlaşması görüşmelerinin 12.03.1921 tarihli oturumunda Türk Heyeti'nin, Sovyet Cumhuriyetleriyle (Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan Sovyet yönetimleri) tam bir serbestlik içinde andlaşma yapabilmesi ve askeri kuvvetlerin sınırlandırılması ile ilgili isteklerine Sovyet Heyeti, ilgili devletlerin egemenlik haklarını kısıtlayıcı hükümlere, yapılacak olan antlaşmalarda yer verilmesine razı olmayacaklarını bildirmişti.⁷²

Moskova Antlaşması yapıldığı zaman Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'da Sovyet Cumhuriyetleri kurulmuş ve onların Moskova'ya bağları kesinleşmişti. O tarihte Lenin'in milliyetler ilkesinin canlılığını koruması nedeniyle, Kafkas Sovyet yönetimlerinde, Kars Antlaşması'yla Moskova Antlaşması benzeri bir antlaşmayı imzalamaları kararlaştırılmıştır.⁷³

1921 yılı itibariyle Bolşevik Sovyet Rusya yönetiminin anayasası bile olmayan, devlet niteliği taşımayan bir yönetim olduğu iddiası da gerçek dışıdır. Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti, Sovyetler Birliği'nin nüfus ve yüzölçümü bakımından en büyük ve kurucu cumhuriyettir. Beşinci Tüm Rusya İşçi, Asker, Köylü ve Kazak Temsilcileri Sovyetleri Kongresi'nde Rusya Sovyet Federatif Sosyalist

⁷¹ Ararat Hakobyan, 28.06.2018 "Երևանի 1920 թ. դեկտեմբերի 2-ի համաձայնագիրը: Հայաստանի Հանրապետության ստեղծումը (2 Aralık 1920 Andlaşması, Ermenistan Cumhuriyeti'nin Gerilemesi)", <https://old.arfd.am/?p=44729>, e.t.: 21.02.2021

⁷² Ömer Erden, a.g.e., s.161 (Azerbaycan Cumhuriyeti Siyasi Partiyâlar ve İçtimâi Harekâtlar Arşivi, F.609, Op. I,D. 15, L.51)

⁷³ İsmail Soysal, a.g.e., s.31.

Cumhuriyeti'nin 1918 Anayasası kabul edilmiştir. Anılan anayasal düzen 1925 Anayasası ile değiştirilmedi ve 1936'da SSCB Anayasası'nın kabulüne kadar varlığını sürdürdü. Sovyet Rusya yönetiminin Moskova ve Kars Antlaşmaları'nda temsil yetkisine sahip olmadığı iddiası da dayanaksızdır. Sovyet Rusya yönetimi 1918 yılında Ermenistan'a bağımsızlık yolunu açan Brest-Litovsk Antlaşması'nı tüm Çarlık Rusyası adına imzalamıştır.

Moskova ve Kars Antlaşmaları'nı imzalayan T.B.M.M. Hükümeti için sadece sivil toplum örgütü olduğu ve Türk ülkesini temsil edemeyeceği iddiası da bariz bir çarpıtmadan ibarettir. 1921 yılında T.B.M.M. Hükümeti, Moskova ve Kars (Ermenistan'ın yanında Azerbaycan ve Gürcistan ile) Antlaşmalarının yanında, yine Ermenistan ile Gümrü, Afgan Hükümeti ile Türkiye-Afganistan İttifak Antlaşması ve Fransa ile Ankara Antlaşması'na imza atmıştır.

Moskova Antlaşması görüşmelerinde, Yusuf Kemal Tengirşek, Ali Fuat Cesebesoy, Rıza Nur TBMM'yi temsil eden yer alırken, Rusya'yı temsilen Dışişleri Komiseri Geogry Chicherin ile birlikte Kumuk Türkü ve Lenin'in yakın çalışma arkadaşı Celalettin Korkmazov'da bulunuyordu. Korkmazov, İstanbul'da ilk Rusça gazeteyi çıkartmış, Dağıstan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin hükümet başkanlığını yürütmüş, "Büyük Temizlik" döneminde göz altına alınarak, 27.09.1937'de idam edilmiştir. Sol üstten: Yusuf Kemal Tengirşek, Rıza Nur, Celalettin Korkmazov, Ali Fuat Cesebesoy (ortada), Geogry Chicherin. TBMM arşivi.

1921'de iktidarda olan Ankara ve Moskova yönetimlerinin rejimleri devamlılık göstermiş, Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti de, 1920 Aralık ayından 1922'ye kadar Moskova'ya bağlı, 1922-1936 arasında Kafkasya Federatif Sovyet Cumhuriyeti'nin federe devleti, 1936'dan Sovyetler Birliği dağılana kadar bir birlik Cumhuriyeti olarak 02.12.1920'de kurulan Sovyet Sosyalist rejimini sürdürmüştür. Görüleceği üzere, Moskova ve Kars Antlaşmaları'nı imzalayan yönetimler, ülkeleri adına Devlet sıfatıyla imza atmaya yetkilidir.

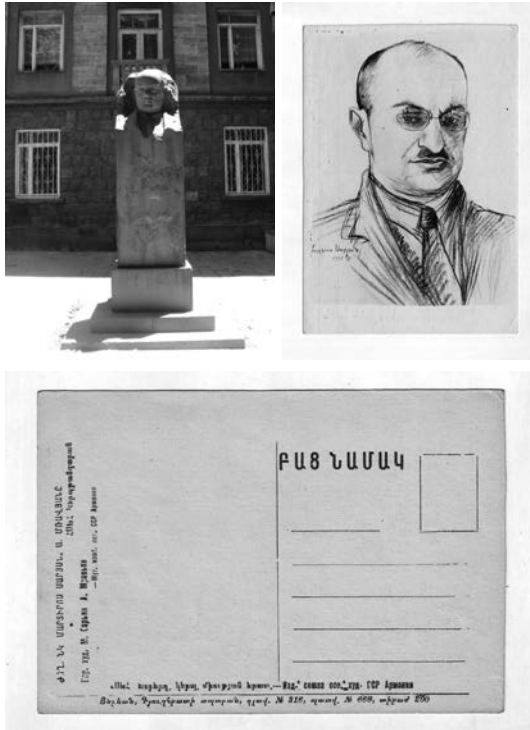

Moskova Antlaşması öncesinde Ankara Hükümeti ve Rusya arasında başlayan görüşmelerle birlikte karşılıklı yardımlaşma ve işbirliği başlamıştır. Yukardaki fotoğrafta, Türk ve Rus heyet temsilcileri Rusya'dan Türkiye'ye altın getiren vagonların önünde. Kars, 1920.

Konuyla ilgili Ermenistan'ın diğer iddiasına da değinelim; 13 Ekim 1921 Kars Antlaşması'nı imzalayan ve onaylayan Ermenistan Sovyet Sosyalist Hükümeti delegasyonunun Ermenistan'ı temsil etmediği bu nedenle de usul yönünden gerçek temsilcilerle müzakere edilmemiş ve imzalanmamış olan bu antlaşmanın geçersiz olduğu iddia edilmiştir. Kars Antlaşması'nda Ermeni heyetinin başdelegesi Askanas Mravyan'dır. Eğer anılan iddia gerçek olsaydı ve Mravyan Ermenistan Hükümeti'nin iradesi hilafına Kars Antlaşması'na imza atmış ve onaylamış olsaydı, kendisinin Ermenistan'a dönememesi, döndüğünde ise

bir müeyyideye tabi tutulması gerekirdi. Aynı zamanda Ermenistan Hükümetince anılan antlaşmanın geçersiz olduğuna dair derhal bir resmi açıklama yapılmalıydı.

Oysa tam tersi olmuştur. Aşağıdaki ilk fotoğrafta Erivan'da Askanas Mravyan'ın adı verilen 25 numaralı okul ve okulun önünde 2012 yılına kadar dikili duran (2012'de okul kapanmıştır) Mravyan'ın büstü görülmektedir. Mravyan'a devlet katında gösterilen saygı Sovyetler Birliği sonrasındaki bağımsızlık döneminde de devam etmiştir. Diğer fotoğraflarda Mravyan adına çıkartılan Ermenice kartpostal görülmektedir.

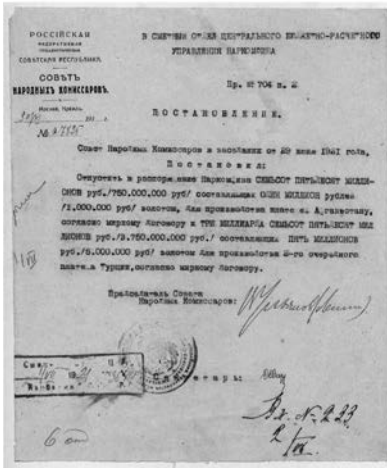
Askanaz Mravyan, Soldan ilk Fotoğraf, Erivan'da 2012 yılına kadar açık olan, 25 numaralı adını taşıyan okuldaki büstü. http://ru.hayazg.info/Мравян_Асканаз_Арутюнович, e.t.: 14.01.2021. 1930 yılında adına bastırılan Ermenice kartpostal. <https://www.ebay.com/itm/ca1930-Armenian-Statesman-Askanaz-Mravyan-by-Martiros-Saryan-Armenia-/193720967988>, e.t.: 01.03.2021.

Askanas Mravyan, Ermenistan Devrim Komitesi üyesi, ardından Ermenistan Komünist Partisi (Bolşevikler) Merkez Ko-

mitesi Sekreteri, Ermeni Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Dışişleri Halk Komiseri (Dışişleri Bakanı) olarak görev yaptı. 1923'ten sonra ise, Halk Eğitim Komiseri (Eğitim Bakanı) ve Ermeni Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Halk Komiserleri Konseyi Başkan Yardımcısı (Hükümet Başkan Yardımcısı) ve SSCB Merkez Yürütme Kurulu Üyesi olmuştur.

Son olarak Kars Antlaşması'nın 20. maddesi uyarınca, onaylandığını ve onay belgelerinin Kars'taki imza tarihinden bir yıl sonra, **11.09.1922 günü Erivan'da** taraflarca verilerek yürürlüğe girdiğini belirtelim.⁷⁴

Görüldüğü üzere, Ermenistan Devleti, Moskova ve Kars Antlaşmaları'nı kendi iradesiyle imzalamış ve onay belgesini vermiştir. Bu süresiz Antlaşmaların yukarıda belirtilen geçersiz iddialarla tek taraflı olarak sonlandırılması hukuken mümkün değildir.

Türkiye'ye Verilmesi Kararından Ermenistan Devleti'nin Tahsilinin Ödenmesi İçin Halk Komiserleri Meclisi'nin Kararı
(İkinci Şeyh Guseinov'un Arhar Seta'lıno-Politskiy'in İhtiyacı, Fon 2, Liste 1, Dosya 19025, Sayfa 13)

Rusya Sovyet Federasyonu
Sosyalist Cumhuriyeti
Halk Komiserleri Meclisi
Moskova, Kremlin
30/VI/1922
№ 47825

Halk Maliye Komitesi Yürütme'nin Merkezi Hazine

İhtisap Bölümleri

Protokol № 794 maddesi 2

KARAR

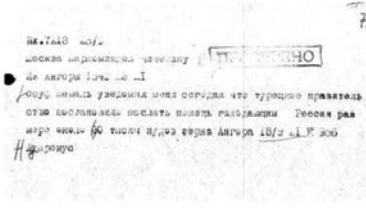
29 Haziran 1921 tarihinde yapılan Halk Komiserleri Meclisi toplantısında karar alınmıştır.

Yeni yıl için milyon (750 000 000) ruble değeri olan bir milyon (1 000 000) altın rubleli birer milyonun dağıtılmasında Almanistan'a gönderilmek üzere ve üç milyon yeni yıl için milyon (3 750 000 000) ruble değeri olan birer milyon (5 000 000) altın rubleli birer milyonun dağıtılmasında tüketici olarak Türkiye'ye verilmesi için Halk Maliye Komitesi'ne atılacaktır.

Halk Komiserleri Dışişleri Başkanı: İsmail Soysal

5 milyon Altın rublenin verilmesi kararı. Azerbaycan, kurtuluş savaşı boyunca Ankara'ya yapılan yardımlarda çok önemli bir paya sahip olmuştur. Öte yandan Cemal Kutay, Tarih Sohbetleri kitabında (7. sayı, Şubat 1968, İst., Sontelgraf Matbaası, s.283) gönderilen altınların Rus Devleti'nden değil, Buhara Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Osman Hoca'nın önerisi ve Buhara hükümeti kararıyla, Buhara'dan 7 milyon adet altın olarak önce Moskova'ya, ardından Rus rublesi olarak yeniden döktürülerek darphane ve yol masrafları kesilerek Ankara'ya gönderildiğini yazmaktadır. <https://tr.sputniknews.com/columnists/202103161044044364-moskova-antlasmasi-100-yasinda/>, e.t.: 23.03.2021.

⁷⁴ İsmail Soysal, a.g.e., s. 40.

S. P. Natsarenus'un Türk Hükümeti'nin Aldığı "Rusya'da Açık Çeken Halka 60 Bin Pud Tahıl Yardım Etme" Kararı ile İlgili Yusuf Kemal'den Aldığı Haber Hakkında G. V. Çiçerin'e Gönderdiği Telgraf.

(Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arhiv Sotsial'no-Politiçeskoj İstori-
yi. Fon 159. Liste 2. Dosya 56. Sayfa 75.)

Gelen. 7218 26/9

Moskova. Daşigleri Halk Komitesi Çiçerin'e
Ankara'dan 1643 23 21

Yusuf Kemal bugün bana Türk Hükümeti'nin Rusya'daki aç nü-
fusa yardım olarak 60 bin pud (1 pud= 16.38 kilo) tahıl gönderil-
mesi kararını aldığını bildirdi. 18/9/1921 No 956

Natsarenus

Türkiye-Rusya işbirliğinde sadece tek taraflı Rusya yardımı sözkonusu değildir. Türkiye'den Rusya'ya kıtık döneminde çok önem taşıyan buğday yardımında bulunulmuştur. Sovyet Rusya'nın Türkiye Büyükelçisi Natsarenus'un Çiçerin'e gönderdiği Türk Hükümeti'nin Rusya'ya yardım olarak yaklaşık 60 bin pud (1 pud 16.38 kiloya denk gelir) tahıl gönderilmesi kararı aldığına dair 18.09.1921 tarihli telgraf. <https://tr.sputniknews.com/columnists/202103161044044364-moskova-antlasmasi-100-yasinda/>, e.t.. 23.03.2021.

1.1.3.4. 1915 Ermeni Tehciri ve Sözde Soykırım İddiaları Karşısında Türkiye'nin Hukuki Dayanakları

Maalesef sözde soykırım iddiaları Türkiye'nin bugüne kadar uluslararası mecralarda çok zaman ve emek harcamasına neden olmuştur.

Türkiye'nin neden 1915 Ermeni Tehciri olaylarıyla ilgili hukuk-
ken sorumlu tutulamayacağını özetle şu şekilde ifade edebiliriz:

Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı İmparatorluğu'nun taraf bulunduğu antlaşmalarla doğrudan bağlanmayı kabul etmemiştir. Lozan Barış Antlaşması'nın 99. maddesiyle, Osmanlı İmparatorluğu'nca yapılan ve Türkiye'yi de bağlaması kabul edilen çok-taraflı antlaşmaların bir listesi oluşturularak bu ortaya konmuştur. Böylece, Osmanlı İmparatorluğu'nun taraf bulunduğu antlaşmalar arasında bir ayırımı gidilerek, ikili antlaşmalarla ile çok-taraflı antlaşmaların listede yer almayanlarının Türkiye'yi bağlamayacağı ortaya çıkmaktadır. Öte yandan Lozan Barış Antlaşması'nın 100. ve 101. maddeleriyle Lozan Ticaret Sözleşmesi'nin 14. maddesi Osmanlı İmparatorluğu'nun da taraf bulunmadığı yada henüz onaylamadığı bir antlaşmalar listesi vermekte ve Türkiye Cumhuriyeti'nin bu antlaşmalara katılmayı ya da onaylamayı kabul ettiğini bildirmektedir.

Görüldüğü üzere Türkiye Osmanlı Devleti'nin **sorumluluklarıyla** bağıını Lozan ile kesmiştir. Savaş tazminatı ile ilgili sorumluluklar da sınırlı olarak bu anlaşmada düzenlenmiştir. Bu hukuki gerçeklik Lahey Uluslararası Adalet Divanı'nın eski Osmanlı Toprağı olan Kızıldeniz'deki Haniş Adaları'nın aidiyetiyle ilgili 1998 tarihli kararında da görülmektedir.

Üstelik Birinci Dünya Savaşı sonrasında, Osmanlı Türklerinin yegane devleti olan genç Türk devleti ile Brest-Litovsk Antlaşması akabinde Mayıs 1918'de kurulan Ermenilerin yegane devleti ve temsilcisi genç Ermenistan Cumhuriyeti, tazminat talepleri ve sınırlar gibi pek çok konuyu çözen, ihtilafları sonlandıran, Sevr Antlaşması'nın geçersizliğini teyiden kabul eden 03 Aralık 1920 Gümrü Antlaşması'nı imzalamıştır. Gümrü Antlaşması Ermenistan meclisinde onaylanacakken, Bolşeviklerin yönetime gelmesiyle birlikte bu onama olağanüstü gelişmeler nedeniyle gerçekleşmese de, benzer nitelikteki, Sovyetler Birliği'yle 16.03.1921'de yapılan Moskova Antlaşması, içinde Ermenistan'ında bulunduğu Kafkas Devletleri'yle 13 Ekim 1921 yılında yapılan Kars Antlaşması'yla kesin çözüme ulaşılmıştır.

Moskova ve Kars Antlaşmaları gibi önem taşıyan ve Türkiye'nin savlarını destekleyen, çok az bilinen bir başka anlaşmaya değinmek istiyoruz: **Türkiye ile Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan ve Sovyetler Birliği arasında 9 Temmuz 1922'de imzalanan Konsolosluk ve Aile Hukuku Antlaşması**'da Türkiye ve Ermenistan'ın birbirlerini ve sınırlarını tanıdıklarını, önceki antlaşmalarla kurulan rejimlerin, kabul edilen hakların devam ettiğini bir kez daha ortaya koymaktadır.

1.1.3.4.1. Büyük Britanya Kraliyet Başsavcılığı'nın "Eldeki Belge ve Bilgilerin Ermeni Soykırımı İddiaları İçin Hüküm Kurmaya Yeterli Olmadığı, Bu Nedenle Mahkeme Kurulamayacağı" Yönündeki 29.07.1921 Tarihli Kararı

Sözde soykırım iddialarıyla ilgili Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Büyük Britanya, ABD ve Fransa'nın başını çektiği itilaf devletleri tarafından uluslararası bir ceza mahkemesi kurulmak istenmiş, ama bu kurulacak uluslararası mahkemenin savcılık makamı görevini üstlenen Büyük Britanya Başsavcılığı, ceza terminolojisinde "Delil yetersizliği nedeniyle takipsizlik" anlamına gelen kararıyla soykırım iddialarının geçersizliğini bir kez daha ortaya koymuştur.

İtilaf Devletleri önce İstanbul'daki İşgal Komiserliği'nin girişimleriyle ardından yürürlüğe girmeyen Sevr Antlaşması'nın 230. maddesi uyarınca sözde Ermeni katliamı iddialarının yargılamasını yapmak üzere-muhtemelen Malta'da- bir savaş suçları mahkemesini kurmak istemiştir. Osmanlı Devleti arşiv belgelerinde ve ABD dahil pek çok ülke nezdinde 3 yıl boyunca dava açabilmek için yeterli delil bulmaya çalışan Büyük Britanya Kraliyet Başsavcılığı, "Eldeki belge ve bilgilerin hüküm kurmaya yeterli olmadığı, bu nedenle mahkeme kurulamayacağı" yönündeki 29.07.1921 tarihli kararıyla, işbu sözde 1915 Ermeni katliamı iddialarının hukuken asılsız ve geçersiz olduğunu bir kez daha ortaya koymuştur.⁷⁵

1.1.3.4.2. 1918-1920 Divan-ı Harb-i Örf-i Mahkemeleri Kararları

Soykırım tezviratından geçinenlerin en çok kullandığı sözde hukuki dayanaklardan biri İşgal altındaki İstanbul'da dayatmayla 1918'de kurulan Divan-ı Harb-i Örf-i

⁷⁵ Uluç Gürkan, Ermeni Katliamı Suçlaması Yargılama ve Karar, Malta 1919-1921, "FO371/6504/E.8745 referans numaralı Büyük Britanya Kraliyet Başsavcılığı'nın Dışişleri Bakanlığı Müsteşarlığı'na 29.07.1921 tarihli yazısı", Kaynak Yayınları 2. basım, İstanbul 2015, s. 158, 245 vd.

Mahkemeleri'nin 1915 tehcir olaylarıyla bağlantılı hukuksuz kararlardır.

Divan-ı Harb-i Örf-i Mahkemeleri kararlarını iki dönem için ayrı ayrı değerlendirmek gerekir. Ermenilerin askeri sebeplerle başka mahallere sevk edilirken, görevini kötüye kullananlar ve talimatlara uymayarak hatalı hareket edenler için 1915-1916 yıllarında hükümet talimatıyla soruşturmalar açılmış ve 02.09.1915 ve 25.09.1916 tarihinde Şura-yı Devlet'ten, Temyiz Mahkemesinden ve Yüksek Ceza Mahkemeleri reislerinden oluşan özel komisyonlar Anadolu'nun değişik illerine gitmiş ve araştırmalar yapmıştı. Bu araştırmalar sonucunda bazı devlet görevlileri o tarihte görevde bulunan Divan-ı Harb-i Örf-i Mahkemelerinde çeşitli cezalara çarptırılmıştı. 1916 yılındaki bu yargılamalarda polis, asker veya diğer memurların yanısıra sivillerle birlikte 1.673 kişi idam dahil çeşitli cezalara çarptırılmıştır.⁷⁶ Görüldüğü üzere, Hükümetin yegane amacı, tehcir kararına konu bölgelerdeki Ermenilerin Osmanlı Devleti sınırları içinde sevk ve iskanının düzgün şekilde sağlanmasından ibarettir. Bunu teminen hatalı davranan yada suistimallerde bulunanlar titizlikle kovuşturmayla tabi tutulmuştur.

İkinci kez Ermeni tehciriyle ilgili yargılama yapmak üzere kurulan Divan-ı Harb-i Örf-i Mahkemeleri ise, hukuk dışı yargılama ve kararları, usulsüzlükleriyle daha yargılamaların başlangıcında tepki çekmişti. Mondros Ateşkes Antlaşması sonrasında İtilaf Devletleri'nin baskıları sonucunda, İstanbul Hükümeti, Ermeni tehciriyle ilgili yargılama yapmak üzere 14.12.1918'de Divan-ı Harb-i Örf-i Mahkemesinin kurulmasını kararlaştırdı. Hükümet bu kararını, 1876 Anayasasının sıkıyönetim altında olağanüstü mahkemelerin kurulabileceğine dair 23. maddesi uyarınca, 1909 yılından beri İstanbul'da devam eden sıkıyönetime dayanarak almıştı. Sadareten Harbiye Nezareti'ne gönderilen 18.12.1918 tarihli talebe istinaden Divan-ı Harb-i Örf-i Mahkemeleri, İzmir, Antep, Bursa, Van,

⁷⁶ Ferudun Ata, İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 3. Baskı, Ankara 2017, s.63.

Beyazıt ve Samsun'da da kurulmuştu. Oysa bu yerlerin çoğunda 1916 yılından beri örfi idare padişah iradesiyle kaldırıldığından anayasaya göre olağanüstü yetkili bu mahkemelerin görev yapması mümkün değildi. Üstelik, ittihatçıların tutuklanmasıyla birlikte mahkemenin yetkisi dışına çıktığı tartışmaları daha da artmıştı. Bu mahkemelerin örfi idare mevzuatına uygun kurulmadığı iddia edilmekteydi.⁷⁷

1918-1920 Divan-ı Harb-i Örf-i Mahkemeleri;

İtilaf Devletlerinin baskısı altındaki İstanbul'da faaliyet gösterdiği için bağımsız davranmamış, yargılanan suçluların çoğu, İtilaf Devletlerinin belirlediği listelere göre tespit edilmişti. İşgal güçleri yargılamalara müdahale ediyor, hükümet nezdinde mahkemeye ilgili isteklerini dayatıyordu. İtilaf Devletlerinin temsilcileri, **Divan-ı Harb-i Örf-i Mahkemesi salonlarını bile teftiş ediyor, Osmanlı mahkemelerinin kararı olmaksızın tutuklu yada mahkum Rum ve Ermenileri "tahliye" ediyorlardı.** Bu ortamda hukuken, gerçek bir yargılamadan bahsedilmesi mümkün değildir. Öte yandan Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyeleri, arkalarına İtilaf Devletleri'ni alarak İttihatçılara karşı bu mahkemeleri kullanmak istemiş, ittihatçılar hakkında verilen hükümlere bu siyasi çekişme yansımıştı. Mahkeme heyeti, siyasi iradenin isteği doğrultusunda hareket etmiştir. Mahkeme başkanı Nemrut Mustafa Paşa bunu açıkça dile getirerek; "İşgal altında çalışan bir Divan-ı Harb, vicdanından ziyade hisleriyle hareket eder. Bu bize yukardan gelen emirdir" demişti. Mahkeme hükümlerini, iç ve dış siyasetteki gelişmelere göre yada yapacağı etkileri gözönüne alarak vermiştir. Bu nedenle suç unsurları bulmakta zorlanmışlar, yardımlarına Rum ve Ermenilerin yalancı şahitlikleri yetişmiştir. Sözde yargılamalarla biran önce İtilaf Devletleri'nin cezalandırma isteklerini karşılamak için, temyiz yolu kapatılmıştır. Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey'in idam edilmesiyle sonuçlanan yargılamada, önce hapis sonra idam cezası içeren iki ayrı hük-

⁷⁷ Ferudun Ata, a.g.e., s. 74-76.

mün, temyiz yolu açıldıktan sonra dosya içinde bulunması, bu mahkemedeki yargılama garabetini ortaya koymaktadır.⁷⁸ Anılan mahkeme kararlarıyla, sonraki yeniden yargılama ve temyiz incelemesine yetişemeyen, Boğazlıyan kaymakamı Kemal Bey, Urfa mutasarrıfı Nusret Bey, Erzincan'dan Hafız Abdullah Avni Bey maalesef idam edilmiş, tutuklanan eski Diyarbakır valisi Dr. Reşit Bey intihar etmiş, bir başka tutuklu da hapishanede hayatını kaybetmiştir.⁷⁹

Divan-ı Harb-i Örf-i Mahkemelerinin hukuk dışı yargılamalarından sonra, Sadrazam Tevfik Paşa Hükümeti zamanında çıkartılan, idam, müebbet ve kürek gibi ağır cezalara konu ilamların yeniden ele alınacağı, hafif cezalarda ise sadece mahkumlar başvurursa temyize gidileceği, bu amaçla bir heyet-i temyiziye oluşturulacağı yönündeki kararnameyle birlikte yeniden yargılamanın iadesi yolu açılmış ve anılan kararlara konu davalar beraat yada takipsizlikle sonuçlanmıştır.⁸⁰

Üstelik, Urfa mutasarrıfı Nusret Bey'in idam edilmesiyle sonuçlanan yargılamada, önce hapis sonra idam cezası verilmesi gibi usulsüzlükler nedeniyle, Divan-ı Harb-i Örf-i Mahkemesi başkanı Nemrut Mustafa Paşa ve üyeler Recep Paşa, Kaymakam Fettah ve Recep Bey 15.11.1920'de tutuklanmış, Divan-ı Harb Mahkemesinde yargılanarak görevi suistimal suçundan mahkum olmuşlardır. Anılan mahkumiyet kararları temyiz incelemesinden geçerek kesinleşmiştir. Böylelikle 1919'da başlayan, Divan-ı Harb-i Örf-i'nin sözde yargılamaları ve hukuk faciaları sona ermiştir.

⁷⁸ Nusret Bey için önce 15 sene kürek cezası oy çokluğuyla verilmiş ve hüküm mahkeme heyetince imzalanarak tutanağa bağlanmıştı. Usul gereği yargılamadan hükümle birlikte el çekmesi gereken mahkeme ise kararı tebliğ etmemiş, sanığı mutlaka idam etmek isteyen başkan Nemrut Mustafa, patrikhane vasıtasıyla yeni bir şahit daha getirterek yargılamaya devam etmiş, idam cezasına muhalif üyeleri değiştirerek nihayet 20.07.1920 günlü oturumda idam cezasına hükmetmiştir. Karar alelacele 05.08.1920'de infaz edilmiştir. Bir sanık hakkında aynı yargılamada iki ayrı karar verilmesi gibi bir hukuk garabeti de böylece Divan-ı Harb-i Örf-i Mahkemelerinin tarihine geçmiştir. Ferudun Ata, a.g.e., s. 270-273.

⁷⁹ Ferudun Ata, a.g.e., s. 291-296.

⁸⁰ Uluç Gürkan, a.g.e., s. 181-185.

Bu kararlarla ilgili muhakeme usulü süreçleri Osmanlı Devleti'nin iç hukukuna tabidir. Divan-ı Harb-i Örf-i Mahkemelerinin kurulmasına dair kararnameyi (Bu mahkemele-
rin örfi idare rejimine uygun kurulmadığına dair tartışmalar-
a yukarda değinmiştik) ve verilen hükümleri geçerli kabul
edenler, aynı yolla çıkarılan ve yeniden yargılama yapılmasını
sağlayan kararnameyi ve akabinde verilen beraat kararlarını
da geçerli kabul etmelidir. Yargılamanın yenilenmesi yolu her
modern devletin hukuk sisteminde yer almaktadır. Bu çerçe-
vede Divan-ı Harb-i Örf-i Mahkemeleri'nce verilmiş ve Osmanlı
Hukukunca kesinleşmiş sözde soykırımı destekleyecek hiçbir
karar sözkonusu değildir.

1.1.3.4.3. 1948 Birleşmiş Milletler Soykırımı Önleme ve Cezalandırma Sözleşmesi'nin 1915 Tehcirine Etkisi

Ermenistan, 1948 Birleşmiş Milletler Soykırımı Önleme ve
Cezalandırma Sözleşmesi hükümlerine dayanarak, Sözde soy-
kırım iddiaları kapsamında tazminat ve müeyyide talebinde
bulunmaktadır. 1948 Birleşmiş Milletler Soykırımı Önleme ve
Cezalandırma Sözleşmesi'nde soykırım uluslararası hukukta
açıkça tanımlanmış bir suçtu ifade etmektedir. Söz konusu 1948
tarihli Sözleşmenin uygulanma tarihinden önce meydana gelen
olaylar yargı yetkisine girmez. Bu husus Uluslararası Adalet
Divanı'nın, Soykırım Suçunun Önlenmesine Dair Sözleşme'nin
Uygulanmasına İlişkin Hırvatistan/Sırbistan Davasında verdi-
ği 2015 tarihli kararda açıkça belirtilmektedir. Anılan kararda;

"Mahkeme, sözleşmenin geriye dönük olmadığını düşün-
mektedir. Mahkeme, bu nedenle, sözleşmenin esasa ilişkin
hükümlerinin, o devletin sözleşme ile bağlı hale gelmesinden
önce meydana geldiği söylenen fiillere ilişkin olarak bir devle-
te yükümlülükler yüklenmediği sonucuna varmıştır." şeklinde
hüküm kurulmuştur.⁸¹

⁸¹ Uluslararası Adalet Divanı, Soykırım Suçunun Önlenmesine İlişkin Sözleşme'nin
Uygulanmasına Dair Dava, Hırvatistan / Sırbistan kararı, 3.2.2015, para. 99-100.

Görüldüğü üzere 1915 Tehcir Olayları hakkında 1948 Birleşmiş Milletler Soykırımı Önleme ve Cezalandırma Sözleşmesi'nin uygulanması sadece soykırım iddialarının geçersiz olması nedeniyle değil, anılan Sözleşmenin geriye yürütmemesi nedeniyle de mümkün değildir.

1.1.3.4.4. 1915 Ermeni Tehciriyle İlgili İddialar Karşısında Almanya'nın Birincil Derecede Sorumluluğu

1919 yılında, Osmanlı Devleti'nin, Birinci Dünya Savaşı sırasında Alman Askerî Misyon Başkanlığı ve 1. Ordu Komutanlığı yapan general Liman von Sanders, Osmanlı Devleti'nin bir kısım yöneticisiyle birlikte sözde soykırım suçlamasıyla tutuklanarak Malta'ya yargılanmak üzere gönderilmiştir. Esasen 1915 Ermeni tehciri, Almanya'nın gözetimi ve teşvikiyle gerçekleştirilmiş olup bu tehcirde Almanya'nın bugün de birinci dereceden hukuki sorumluluğu bulunmaktadır.⁸²

1915 olaylarının sözde soykırım olarak tanınmasını öngören karar tasarısı 02.06.2016'da Alman Meclisi'nde kabul edilmişti. Çanakkale ve Kut'ül Amare zaferlerini kendi kurmay heyetlerinin başını çektiği ortak Türk-Alman zaferi olarak gören ve kutlayan Almanların, aynı dönemde 1915'te, bir kısım Ermenilerin ayaklanması ve düşman güçleriyle işbirliği yapması üzerine, bu mücbir (zorlayıcı) nedenle kendilerinin de komutası altındaki Osmanlı Jandarma ve askeri birliklerinin nezaretinde tehcir edilmelerini, soykırım olarak tanımaları, ironik bir yaklaşım olacaktır. Birinci dünya savaşı sırasında dört müttefik ülke içerisinde Alman İmparatorluğu'nun yönlendirici etkisi tarihi bir gerçeklik olup, Osmanlı İmparatorluğu özelinde ise bu durum çok daha güçlü hissedilmiştir. Günümüzdeki Federal Almanya Cumhuriyeti, 1915'in Alman İmparatorluğu'nun 1918'de Cumhuriyete, 1933'te totaliter Hitler rejimine, 1947'de

⁸² Ferhat Aznevi, "1915 Ermeni Tehciriyle İlgili İddialar Karşısında Almanya'nın Sorumluluğu ve Alman Parlamentosundaki Sözde Soykırım Oylaması", Ankara Barosu Dergisi, s. 3, May. 2016, s. 513-520

ise bugünkü federal cumhuriyete evrilmiş, "devam eden" devletidir (Continuing State). Dolayısıyla Berlin uluslararası hukuk çerçevesinde Birinci Dünya Savaşı'nın bugünkü muhataplarındandır. Şöyle ki;

Almanya'da Kasım 1918'de monarşinin yıkılması ve Ocak 1919'daki anayasa yapıcı Alman Ulusal Meclisi seçimleri sonucunda İmparatorluktan Cumhuriyete geçişte sağlanan devamlılık bugünde süregelmektedir. "Weimar Cumhuriyeti" tarihçilerin tanımlaması olup, Almanya 1918-1933 döneminde de "Alman İmparatorluğu"nu" resmi devlet adı olarak kullanmaya devam etmiştir. Günümüz Almanya'sını Sovyet Rusya'nın devam eden devleti bugünkü Rusya Federasyonu'na benzetebiliriz. O dönemde imparatorluktan ahlaki olarak da bir kopma olmadığı gibi, "savaş suçu sorunuyla" ilgili olarak ciddi bir hesaplama gerçekleşmemiştir. Alman İmparatorluk yönetiminin, 28 Haziran 1914'te Saraybosna'da Avusturya-Macaristan Veliht'i'nin öldürülmesinden sonra uluslararası krizi bilinçli olarak tırmandırarak böylece Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasında baş sorumluluğu taşıdığı, bu savaş çıkarma suçunun Alman iç hukukunda yargılama konusu yapılmadığı, sorumluların cezalandırılmadığı bilinmektedir. Konumuz olan 1915 Ermeni Olayları ve-hukuki geçerliliği olmasada- bu olaylarla ilgili tazminat istemlerini kapsayan bir barış anlaşması Ermenistan ve Almanya arasında bugüne değin imzalanmamıştır. Sonuçta eğer 1915 yılında, Alman subaylarının askeri yönetiminde yer aldığı ve siyaseten neredeyse Alman nüfuz alanında olduğu söylenebilecek Osmanlı Devleti topraklarında gerçekleşen tehcir olayları için, 106 yıl sonra hala sorumluluk taşıyan bir devletten bahsedilebilecekse (ki uluslararası hukuk kaideleri buna izin vermemektedir) bu durumda Alman parlamentosunun kendisine bakması gerekecektir. Bundestag'ın, hazır 100 yıl öncesine gitmişken Çin'deki Boksör Ayaklanması ve Nabıbya'daki Herero İsyanı sırasında Alman İmparatorluğu'nun askeri uygulamalarının evrensel hukuk tahtındaki tanımlamasını yapması yerinde olacaktır. Ardılık ve sorumluluk açısından bakıldığında Türkiye'nin Almanya'dan önemli farklılıkları bulunmaktadır; Türkiye'nin Osmanlı Devleti'nin

sorumluluklarıyla bağımlı Lozan ile kestğini, savaş tazminatlarının da bu antlaşmayla sonlandığını yukarıda belirtmiştik. Üstelik Almanya'dan farklı olarak Birinci Dünya Savaşı sonrasında, Osmanlı Türklerinin yegane devleti olan genç Türk devleti ile Brest-Litovsk Antlaşması akabinde Mayıs 1918'de kurulan Ermenilerin yegane devleti ve temsilcisi genç Ermenistan Cumhuriyeti, tazminat talepleri ve sınırlar gibi pek çok konuyu çözen, ihtilafları sonlandıran, Sevr'in geçersizliğini teyiden kabul eden 3 Aralık 1920 Gümrü Antlaşması'nı imzalamıştır. Gümrü Antlaşması onaylanamasa da, benzer nitelikteki, 16 Mart 1921'de yapılan Moskova Antlaşması, Moskova ve Kafkas Devletleri'yle 13 Ekim 1921 yılında yapılan Kars Antlaşması'yla kesin çözüme ulaşılmıştır.⁸³Bu çerçevede 1915 Tehcir Olaylarıyla ilgili taleplerin günümüz Türkiye'sine yöneltilmesi olanaklı değildir.

Alman siyaseti ve genelkurmayı, tehcir olaylarının gerçekleştiği Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin iç-dış siyasetinde ve askeri teşkilatında oldukça belirleyici olup, bu durum Almanların sorumluluklarını ortaya koymaktadır. 1913 yılında Liman von Sanders'in başkanlığındaki Alman askeri uzmanları İstanbul'a gelmiş ve Sanders, Boğazların ve İstanbul'un savunmasını da üstlenen Osmanlı Birinci Ordusu'nun başına komutan olarak atanmıştır. Daha sonra Sanders ordu genel müfettişliği görevine getirilmiştir.

Osmanlı devleti'nin savaşa girmesine az bir zaman kala Alman Elçi Marschall "Wilhelmstrasse'nin Babiâliye etkisi Haliç'te fil borusu gibi çalıyordu" yorumunu yapmıştı.⁸⁴ Nitekim 2 Ağustos 1914'te imzalanıp kabineye 17 Ekim'de getirilen Alman-Osmanlı İttifak Antlaşması'nın 3. maddesiyle Alman askeri heyetinin savaş sırasında Osmanlı ordusunun sevk ve idaresi hususunda fiili bir nüfuz itası kabul edilmiştir. Görüleceği üzere, bu maddeyle Türk ordusu Alman sevk ve idaresine

⁸³ Şenol Kantarcı, "Tarihi Boyutuyla Ermeni Sorunu" *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, S. 2003-4.s. 28.

⁸⁴ Burhan Oğuz, *Yüzyıllar Boyunca Alman Gerçeği ve Türkler*, İstanbul 1983. s.245.

terkedilmiştir.⁸⁵ Birinci Dünya Savaşı'na girerken Osmanlı Kara Kuvvetlerine Jandarma birlikleri de dâhil edilmiş,⁸⁶ tehcire uğrayanların emniyetinin sağlanmasında da jandarmaya çeşitli görevler verilmiştir. Savaş sırasında 800 subay, 20-25.000 civarında askerden oluşan Alman misyonu Osmanlı devletinde görev yapmıştır. 1914 yılındaki geçici seferberlik talimatı Alman askeri heyetinin nezareti altında uygulanmış, fiili seferberlikte 1. Kolordu'nun kurmay başkanlığına bir alman subay getirilmiştir. Osmanlı genelkurmayında General Bronsart, Thauvenay, Ludendorff, Sanders gibi yüksek rütbeli subaylar komutanlık görevini yürütmüş, bu durum kıtalardaki birliklerde de devam etmiştir.⁸⁷ Liman von Sanders anılarında, "Savaş başladıktan sonra bazı hallerde Alman subayların evvelce öngörülenden ziyade istihdam edilmeleri, merkezde ve özel birliklerdeki en önemli yerlere iyi eğitilmiş subayların bir an önce getirilmesi mecburiyetindedir. Daha sonra Türk Genelkurmay'ında Türk Ordusunda ve Türk menzil mıntıklarında gereğinden çok Alman Subayı istihdam edilmesiyle bu genişletilmiş sınırlarda oldukça aşıldı" demektedir.⁸⁸ "Merkezi Devletler'in ve müttefiklerinin tek elden komutası (Einheitlicher Oberbefehl) için 06.09.1916 tarihli anlaşma" ile Dörtlü İttifak'ın askeri yönetimi çok daha güçlü şekilde Almanya'ya bağlanmıştır.⁸⁹ Görüldüğü üzere Osmanlı askeri ve jandarmasının sevk ve idaresinde belirleyici olan Alman askeri heyetidir.

Ermeni tehcirinde Almanların birinci derecede sorumlu olmalarını sağlayan etki ve karar alma/aldırma gücünü işte bu açıklamalar çerçevesinde değerlendirmek gerekir. Sultan V. Mehmed'in kurmay başkanı mareşal Colmar von der Goltz'un Doğu Anadolu bölgesindeki Ermenilerin yerlerinden iskan edilmesi gerektiğini stratejik bir plan olarak ilk defa ortaya

⁸⁵ Burhan Oğuz, a.g.e., s. 288.

⁸⁶ Necdet Koparan, "Türk Jandarma Teşkilatı" *J. Gn. K. Tarihi, Türk Harp Tarihinde Jandarma*, C. II, Ankara, 2000, S. 3, syf.31, 59.

⁸⁷ Liman von Sanders, Türkiye'de Beş Yıl, T.İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s. 437,443.

⁸⁸ Liman von Sanders, a.g.e., s.31.

⁸⁹ Burhan Oğuz,a.g.e., s.291,292.

atan kişi olduğu iddia edilmektedir. Şöyle ki, Deutsche Rundschau dergisinde yer alan bir yazısında Goltz Paşa, Osmanlı devletinin jeopolitik yapısının korunması için, anılan devletin sadece İslami ve Asyalı unsurlardan oluşması gerektiğini ve bu sebepten Hıristiyan Ermeni ögelere Osmanlı devleti toprakları içinde yer olmadığını savunmaktadır. Wolfgang Gust'un "Der Völkermord an den Armeniern 1915/16" (Ermenilere Uygulanan Soykırım 1915/16) adlı kitabında von Vahakne N. Dadrian tarafından kaleme alınan giriş kısmında Goltz Paşa'nın Ermenileri Osmanlı için stratejik bir tehdit olarak ifade ettiği ve etnik unsur olarak tanımladığı Anadolu Ermenilerinin Rusların doğal yandaşları olduklarından, Türklerin savaşa girmeleri halinde, Rusya'ya sınır Doğu Anadolu'dan Mezopotamya çöllerine sürülmelerinin Rusya'ya karşı etkili bir savunma yapılabilmesi için kaçınılmaz olduğunu savunduğu ifade edilmektedir. Birinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında Osmanlı ordusunda görevli bir deniz subayı olan Amiral Guido von Usedom'un günlüğünde, Ermenilerin Almanların başarısı için bir engel teşkil ettiği bu nedenle Ermenilerin uzaklaştırılması gerektiği belirtilmektedir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ordusunun en üst mevkilerinde danışman ya da kumandan olarak yer alan Alman subayların, savaş ortamında Ermenilerin Ruslarla olan işbirliğinden rahatsız oldukları için Tehcir Kanunu'nun çıkarılmasına ön ayak oldukları, Osmanlı İmparatorluğu'nun cephe gerisinde askeri açıdan sakıncalı bulunduğu bölgelerdeki Ermenilerin, ülke toprakları içinde, çatışmanın olmadığı daha emniyetli bölgelere gönderilmesi kararının, komuta kademesinde ve karargahlarda çalışan Alman subayların teklif ve önerileriyle verildiği ifade edilmektedir. Bu kararın uygulanması sürecinde birçok Alman konsolosun da yönetici ve teşvikçi olarak bu sürece katıldığı değerlendirilmiştir.⁹⁰

⁹⁰ Nail Alkan, "1915 Ermeni Tehcir Kanunu ve Almanya'nın Etkisi", *Gazi Ün. Akademik Bakış Cilt 8 Sayı 15 2014* syf.98,99, ('Collmar Freiherr von der Goltz, "Stärke und Schwäche des türkischen Reiches", Deutsche Rundschau, Cilt No: LXXXIII, Ekim-Kasım-Aralık 1897, s. 95-119'. Bertrand Michael Buchmann, Österreich und das Osmanische Reich. Eine bilaterale Geschichte, Viyana 1999, s. 261. 'İlber Ortaylı, Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfusu, 9. Baskı, Alkım Yayınları, İstanbul, 2006, s. 154.')

Öte yandan Alman Büyükelçi Hans Freiherr von Wangenheim, Birinci Dünya Savaşı devam ederken Osmanlı İmparatorluğu'na yollamış olduğu bir memorandum ile Ermenilere karşı alınan askeri tedbirleri desteklemeye devam ettiklerini ifade etmiştir.⁹¹ Ünlü tarihçi Ord. Prof. Dr. Yusuf Hikmet Bayur da Ermeni tehcirinin Osmanlı Devleti'nin güçlük ve tehlikelerle karşı karşıya kalması nedeniyle gerçekleştiğini Almanya'nın anladığını tesbit etmekte ve bu yüzden Temmuz 1915'de Amerika hükümetinin ona (Almanya'ya) bu işe karışıp Osmanlı üzerinde baskıda bulunması için yaptığı başvurulara aldırış etmediğini söylemektedir. 1915 yılı sonlarında merkez katolik komitesinin Alman şansölye Bathman Hollweg'e Ermeni tehciriyle ilgili başvuruları üzerine, Şansölye cevabında Ermeni tehcirinde dine dayalı bir baskı ve zulmün olmadığını belirtmiştir. Aynı dönemde Alman milletvekili Liebknecht'in Reichstag'daki konuşuyla ilgili sorusuna, Reichstag'ın ilgili şube müdürünce, "Başbakan biliyor ki Babıâli, düşmanlarının davranışları karşısında, Ermenileri imparatorluğun bazı bölgelerinden kaldırıp onları yeni yerlere yerleştirmek zorunda kalmıştır." cevabı verilmiştir.⁹²

İşte tüm bu olgular nedeniyle savaş sırasında ve sonrasında, sözde Ermeni soykırımı ve savaş suçları iddialarıyla Almanlar asli sorumlu olarak suçlanmıştır. Alman askeri misyonunun başı Orgeneral Liman von Sanders'in hatıralarında özellikle bahsetmediği, Alman siyasetçilerin dile getirmek istemedikleri Malta tutukluluğunu hatırlamakta yarar var. Savaş bitiminde İstanbul'un itilaf devletlerince işgali ile birlikte Liman von Sanders Fransızlar tarafından "Ermeni ve diğer ırkların savaş sırasında katledilmesi" ile suçlanmış, itilaf devletlerinin ortak yüksek komiserler idaresince 29 Ocak 1919'da İstanbul'da gözaltına alınmıştır. "SS Etta Rickmers" gemisi ile Malta'ya götürülen Sanders anılan sözde suçun faili olarak 6 ay tutuklu

⁹¹ Nail Alkan, a.g.e., s. 100.

⁹² Yusuf Hikmet Bayur. Türk İnkılabı Tarihi, Türk Tarih Kurumu, 1991. Cilt 3 Kısım 3. s. 44,45. (Dernières Nouvelles de Munich ve Schwabische Merkur gazetelerinden naklen Donmerge, s.143, Mandelstam, s.302, aynı eser s.144 ve 303)

kalmıştır.⁹³ Bu dönemde "A.Mandelstani: Le sort de l'Empire Ottoman, C.Domerge: L'Arménie les Massacres et la Question d'Orient, R.Pinon: La Supression des Arméniens, Gibbons, Les Derniers massacres d'Arménie." gibi eserlerde benzer şekilde Almanlar suçlanmıştır.⁹⁴ Sanders'in soykırımla suçlanarak tutuklandığı, Almanya'nın soykırımla itham edildiği günlerde Alman mütareke komisyonu başkanı Hammerstein çok haklı olarak yapılanların uluslararası hukuka uygun olmadığını dile getirmiş, Sanders'in serbest bırakılmasını talep etmiştir.

Sözde Ermeni soykırımı iddialarının gerçek dışılığı tarihi belgelerle ispatlanmış, uluslararası ceza hukuku normları açısından anılan iddiaların geçersizliği ortaya konmuşken, zorunlu Ermeni tehcirini yetkisiz bir parlamentoda sözde soykırım olarak ilan etmek sadece siyasi bir gösteri olmamış, Alman devletini de gerçek dışı bir soykırımın asli faili olarak yaftalamıştır. Anılan parlamento kararında Almanya'nın sorumluluğuna bağlayıcı olmayacak şekilde atıf yapılmış, Almanya'nın belirleyici özelliği gözardı edilmiştir. Üstelik, anılan karar Alman Anayasasının, Alman Parlamentosunda Uluslararası hukuka aykırı karar alınamayacağına dair düzenlemesine de uymamaktadır. Bilindiği üzere Birleşmiş Milletlerin, 1948 Soykırım sözleşmesinde, soykırım hakkında karar vermeye, suçun işlendiği ülke yerel mahkemesi ile uluslararası ceza mahkemesinin yetkili olduğu düzenlenmiştir. Kaldı ki anılan sözleşmenin geriye dönük uygulanması da yukarıda belirtildiği üzere hukuken geçerli değildir.

Son tahlilde, 1915 olaylarıyla ilgili olarak, Alman siyaset kurumu, tarihi gerçeklerin çarpıtılması ve sözde soykırım iddialarının tam ortasında birincil derecede hukuken sorumlu olarak yer aldığını gözönünde bulundurmalıdır. Bugüne kadar Almanya, Türkiye anılan asılsız iddialarla meşgul olurken, sanki tehcirle hiç ilgisi bulunmayan, adeta bir Uzak Doğu ül-

⁹³ Abdurrahman Bozkurt, İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2014. s. 91.

⁹⁴ Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, Türk Tarih Kurumu, 1991, Cilt 3 Kısmı 3, s. 44, dipnot.

kesi gibi davranma konforuna sahip olmuş, üstelik Türkiye'yi itham edenler arasına katılmıştır. Bundan sonra tarihi gerçekler tahtında, Almanya da tehcir olaylarının muhatabı sıfatıyla yerini almalıdır.

Halen Almanya'da "Allee nach Glienicke 14482 Potsdam" adresinde bulunan, 1906 tarihinde inşasına başlanan ve 1909'da kullanıma açılan, Ermeni tehcirinin gerçekleştirildiği 1915 yılında Enver Pascha Brücke ismi verilen Enver Paşa köprüsü, İkinci Dünya Savaşında bombalanmasına rağmen kalıntılarıyla zamana direnmektedir. Bu köprü, Ermeni tehcirini gerçekleştiren Osmanlı Devleti'nin en güçlü ismine, tehcir döneminde gösterilen saygı ve itibarın zamana direnen simgesi olarak, tehcirdeki Türk – Alman ortaklığına bugün de tanıklık etmektedir.

1.1.3.4.5. Talat Paşa'nın Katili Solomon Teilirian'ın Berlin Üçüncü Eyalet Mahkemesi'ndeki 1921/ C.J.22/21 Sayılı Yargılaması

Talat Paşa İttihat ve Terakki'nin en önemli yöneticilerindedir. İki kez Dahiliye Nazırlığı bir kez Sadrazamlık yapmıştır. Sultan Reşad'ın kiradan kurtulması ve bir ev sahibi olabilmesi için teklif ettiği yüklü miktarda parayı reddedecek kadar dürüst ve onurludur. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Berlin'de çok büyük maddi sıkıntılar içinde hayatını sürdürmeye çalışırken, dostu (!) Emanuel Carasso'ya (Ziya Şakir, Talat Paşa'nın yardım istediği dostunun Carasso olduğunu ima etmektedir) şu mektubu yazar: " Bir hayli zamandan beri, Berlin'de bulunduğumu haber aldığınızı zannediyorum ve şu mektubumla da , pek sıkıntılı bir hayatı yaşadığımı size bildirmek istiyordum. Param tamamıyla bitti. Yanımda Sultan Reşad'ın hediye ettiği altın bir sigara tabakası var. Benim için kıymetli bir hatıra olan bu tabakayı satmak istemiyordum. Size bu tabakayı

göndereyim, Onu nezdinizde muhafaza ediniz. Buna mukabil bana bir miktar para gönderiniz." Emanuel Carasso İttihat ve Terakki'nin önde gelen yöneticilerindendi. Selanik'te doğmuş, Hukuk okumuş, bu şehirde Avukatlık yapmıştır. Selanikte örgütlenen Genç Türkler'in gizli toplantılarını mensubu olduğu Mason localarında yapmalarını sağlamış, cemiyet içinde önemli görevler almıştır. 1908 ve 1912 meclislerinde Selanik, 1914 meclisinde İstanbul milletvekilliği yapmıştı. Milletvekili seçildikten sonra İstanbul'a taşınmış, II. Abdülhamit'in tahttan indirildiğini bildiren Meclis-i Mebusan heyetinde yer almıştı. Birinci Dünya savaşı sırasında kaynağı çeşitli şaibelere neden olan büyük bir servete sahip olmuştur. İşte bu şaibeli servetin sahibi Emanuel Carasso'nun bir zamanlar velinimetini olan Talat Paşa'ya cevabı ibretliklidir. "*Tabakayı gönderiniz. Kıymeti nispetinde bir parayı derhal tarafınıza yollarım*". Bu cevap Talat Paşa'ya çok ağır gelmiş fakat çektiği ıstıraplara bir müddet daha göğüs gerebilmek için tabakayı İsviçre'de ikamet eden o hasis ruhlu adama göndermiştir. Talat Paşa bu şartlarda Berlin'de yaşadığı sırada suikaste uğramıştır. Talat Paşa, Dr. Nazım ve Halil Paşa'nın, Türkiye'ye dönebilmeleri için, Talat Paşa'nın öldürülmesinden 3 gün önce, 12.03.1921 tarihli 731 sayılı dilekçeleriyle yaptıkları başvuru ise, 01.08.1922 tarihli T.B.M.M. Bakanlar Kurulu kararıyla kabul edilmiştir.⁹⁵

Talatpaşa Berlin'de Hardenberg sokağındaki 17 numaralı evinin önünde⁹⁶, Taşnak militan tetikçi Solomon Teilirian tarafından gündüz vakti pek çok şahidin huzurunda arkadan sıkılan bir kurşunla katledilmişti.

Karakolda tercüman aracılığıyla yapılan sorgulamasında suçunu kabul eden Solomon Teilirian, aynı gün çıkarıldığı Şarlottenburg mahkemesince tutuklanmıştı. Talat Paşa Davası duruşması, 2 Haziran 1921'de Berlin'de başladı. Sanık hakkında 31 Mayıs 1870 tarihli Alman Ceza Kanunu'nun 211. maddesinin uygulan-

⁹⁵ Bu başvurunun kabulüne dair *Kararname karar no :1726, Eski defter, Cilt No.4 Sıra No:518.*
Hasan Babacan, Mehmed Talat Paşa 1874-1921, Türk Tarih Kurumu 3. Baskı Ankara 2020, s.7, 244, 247.

⁹⁶ Bazı kaynaklarda 27 numaralı evde oturduğu belirtilir.

ması söz konusuydu: "Adam öldüren kişi, eğer öldürme fiilini kasten yerine getirdiyse ölüm cezasına çarptırılır". Görüleceği üzere, eğer mahkeme Teilirian'ın Talât Paşa'yı, önceden planlayarak, kasten öldürdüğüne hükmederse onu ölüm cezasına çarptıracaktı. Alman Ceza Kanunu'nun 212. maddesine göre sanık, cinayette kasıt bulunmuyorsa "adam öldürmek" suçundan 5 yıldan hafif olmamak üzere ağır hapis cezasına mahkûm edilecektir. İddianamede sanık, "15 Mart 1921 tarihinde Charlottenburg'da eski Türk Sadrazamı Talât Paşa'yı kasten öldürmek ve öldürme fiilini tasarlayarak işlemek" ile suçlanmaktadır. Zaten sanık hem suçunu itiraf etmiş hemde suçüstü yakalanmıştır. İddianamede aralarında polis memurları, sanığın ev sahibesi ve Talât Paşa'nın eşinin de bulunduğu dokuz tanığın daveti talep edilmişti. Hakiki tanıkların dışındaki sahte tanıkların tümü sanığın hemşehrileri idi (!). Sanık karşısında gerçekleri söyleyebilecek durumdaki tek kişi olan, Talât Paşa'nın eşinin davaya tanık olarak dahi katılmasına, iddianamede yer almasına rağmen müsaade edilmemiştir. Alman Ceza Kanunu'nun 51. maddesi "Sanık akli dengesi yerinde değilse işlediği suçtan sorumlu tutulamaz" demektedir. Bilirkişi, mahkeme doktoru Robert Stoermer'in değerlendirmesine göre sanık epilepsi(sara) hastasıydı ama büyük bir irade ve dayanma gücüne sahipti. Teilirian'ın ifadelerinden eylemi uzun süredir planladığı sonucunu çıkartmıştı. Sonuçta "akli dengesizlik" Teilirian açısından söz konusu değildi. Bu nedenle, İşlediği cinayetten sorumlu tutulmalıydı. Tüm bu delillere ve Teilirian'ın işlediği suçtan sorumlu tutulmasını gerektirecek akıl sağlığına sahip olduğunu gösteren olgulara rağmen, 3 Haziran 1921 tarihli duruşmada **Sanık Solomon Teilirian, 15 Mart 1921 tarihinde, Charlottenburg'da, Talât Paşa'yı kasten öldürmekten suçlu bulunmamış ve serbest bırakılmıştır.** Savcı duruşmada mahkemenin gittiği seyrin yanlış olduğunu, siyasal bir yargılamaya döndüğünü ifade etmiştir. Bu ifadelerde bulunan savcılık makamı karardan hemen sonra temyize başvursada ilginç bir şekilde, başvurusunu birkaç gün sonra kendiliğinden geri çekmiştir.⁹⁷

⁹⁷ Hasan Babacan, Talat Paşa Yargılaması, <https://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/talat-pasanin-oldurulmesi-ve-katilin-yargilama-sureci/>, e.t.: 20.02.2021.

Alalecele gerçekleştirilen ve savcının bile temyizini geri çekmesi sağlanan, esasen Almanya'nın 1915 Ermeni tehcirindeki belirleyici rolünün ortaya çıkmaması için siyaseten yönlendirilen bu yargılama, Alman Hukuku açısından kara bir lekedir. Tasarlayarak kasten adam öldüren katil değil, maktül yargılanmıştır. Akıl sağlığı yerinde bulunmayan(!) ve serbest bırakılan Solomon Teilirian serbest kaldıktan sonra, yaklaşık otuz yıl Sırbistan'da, birkaç yıl Valjevo'da, ardından da Belgrad'da yaşadı. Anahit Tatikyan ile evlendi, bir oğul ve kızı oldu. 50'li yıllarda Tehlirian ailesi Amerika'ya göç etti. Solomon Teilirian'ın San Francisco'da posta memuru olarak çalıştığı söylenir. Görüldüğü üzere, Teilirian normal akıl sağlığına sahip bir insan olarak yaşantısını sürdürmüştür. Beraat kararının hukuksuzluğunu bizzat Teilirian kendi yaşamıyla ortaya koymuştur.

Bu sözde yargılamadan sonra Alman basını davanın bu şekilde sonuçlanmasına tepkilerini dile getirmiş; *Das Deutsche Abendblatt* gazetesi "Adalet Gemisinin Karaya Oturması" başlığını atarken, böylece savcının "Alman imparatorluğunun sadık bir müttefiki olarak tanımladığı bir insanın katili, bir Alman mahkemesi tarafından beraat ettirilmiş oldu. Bu davada yargının izlemiş olduğu yöntemi izan sahibi bir insanın kavraması mümkün değildir. Cinayet cinayettir" şeklinde tepkisini dile getiriyordu. *Deutsche Tageszeitung* gazetesi de "Talat Paşa'nın Katilinin Beraatı Üzerine" başlıklı yazısında; "Bu cinayet Alman toprağında vuku bulmuş ve cezasız kalmıştır. Almanya şimdiye kadar Hukuk Devleti olarak tanınıyordu. Ancak şimdi aniden, uzak diyarın insanlarına şahsi kavgalarını Alman topraklarında halletme izni çıkmıştır." şeklinde yorumlamıştır. Alman mahkemesinde Teilirian'ın suçluluğunun reddedilmesi, Almanya'nın da suçunun reddedilmesi demektir ve Almanya'yı sözde tehcire dayalı suça iştirakten kurtarıyordu. Kararla birlikte bu cinayet, sanığın aile fertlerinin öldürülmesinin intikamını almak maksadıyla işlenmiş, ahlaki bir eylem olarak haklı kılınıyordu. Savunma, cürmün kişisel önemini vurguladığından, suikastın örgütlü yönü göz ardı edilmiş ve bunun sonucu olarak Ermeni terör örgütlerinin işleyeceği diğer cinayetlerin önü açılmıştı. Bu dava sonucu verilen karar soykı-

rım iftirasını savunanlar için bir delil olarak kabul edilmiştir.⁹⁸ Alman siyasetçilerinin, 1917'de tek başına İtilaf Devletleri'yle barış yapma ihtimali bulunmasına rağmen, savaşın sonuna kadar ittifak sözlerine bağlı kalan Osmanlı Türklerine karşı dikte ettiği bu hukuk dışı karar, Almanya bakımından devlet ciddiyetine ve şövalye ruhuna yakışmamıştır.

Soldan ilk fotoğraf: Hamburger Fremdenblatt gazetesi'nin 17.03.1921 tarihli sayısı. Haber,"Savaş döneminin sadrazamı, genç Türklerin lideri Talat Paşa, İran'lı öğrenci Teilerian tarafından öldürüldü" şeklinde verilmişti. Heinz Böke'nin çalışması, dönemin Alman, İngiliz ve Türk gazetelerinde cinayetin yansımaları açısından kaynak oluşturmakta. Heinz Böke, Pressespiegel, "Der Mord an Talaat Pascha", 1921. (dönemin gazetelerinde Talat Paşa Cinayeti) <https://docplayer.org/52098709-Pressespiegel-der-mord-an-talaat-pascha-1921.html>. e.t.: 20.02.2021. İkinci fotoğraf: Talat Paşa'nın 19.03.1921 tarihli Berlin'deki cenaze töreni. Kaynak: Gerhard Höpp: Berlin'de Müslümanların Cenazesi (1996, s.36)

⁹⁸ Hasan Babacan, Mehmet Talat Paşa 1874-1921, Türk Tarih Kurumu, 3. baskı, Ankara 2020, s. 251-268.

2. SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN DAĞILMASI SONRASINDAKİ GELİŞMELER VE BİŞKEK ATEŞKES ANTLAŞMASI⁹⁹

Sovyetler Birliği 1987-1991 yıllarında dağılma dönemine girdiğinde birliği oluşturan ülkeler arasında sınır anlaşmazlıkları artmış, bu ortamı Ermenistan, başta Karabağ olmak üzere bitinip tükenmek bilmeyen toprak talepleri için bir fırsat olarak görmüştü.

1987'de akademisyen Abel Agambekyan'ın talebiyle, Paris'teki Ermeni Ulusal Kongresi, Sovyetler Birliği'nde meydana gelen değişikliklerden yararlanarak Dağlık Karabağ'ı Ermenistan'a katma siyasetine karar verir. Haziran-Temmuz 1987'de Ermeniler Hankendi sokaklarına bildiriler dağıttılar ve Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'dan ayrılması için propaganda yapmaya başladılar. Ekim 1987'de Karabağ Komitesi ilk mitinini Erivan'da gerçekleştirdi.

Komiteye Levon Ter-Petrosyan ile Igor Muradyan başkanlık etmişti. 16.11.1987'de Mikhail Gorbaçov'un ekonomi danışmanı olan Abel Agambekyan, Paris'teki gazetelere, Gorbaçov'u Dağlık Karabağ'ı Ermenistan'a teslim etmeye ikna ettiğini söyledi.¹⁰⁰ 03.02.1988'de Ermeniler Hankendi'nde, Bölgesel Parti Komitesi binası önünde ilk yürüyüşlerini yaptılar. Ardından 19.02.1988'de Erivan'da Türk karşıtı bir miting düzenlendi. 20.02.1988'de Ermeniler, Hankendi'ndeki Bölgesel Parti Komitesi binası önünde 3.000 kişinin katılımıyla bir miting daha düzenlediler ve Dağlık Karabağ Bölge Konseyi, Ermenistan'a katılmaya karar vererek bu kararı SSCB Yüksek Sovyeti'ne gönderdi. 22.02.1988'de ise Azerbaycanlı sivillere Ermeni militanlar tarafından Askeran'da gerçekleştirilen saldırıda 2 Azerbaycan Türkü öldü, 19 kişi yaralandı.¹⁰¹

⁹⁹ Bundan sonra Bişkek Protokolu olarak adlandırılacaktır.

¹⁰⁰ Rashad Rzayev, "Azerbaycan'a Yönelik Ermeni Terörizmi", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C.6, S.4, Aralık 2019, s. 254.

¹⁰¹ https://az.wikipedia.org/wiki/Dağlıq_Qarabağ_münaqişəsi, e.t.: 03.01.2021.

Soldan, Ali Hacıyev ve Bahtiyar Quliyev. Azerbaycan'ın Karabağ'daki ilk şehitleri

Bundan sonra Ermenistan'ın saldırganlığı giderek arttı. Hocalı Katliamı gibi pek çok katliam gerçekleştiren Ermeni terör grupları ve Ermenistan ordusu, 1994'te imzalanan Bişkek Ateşkes Antlaşması'na kadar Karabağ bölgesi ve çevresindeki 7 Azerbaycan reyonunu, Laçın koridoruyla birlikte ele geçirdi.

Dr. Caferov ve Aslanlı'ya göre, sorunun ilk ortaya çıkışı, Rusya'nın bölgede "ileri karakola" sahip olmak çabalarına, bu çerçevede Osmanlı ile Rusya ve Gacırlar ile Rusya arasındaki savaşların ve imzalanan anlaşmaların sonucu olan göçlere kadar dayanmaktadır. 19. yüzyılın sonlarında emperyalist güçlerin bölgeyle ilgilerinin bazı Ermeni kuruluşlarının "Büyük Ermenistan" hayaline yönelik girişimiyle örtüşmesi, daha sonra da Çarlık Rusyası'nın çıkardığı uluslararası anlaşmazlıklar sürecin önemli bir parçası olmuştur. Sovyetler Birliği'nin kuruluşu aşamasında Azerbaycan'ın itirazlarına rağmen, Azerbaycan topraklarında yapay bir kurum olan eski Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin oluşturulması, Sovyetler Birliği'nin dağılma aşamasında Çarlık Rusyası'nın taktiklerine başvurulması sorunun alevlenmesine neden olmuştur. 1980'lerin ikinci yarısında sorunun alevlenmesinden, 1994 Bişkek ateşkesine kadarki

süreçte de tüm önemli gelişmelerde Rusya'nın rolü belirleyici olmuştur.¹⁰²

1991'den itibaren, 10 Kasım 2020 ateşkesine kadar taraflar pek çok ateşkes antlaşması imzalamış, ama çoğu uygulanamamış, yada ihlal edilmiştir.¹⁰³ Azerbaycan ve Ermenistan arasında ilk antlaşma, Rusya'nın güneyindeki Jelesnovodsk kentinde 24.09.1991'de, Yeltsin ve Nazarbayerev'in¹⁰⁴ garantörlüğünde gerçekleştirilmiştir. Bu antlaşmayla taraflar; ateşkesin sağlanması, Ermenistan'ın Dağlık Karabağ Özerk Yönetimi'nin Azerbaycan'a ait olduğunu kabul etmesi, bölgeye kendisini yönetmesi için bir takım olanaklar sağlanmasını ön görmekteydi. Bu antlaşmanın düzenlemeleri Birinci Karadağ Savaşı'nın sonundaki vahim tabloyla karşılaştırdığımızda Azerbaycan için oldukça leheydi. Fakat 20.11.1991'de Azerbaycan Devlet Sekreteri, Başbakan Yardımcısı, İçişleri Bakanı, Başsavcısı, iki Rus generali, Kazakistan İçişleri Bakan Yardımcısı'nı taşıyan helikopter Ermenilerin kontrolündeki bölgeden açılan ateş ile düşürülmüş, kurtulan olmamıştır. Bu olayın ardından Azerbaycan, Ermenistan'a giden demir yolunu kapatmış, ayrıca Azerbaycan Yüksek Sovyeti 26.11.1991 tarihli toplantısında Karabağ'ın özerk statüsünü ortadan kaldırmış ve bu tarihe kadar özerk yapı içerisinde yer alan reyonları direkt Bakü'ye bağlamıştır.¹⁰⁵

¹⁰² Nazım Caferov/Araz Aslanlı, "Karabağ Sorununda Ateşkes ve Rusya", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, 2016, S. 53, s. 242, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/638575>, e.t.: 03.01.2021.

¹⁰³ Karabağ sorununda anahtar metinler ve antlaşmalar için Bakınız : Laurence Broers, "Key texts and agreements: Accord Nagorny Karabakh", <https://www.c-r.org/accord/nagorny-karabakh/key-texts-and-agreements-accord-nagorny-karabakh>, e.t.: 03.01.2021.

¹⁰⁴ Nazarbayerev, bizzat bölgeye giderek iki kez ateşkes için çaba göstermiştir. Nazarbayerev'in Türk Devletleriyle ilgili kritik zamanlarda, önemli inisiyatifler aldığını söylememiz mümkündür. Nazarbayerev, bir Rus SU-24 uçağının Türk F-16'ları tarafından 24.11.2015'te Türkiye sınırını ihlal etmesinin ardından düşürülmesiyle başlayan krizin sona erdirilmesinde de önemli rol oynamıştır.

¹⁰⁵ Nazım Caferov/Araz Aslanlı, s. 245.

Jeleznovodsk, Eylül 1991, soldan: Boris Yeltsin, Levon Ter.-Petrosyan, Nursultan Nazarbayev, Ayaz Muttalibov,
<https://jam-news.net/az/sulh-olmayacaq-muharib%C9%99/>, e.t.: 07.03.2021

Azerbaycan helikopterinin düşürülmesi, 24.09.1991 Antlaşması'nın Azerbaycan lehine olan avantajlarını elde etmeyi önleyen önemli faktörlerden biri olmuştur. Bölgede ciddi sonuçlar doğuran ikinci helikopter düşürülmesi/ düşürtülmesi olayı ise, 09.11.2021'de 17.30'da Nahçıvan sınırının yakınındaki Ermeni yerleşimi Yerash hava sahasında Azerbaycan tarafından bir Rus helikopterinin düşürüldüğü ve iki rus askerinin hayatını kaybettiği yönündeki Rusya Savunma Bakanlığı'nun resmi açıklamasıdır. Bu açıklamadan saatler sonra, zorlu Şuşa şehrini ele geçirip, hakim pozisyonuyla Hankendi'ni geri alabilecek konumu elde eden Azerbaycan, Rusya'nın gözlemci olarak yer aldığı 10 Kasım Ateşkes Antlaşması'nı imzalamıştır.

07.05.1992'de, Tahran'da Azerbaycan Devlet Başkan Vekili Yagub Memmedov, İran Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsanjani ve Ermenistan Devlet Başkanı Levon Ter-Petrosyan'ın görüşmesinin ardından sekiz maddelik bir antlaşma imzalanmış, fakat bu antlaşmanın ertesi günü Ermenistan Suşa'yı

işgal etmiştir.¹⁰⁶ Nazarbayev ikinci kez ateşkes için taraflarla görüşmüş, Kazakistan, Azerbaycan ve Ermenistan Dışişleri Bakanları arasında 27.08.1992'de Alma-Ata Beyannamesi imzalanmış akabinde 01.09.1992'den itibaren ateşkes sağlanmıştır. 03.09.1992'de ise taraflar Minsk Grubu'nun¹⁰⁷ da çağrılarına uyarak Ermenistan'ın sınırdaki İcevan Reyonu'nda bir protokol imzalamıştır. 14-15 Eylül 1992 tarihlerinde üç taraflı çalışma grubu faaliyete başlamış ama Ermenistan Alma-Atı Beyannamesi'ni önceki antlaşmalarda olduğu gibi reddetmiş ve Kazakistan'ın ikna çabaları da sonuç vermemiştir.

19.09.1992'de bu sefer Rusya'nın arabuluculuğuyla Soçi kentinde, Azerbaycan, Rusya, Ermenistan ve Gürcistan Savunma Bakanları 25.09.1992'den itibaren ateşkesin sağlanması ve bir sıra başka konularda anlaşma imzalamıştır. 20.02.1993'te ABD, Azerbaycan, Ermenistan, Rusya temsilcileri ve Minsk Konferansı Başkanı Rafaelli'nin katıldığı Roma görüşmeleri başlamıştır. Görüşmeler sonucunda taraflar ateşkesin tam olarak sağlanması ve Minsk Konferansı'nın resmen açılması için anlaşamamış olsa da en azından ateşkesin sağlanması için bölgeye gözlemcilerin gelmesi konusunda mutabakata varılmıştır. Fakat 27.03.1993'te Ermenistan tarafından, Kelbecer reyonu işgal

¹⁰⁶ Birinci Karabağ Savaşı'nda Şuşa 08.05.1992'de, Ermeniler tarafından ele geçirilmiştir. Şuşa, son günlerinde neredeyse terk edilmiş gibidir. Şehrin savunmasında, en son ana kadar kalan direnişçilerden biri Çeçen Şamil Basayev'dir. Thomas De Waal, Karabağ, Barış ve Savaş Süreçlerinde Ermenistan ve Azerbaycan, Hrnt Dink Vakfı Yayınları, 1. baskı 2014, s. 241.

¹⁰⁷ Sorunun barışçıl bir şekilde çözümü için Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) girişimi ile 1992 yılında Minsk Grubu oluşturuldu ancak sorunun küresel çıkarlar çerçevesinde ele alınıp araçsallaştırılması nedeniyle bir sonuca ulaşılamamıştır. Bir başka deyişle ABD, Fransa ve Rusya'nın eş başkanlarından oluşan grup, bugüne kadar geçen sürede bu sorunun çözülmemiş olmasının da nedeni olmuştur. BM tarafından Dağlık Karabağ konusunda 30.04.1993 tarihli Ermeni birliklerinin işgal ettiği Azerbaycan topraklarından çekilmesi kararı alınmıştır. Ermeni birliklerin işgal ettiği Füzuli, Cebrayıl ve Kubadlı, Zengilan ve diğer bölgelerden çekilmesiyle ilgili BM tarafından, 853 ve 874 ve 884 sayılı kararlar alınmıştır. Dağlık Karabağ konusu ve Birleşmiş Milletler (BM) kararları incelendiğinde, MİNSK Grubu'nun bu ilkeleri ayaklar altına aldığı görülmektedir. BM kararına karşı oy kullanan 7 devlet arasında Rusya, ABD ve Fransa da yer almıştır. Oysaki bu 3 devlet MİNSK Grubu üyeleri olarak Karabağ sorununun çözümünde görevlendirilen ülkelerdi. ULİSA Aralık 2020 S. 8, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar (ULİSA) Enstitüsü'nün aylık politika notu yayını. Editör özeti. s. 3,4,5. [https://aybu.edu.tr/yulisa/contents/files/ULISA12%20Karabag%CC%86%20Zaferi\(2\).pdf](https://aybu.edu.tr/yulisa/contents/files/ULISA12%20Karabag%CC%86%20Zaferi(2).pdf), e.t.: 30.01.2020

edilmiştir. Bunun üzerine BM Güvenlik Konseyi'nin aldığı 822 sayılı karar ile işgal kınanarak biran evvel işgale son verilmesi istenmiştir. 3-4 Haziran 1993 tarihlerinde AGİT'e üye olan 9 ülkenin (Türkiye, ABD, Rusya, Fransa, İtalya, Almanya, Çek Cumhuriyeti, İsveç ve Belarus) temsilcilerinin Roma'da gerçekleştirilen görüşmesinde Azerbaycan - Ermenistan çatışmasının çözümü için temel teşkil edecek yeni bir belge hazırlanmıştır. BM Güvenlik Konseyi'nin 822 sayılı kararının uygulanması ve AGİT çerçevesinde görüşmelere devam edilmesine yönelik "Acil Eylem Planı" kabul edilerek taraflara sunulmuştur. "Acil Eylem Planı"na göre 15 Haziran 1993'ten itibaren Ermenistan Kelbecer'i, 20.06.1993'e kadar tamamen boşaltacaktı ve 01.07.1993'ten itibaren AGİT'in 50 gözlemcisi bölgeye yerleştirilecekti. Ardından da en geç 07.08.1993'te Minsk Konferansı'nda görüşmelerin yeniden başlaması gerekiyordu. Azerbaycan "dokuzlar"ın bu barış planını imzalamıştır. Ermenistan da bu planı kabul etmiş, ama işgal altındaki bölgedeki bazı güçlerin Ermenistan yönetiminin kontrolü altında olmadığını(!) ileri sürerek Kelbecer'in boşaltılması için bir ay daha ek süre istemiştir.

Ermeni saldırılarının devam etmesinin ardından, B.M. Güvenlik Konseyi, Ermenistan'ın işgallerine ilişkin 853, 874 ve 884 sayılı benzer kararlar almıştır. Kararlarda önceki kararların uygulanması, işgallere biran önce ve kayıtsız şartsız son verilmesi gerektiği vurgulanmaktaydı. 18.02.1994'te Rusya, Azerbaycan ve Ermenistan Savunma Bakanları arasında Moskova'da yapılan görüşme sonrasında da bir protokol imzalanmış,¹⁰⁸ 15.04.1994'de Moskova'da gerçekleştirilen BDT Devlet Başkanları zirvesinde Azerbaycan, Rusya ve Ermenistan Devlet Başkanları bir araya gelerek sorunu görüşmüştür. Ayrıca BDT Devlet Başkanları Zirvesi'nde, "Dağlık Karabağ bölgesi ve çevresindeki olaylar" konusunda ortak bir bildiri yayınlanmıştır. 4-5 Mayıs 1994 tarihlerinde, Bişkek'te BDT Parlamentolararası Kurul toplantısında Kırgızistan Parlamentosu ve Rusya Dışişleri Bakanlığı temsilcileri, Ermenistan ve Azerbaycan parlamento başkanı ve eski Dağlık Karabağ Özerk Yönetimi'nin Türk ve Ermeni nüfusunun temsilcilerini bir araya getirmiştir.

¹⁰⁸ Bişkek Ateşkes Antlaşması'nda bu protokole atıf yapılacaktır.

Bu görüşme sırasında barışa yönelik bir adım olarak 05.05.1994'te aşağıda ayrıntılarını vereceğimiz "Bişkek Protokolü" imzalanmıştı. Daha sonra imzalanması düşünülen ateşkes antlaşmasına temel oluşturacak olan bu protokolda ilk önce taraf olarak Ermenistan'ın, Azerbaycan'ın ve arabulucu devletlerin yetkililerinin yanı sıra eski DKÖB'nin (Dağlık Karabağ Özerk Yönetimi) sadece Ermeni temsilcilerinin (esasında ayrılıkçıların) ismi geçmiştir. Bunun üzerine diğer tarafların imzaladığı belgeye imza atmayan Azerbaycan temsilcisi Afyeddin Celilov Bakü'ye geri dönmüştü. Çünkü daha önce Azerbaycan'a verilen bilgide protokolün sadece Azerbaycan ve Ermenistan arasında imzalanacağı ifade edilmişti. Afyeddin Celilov Bakü'ye geri döndükten sonra bu kez Rusya Dışişleri Bakanlığı yetkilisi, Rusya Devlet Başkanının Karabağ Sorunu Özel Temsilcisi büyükelçi Vladimir Kazimirov Bakü'ye gelerek Azerbaycan tarafının protokolü imzalamasını istemiştir. Bakü'de yapılan görüşmeler sonrasında protokolün Azerbaycan ile Ermenistan arasında yapılması, sadece ilgili taraf olarak Karabağ bölgesinin Türk ve Ermeni topluluğunun temsilcilerinin de belgeye imza atmaları kararlaştırılmış, Azerbaycan Milli Meclisi Başkanı Resul Guliyev protokolün bu şekilde düzeltilmiş halini imzalamıştır.¹⁰⁹ Ermenistan, Azerbaycan'ın şerh koyarak itiraz ettiği, eski DKÖB'in ayrılıkçı Ermeni temsilcisinin Moskova'ya iletilen metinlerde yeralması olayını çarpıtarak, sözde Karabağ devleti'nin tanınması gibi göstermeye çalışmıştır. Bişkek Protokolü'nün Türkçe metni aşağıda yeralmaktadır;

2.1. 5 Mayıs 1994 Bişkek Ateşkes Antlaşması¹¹⁰

Antlaşma Metni:

Bişkek Protokolü, Bişkek, 5 Mayıs 1994

Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) Parlamentolar Arası Meclisi, Kırgız Cumhuriyeti Parlamentosu, Federal Meclis ve Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığının girişimiyle Bişkek

¹⁰⁹ Nazim Caferov/Araz Aslanlı, s. 244 vd.

¹¹⁰ Bilinen adıyla "Bişkek Protokolü" kullanılacaktır.

şehrinde 4-5 Mayıs 1994 tarihlerinde yapılan toplantıya katılan delegasyon:

- Dağlık Karabağ ve çevresindeki silahlı çatışmanın sona ermesine mümkün olan her şekilde katkıda bulunma kararlılıklarını ifade ettiklerini, bu durumun sadece Azerbaycan ve Ermeni halklarına onarılamaz zararlar vermekle kalmayıp, aynı zamanda bölgedeki diğer ülkelerin çıkarlarını da önemli ölçüde etkilediği ve uluslararası durumu ciddi şekilde karmaşıktırdığını;
- BDT Devlet Başkanları Konseyi'nin 15.04.1994 tarihli Açıklamasını desteklemek, silahlı çatışmayı sona erdirmek ve mümkün olan en kısa sürede uygun bir anlaşma yaparak sonuçlarını ortadan kaldırmak için yürütme organı başkanlarının ve temsilcilerinin çabalarını tam olarak desteklemeye hazır olduklarını ifade etmişler ;
- Milletler Topluluğu ve Parlamentolar Arası Meclis'in, ilgili ilkelerin, amaçların ve BM (öncelikle BM Güvenlik Konseyi kararları 822, 853, 874, 884) ve AGİK'in belirli kararlarının uygulanmasında çatışmanın sona ermesinde doğal aktif rolünü savunarak;
- Tüm savaştan tarafları aklın sesine kulak vermeye çağırarak: 18.02.1994 Protokolü gereği(**gözlemcilerin** konuşlandırılması dahil) en kısa zamanda, 8 - 9 Mayıs tarihleri arası gece yarısında ateşkesin sağlanması, askeri ve düşmanca eylemlerin yeniden başlatılmaması , **işgal altındaki** topraklardan askerlerin çekilmesi ve iletişimin , mültecilerin geri dönüşünün, müzakere sürecinin devamının yeniden başlamasını sağlayacak bir güvenilir mekanizmanın sağlanması, yasal olarak bağlayıcı bir ateşkes antlaşması imzalayarak bu durumun pekiştirilmesine davet eder;
- **BDT üye devletlerinin parlamentolarına, Parlamentolar Arası Meclis Konseyi Başkanı V.F. Shumeiko ve M. Sherimkulov'un Karabağ'da BDT barış gücü oluşturma girişimlerini görüşme teklifinde bulunmayı kabul eder;**

- Silahlı çatışmaya barışçıl bir çözüm için bu tür toplantılara devam etmenin uygun olduğunu düşünür;
- Kırgızistan halkına ve liderliğine mükemmel çalışma koşulları, samimiyet ve misafirperverlikleri için şükranlarını ifade eder.¹¹¹

Antlaşmanın mimarlarından, Rusya temsilcisi Büyükelçi Vladimir Nikolaevich Kazimirov'un "Karabağ'da Barış: Dağlık Karabağ Sorununun Çözümünde Rusya'nın Arabuluculuğu" kitabı Bişkek süreciyle ilgili önemli bir kaynaktır.¹¹² Bu kitapta Kazimirov, Protokolün klasik, tarafların biraraya gelerek imzaladıkları bir anlaşma olmadığını, 1994'ün iletişim teknolojilerini kullanarak faks teatisiyle bir şekilde tarafların iradelerini anlaşma zeminine taşıyabildiklerini ifade eder.

Guliyev, 08.05.1994 günü Bakü'de, protokolü imzaladığında, belgede geçen "alıkonulmuş" kelimesini "işgal edilmiş" ibaresiyle değiştirdi ve "Bu metnin beşinci paragrafında, yukarıdan üçüncü satırda, "gözlemciler" kelimesinden önce "uluslararası" ibaresini ekledi. Ayrıca, belgenin bu nüshasına Karabağ Türkleri adına Bakhmanov'un imzasını eklenmesi için girişimde bulunulmuş, ancak o gün Bakü'de bulunamamıştır.¹¹³

¹¹¹ Antlaşmayı **Delegasyonlar adına** imzalayanlar : (A.HALİLOV),**R. GULİYEV**(Halilov yerine Azerbaycan Meclis Başkanı R. Guliyev tarafından imzalandı), **B. ARARKTSYAN** (Ermenistan Meclis Başkanı), **K. BABURYAN** (Dağlık Karabağ Cumhuriyeti Meclis Başkanı), **V. SHUMEİKO** (Rusya Federasyonu Konseyi Başkanı), **M.SHERİMKULO**V (Kırgızistan Meclis Başkanı), **V.KAZİMİROV** (Rusya Federasyonu Cumhurbaşkanı Tam Yetkili Temsilcisi, Rusya Arabuluculuk Misyonu Başkanı), **M. KROTOV**, (BDT Üye Devletleri Parlamentolar Arası Meclisi Konsey Sekreteryası Başkanı)

¹¹² Kitabın Rusça orijinal baskısı: Мир Карабаху: посредничество России в урегулировании нагорно-карабахского конфликта. Международные отношения, Moskva : Mezhdunarodnye otnosheniã, 2009

¹¹³ Kazimirov Vladimir Nikolaevich, Büyükelçi. Karabağ görüşmelerine Rusya adına katılmıştır. Bişkek protokolüyle ilgili Türkçe çeviride kısaltmalar ve olası hataların kontrolü için Kazimirov'un orijinal metnine bu siteden ulaşılabilir; <http://vn.kazimirov.ru/doc9.htm>, e.t.: 02.01.2021. Guliyev, Bakhmanov'un imzası bulunmasa da adını, kendi adının altına, protokolü imzalayacaklar bölümüne eklemiş ve bu haliyle kendi imzasını atmıştır. Bakhmanov'un Bakü'de bulunmadığı yönündeki açıklama Azerbaycan'ın, Karabağ Türk temsilcisinin de antlaşmada yer alması gerektiği şerhinin geçerliliğine hukuken etki etmesede, siyaseten Azerbaycan'ın 1994 yılında içinde bulunduğu karmaşayı göstermektedir (F.A.).

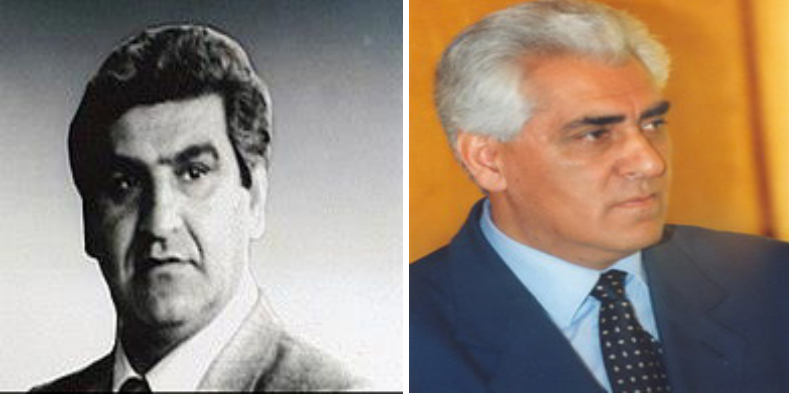
9 Mayıs'ta Aliyev'in ofisinde ateşkes belgesini sonuçlandırmak için yeni bir toplantı yapılır. Toplantıya Moskova Büyükelçisi R.G. Rizaev, Gulizade, Mamedov, ve Kazimirov katılmıştır. Azerbaycan heyeti, 4-5 Mayıs'ta Bişkek'te ve 8 Mayıs'ta Bakü'de ileri sürdükleri üzere, antlaşmada Dağlık Karabağ Türklerinin temsilcisi Nizami Bakhmanov'un¹¹⁴ da imzasının yerılması gerektiğini ifade eder. Nitekim, 8 Mayıs'ta Guliyev'in imzaladığı metinde, Bakhmanov'un da adı yer almaktadır. Öte yandan Erivan yönetimi de kendi tabirleriyle Stepanakert (Dağlık Karabağ) yönetiminin adeta bir devlet gibi tanınmasını istediğinden, antlaşmanın sadece Bakü ile Stepanakert arasında imzalanmasını istemektedir. Sonuçta Ermenistan'da bu antlaşmada taraf olarak yer alır. Antlaşmada Rusya'nın en büyük arzusu, bir an önce BDT çatısı altında bölgeye barış gücü olarak askeri varlığını sokmaktır. Fakat barış gücü projesi 1994'te gerçekleşemez. Barış gücüyle ilgili tarafların antlaşmasına ramak kalmışken, Kazimirov'a göre, Azerbaycan, Batılı güçlerin güçlü baskısı altına girdiğinden bu antlaşma sağlanamamıştır. Çünkü Rusya'nın arabuluculuğunu yaptığı ateşkes Batılılar için büyük bir yenilgidir. BDT barış gücünün çatışma bölgesine yerleşme ihtimali Batı için dayanılmazdı. Barış gücünü engellemek için, 12 Mayıs'tan sonra Minsk Grubu'nun liderleri olağanüstü bir çalışma yürütmüş, İsveçli diplomat Jan Eliasson'un bir dizi gezi ve görüşmesi, ve Batı diplomasisinin tüm dinamiklerinin harekete geçmesiyle BDT ülkelerinin -esasen Rusya'nın- asker konuşlandırmasının önüne geçmişti. AGİT bölgeye kendi barış gücünü göndermeyi istiyordu. Rusya ise bu muradına 26 yıl sonra erecektir.

Bişkek Protokolü alışıldık bir ateşkes antlaşması değildir. Devletler hukukunda görülen mutad ateşkes antlaşmalarından farklıdır. Bişkek protokolüyle ilgili olarak bizce, kendine özgü bir "Antlaşma oluşturma" niyetinin, pek çok rezerv koyarak, depozitör yada taraf olduğu resmen teyit edilmemiş

¹¹⁴ Niyazi Bakhmanov, AGİT Minsk Grubu tarafından düzenlenen barış görüşmelerinde Dağlık Karabağ bölgesindeki Azerbaycan toplumunun temsilcisi olarak kabul edilmiş, Şuşa Reyonu icra heyeti başkanlığı ve Azerbaycan Parlamentosu üyeliği yapmıştır.

bir üçüncü devlete (Rusya'ya) diplomatik yollar dışında iletilmesiyle oluşmuş bir fiili durum tanımlaması yapılabilir. Zaten tarafların iradeleri de bu fiili durum ile örtüştüğünden ateşkes 12.05.1994'te devreye girmiştir. Bişkek Protokolü, kalıcı bir ateşkese ve barış antlaşmasına dönüşmemiş, yarım kalmıştır.

Ermenistan bu protokolde, Karabağ'daki sözde Ermeni askeri birliği birliğin komutanının yeralmasının, Azerbaycan'ın Karabağ sözde Ermeni yönetimini tanıdığı anlamına geldiğini ileri sürmüştür. Oysa Azerbaycan yukarıda belirttiğimiz üzere 8 Mayıs'ta imzaladığı beyanda, Karabağ bölgesinden Ermeni Baburyan gibi Azeri Türkü Bakhmanov'un'da adını kayıtlara geçirerek, Protokolü oluşturan belgeler müktesabatna, Karabağ'ın Azeri ve Ermeni'lerden oluşan iki toplumlu yapısıyla ilgili görüşünü eklemiştir. Zaten 1991 Eylül'ünde imzalanan Jeleznovodsk Ateşkes Andlaşması'nda da Karabağ'daki türk toplumunu temsilen, Nizami Bakhmanov gibi Şuşa'da yöneticilik yapan Vagif Jafarov yer almıştır.

Karabağ Türk toplumunun uluslararası ateşkes görüşmelerinde görev alan iki temsilcisi: Soldan, Vagif Jafarov ve Nizami Bakhmanov. 20.11.1991'de Karabağ'da Ermeni güçler tarafından vurulan Mi-8 helikopterinde hayatını kaybedenler arasında yer alan Vagif Jafarov, Ağustos 1988'den Ekim 1991'e kadar Şuşa Bölgesi Parti Komitesinin Birinci Sekreteri olarak çalışmış, Ekim 1991'de Azerbaycan Cumhuriyeti İnşaat ve Sanayi Bakan Yardımcılığına atanmıştı. Milletvekiliydi.

<https://jam-news.net/az/sulh-olmayacaq-muharib%C9%99/>, e.t.: 07.03.2021.

Ermenistan'ın bu protokolde taraf olarak yer alması, İşgal ve Hocalı Soykırımı¹¹⁵ gibi insanlık suçlarından kendini muaf tutmak için sözde Karabağ Devleti'ni ileri sürme siyasetini geçersiz kılmıştır. Ermenistan'ın Birinci Karabağ Savaşı'yla ilgili uluslararası nitelikli bir ateşkes antlaşmasını taraf olarak imzalamış olması, 10 Kasım 2020 Ateşkes Antlaşması sonrasında Azerbaycan'ın 1988'den sonraki işgalden doğan tazminat hakları için önemli bir hukuki dayanaktır.

3. 10 KASIM 2020 AZERBAJCAN-ERMENİSTAN ATEŞKES ANTLAŞMASI

3.1. Genel Değerlendirme

Bişkek Protokolü'nde olduğu gibi, yine taraflar bir araya gelmeden -bu sefer faks yerine internet ortamında iletişim kurularak- imzalanan 9-10 Kasım 2020 süresiz ateşkes antlaşması,¹¹⁶ çok kısa bir sürede, saatler içinde Rusya'nın gözlemci sıfatıyla yer aldığı ve koordine ettiği bir ateşkesi sağlamış ve yine süresiz bir ateşkes antlaşması olan Bişkek Protokolü'nün yerini almıştır. Antlaşmanın Rusya Devlet Başkanlığı resmi sitesinde yer alan orijinal metnine çalışmamızın sonunda, Ek 2'de yer verilmiştir.

Antlaşma metni:

Azerbaycan cumhurbaşkanı İ. Aliyev, Ermenistan başbakanı N.V. Paşinyan ve Rusya devlet başkanı V.V. Putin'in açıklaması.¹¹⁷

¹¹⁵ A.B.D.'nin Minnesota Eyaleti Valiliği 12.02.2021 tarihinde, 26 Şubat'ı "Azerbaycan Günü" ilan ederek, Karabağ'da Ermenilerin yaptığı Hocalı Soykırımını tanıdığını duyurdu.

¹¹⁶ Bundan sonra "10 Kasım Antlaşması" ibaresi kullanılacaktır.

¹¹⁷ Türkçe çeviride, Mehmet Çağatay Güler'in, "Karabağ'ın Özgürleştirilmesi ve Sahadaki Yeni Denklem" makalesi, <https://setav.org/assets/uploads/2020/11/P301.pdf>, e.t.: 02.01.2021 ile Kırım Haber Ajansı Türkçe yayın yönetmeni Aydın Taş'ın 10.11.2020 tarihli haberindeki metin kullanılmıştır; <https://qha.com.tr/haberler/guvenlik/azerbaycan-ermenistan-ve-rusya-arasindaki-karabag-antlasmasının-ayrintilari-belli-oldu/274554/>, e.t.: 10.11.2021.

- 1- Dağlık Karabağ bölgesinde bulunan ihtilafli alanlarda tam bir ateşkesin sağlanması ve tüm çatışmalara son verilmesi 10 Kasım 2020 Moskova saatiyle gece yarısı 12'den itibaren geçerli olacak şekilde kararlaştırıldı. Bundan böyle "Taraflar" olarak anılacak olan Azerbaycan Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti buldukları mevcut konumlarında kalacaktır.
2. Ağdam bölgesi ve Ermenistan Cumhuriyetinin Azerbaycan Cumhuriyetinin Kazakh bölgesinde elinde bulundurduğu araziler 20.11.2020 tarihine kadar Azerbaycan Cumhuriyeti'ne iade edilecektir. (Kremlinin internet sayfasında yayımlanan metinde Kazakh bölgesi¹¹⁸ sonradan kaldırılmıştır. Güncel metinde, Ağdam bölgesinin 20.11.2020 tarihine kadar Azerbaycan Cumhuriyeti'ne iade edileceği belirtilmektedir.)
3. Dağlık Karabağ'daki cephe hattı boyunca ve Laçın koridoru boyunca, hafif silahlı 1.960 asker, 90 zırhlı personel taşıyıcı, 380 otomobil ve özel araçtan oluşan Rusya Federasyonu barış gücü konuşlandırılacaktır.
4. Rusya Federasyonu barış gücü, Ermenistan silahlı kuvvetlerinin çekilmesine paralel olarak konuşlandırılacaktır. Rusya Federasyonu barış gücünün görev süresi 5 yıl olup Taraflardan hiçbiri bu hükmün yürürlüğünün sona ermesinden 6 ay önce beyanda bulunmazsa sonraki 5 yıllık dönemler için de devam edecektir.
5. Tarafların ateşkes şartlarını yerine getirip getirmediğinin daha etkin bir şekilde izlenebilmesi ve ateşkesi denetlemek için ateşkes kontrol merkezi kurulacaktır.
6. Ermenistan Cumhuriyeti, Kelbecer bölgesini 15 Kasım 2020'ye, Laçın bölgesini 01.12.2020'ye kadar Azerbay-

¹¹⁸ Kazakh Reyonu, Gürcistan ve Ermenistan ile sınırdadır. Gence-Kazak ovasında yer almaktadır. 1982 yılında Kazakh yöresinin İnjadera yaylası, Kemerli, Aslanbeyli ve Kaymağlı köylerinin bir kısmı, 1986 yılında Kazakh Reyonu'na bağlı 2.500 hektarlık mera farklı isimler altında Ermenistan tarafından işgal edilmişti. Karabağ savaşı sırasında, Bağanis Ayrım, Barkhudarli, Sofulu, Aşağı Aşkipara, Hayrimli, Gizilhajılı (Kızılhacılı) ve Yukarı Aşkipara köyleri de işgal edilmiştir.

can Cumhuriyeti'ne iade edecektir. Dağlık Karabağ ile Ermenistan'ın bağlantısını sağlayacak ve aynı zamanda Şuşa şehrini etkilemeyecek olan Laçın koridoru (5 kilometre genişliğinde) Rusya Federasyonu barış gücünün kontrolünde olacaktır. Tarafların anlaşmaları üzerine Dağlık Karabağ ve Ermenistan arasındaki bağlantıyı sağlayacak Laçın koridorunun yeni güzergah inşaat planı önümüzdeki üç yıl içinde oluşturulacak ve daha sonra bu güzergahın korunması için Rus barış gücü bölgeye konuşlandırılacaktır. Azerbaycan insanların, araçların ve kargoların Laçın koridoru boyunca her iki yönde seyahat güvenliğini garanti etmektedir.

7. Yerinden edilmiş kişiler ve sığınmacılar, Dağlık Karabağ topraklarına ve çevredeki bölgelere BM Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin kontrolü altında dönecektir.
8. Taraflar savaş esirleri, rehinelere, diğer tutukluları ve cenazelerin değişimini gerçekleştirecektir.
9. Bölgedeki tüm ekonomi ve ulaşım bağlantıları üzerindeki engeller kaldırılacaktır. Ermenistan Cumhuriyeti insanların, araçların ve kargoların her iki yönde sorunsuz şekilde seyahat etmesinin organizasyonu amacıyla Azerbaycan Cumhuriyeti'nin batı bölgeleri ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasındaki ulaşımın güvenliğini garanti etmektedir. Ulaşımın kontrolü, Rusya Federal Güvenlik Servisi'nin (FSB) Sınır Birimi unsurları tarafından gerçekleştirilecektir. Tarafların anlaşması üzerine Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ni Azerbaycan'ın batı bölgelerine bağlayan yeni bir ulaşım bağlantısı inşa edilecektir.

10 Kasım Antlaşması başta Ermenistan olmak üzere, bölgeye barışın gelmesi ve toplumların refah içinde yaşayabilmesi için bir şans olabilir. Öte yandan bu antlaşmanın belirgin olmayan bazı düzenlemeleri, aşağıda ayrıntılı olarak değerlendireceğimiz üzere, Azerbaycan'ın sahadaki kesin askeri zaferinin siyasi zafere dönüşmesine engel olmak isteyenler tarafından kullanılabilme risklerini içermektedir.

Usul yönünden incelediğimizde, klasik, tarafların aynı anda aynı metin üzerinde, imza merasimini tamamlayıp, birer örneğini karşılıklı teslim ettiği, aslının depozitör ülkede bulunduğu bir antlaşma metni bulunmadığından, bu konuda değerlendirme yapılamamıştır. Ermenistan'ın Gümrü ve Bişkek Antlaşmaları'nda, sonradan ileri sürdüğü itirazları gözönüne alındığında, 10 Kasım Antlaşması'nın Ermenistan iç hukuku açısından bağlayıcılığı, kontrol edilmesi gereken bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Ermenistan, 03.12.1919 tarihinde iktidarda olan Ermeni hükümetinin Ankara ile imzaladığı Gümrü Antlaşması'nı,¹¹⁹ daha sonra parlamentosunda onaylanmadığı için kabul etmemiştir. Bugün hala Ermenistan, Kars ve çevresindeki illeri kendi toprağı olarak görmektedir. Ermenistan Dışişleri Bakanlığı, 1994 Bişkek Protokolü'nde Azerbaycan'ın çeşitli kereler şerh düşmesine rağmen, antlaşmayı oluşturan belgelerin bazılarında Karabağ Ermenileri'nden Baburyan'ın isim ve imzasının bulunmasının, Azerbaycan'ın Karabağ'daki statükoyu tanınması anlamına geldiğini yıllarca ileri sürmüş, 08.05.1994 tarihinde Azerbaycan'ın imzaladığı metinde ismi yer alan Karabağ Türk toplumu temsilcisi Bakhmanov'la ilgili olarak devamlı usul itirazlarında bulunmuştur. Azerbaycan'ın hemen hemen her zeminde 1918'den beri imzaladığı antlaşmaları ihlal eden, İtiraz eden bir muhatabının bulunması, hem 10 Kasım Antlaşması hem de ilerde imzalanması arzu edilen barış antlaşmasının usul yönünden dikkatle süzgeçten geçirilmesini gerekli kılmaktadır.

ABD Savunma Bakanlığı'nın 2016 tarihli Savaş Hukuku El Kitabı'nda, kısmi veya geçici bir barış olmayan ateşkesin, sadece askeri operasyonların çatışmanın tarafları arasında mutabık kalınan ölçüde askıya alınması olduğu belirtilmektedir. Bununla birlikte Uluslararası hukuka göre, devletler arasındaki herhangi bir anlaşma, hangi adda olursa olsun, tarafları ya-

¹¹⁹ Ermenistan Taşnak Hükümeti ve Türkiye arasında imzalanan bu antlaşma ile Kars sancağının bütünü, antlaşma öncesi Ermenistan'ın elinde bulunan Tuzluca ilçesi Türkiye'ye katıldı. Antlaşmanın 10. maddesiyle Ermenistan, Doğu Anadolu'da bazı bölgelerin Ermenilere verilmesini öngören Sevr Antlaşması'nı tanımadığını kabul etti. Bakü- Erzurum demiryolu açıldı.

sal olarak kendi şartlarına bağlayan bir "antlaşma" oluşturur. Ateşkes ile ilgili genel kurallar, 1907 Lahey Barış Konferansı ve Lahey kara savaşı yönetmeliklerinde yer almaktadır. Bu düzenlemelere göre, mütarekenin uygun şekilde bildirilmesi veya ciddi şekilde ihlal edilmesinin ardından, çatışmalar süresiz bir ateşkesle yeniden başlatılabilir. Ciddi bir ihlal teşkil eden eylemler, kasıtlı bir ilerleme, bir tarafın çizgisi dışındaki herhangi bir noktaya el konulmasını içerir.¹²⁰

Ateşkes antlaşmalarının, uluslararası hukuk anlaşmalarının geçici uygulamaları kapsamında olduğu kabul edilmektedir. Bütün anlaşmalarda olduğu gibi uluslararası hukuk uygulamalarının geçici uygulamasının etkileri tüm anlaşma tarafları için doğrudan ve anlaşma hukuken yürürlüğe girinceye kadar bir süreye bağlı olmaksızın doğmaya başlamaktadır. Antlaşmanın geçici uygulanması ile ilgili düzenlemeler uluslararası hukuk muvacehesinde bağlayıcıdır ve geçici uygulama için de *pacta sunt servanda*¹²¹ ilkesi geçerlidir. Aksi davranışlar uluslararası sorumluluğa yol açar.¹²²

Uluslararası antlaşmaların geçerli olmasında birinci koşul, bunun yetkili temsilcilerle yapılmış olmasıdır. Aksi durumda yetki aşımında bulunan temsilcilerin ya da yetkisiz kişilerin yaptığı antlaşmaların kimi koşullarda temsil ettikleri uluslararası hukuk kişisini bağlaması söz konusu olmamaktadır. Böyle yetki aşımı sonucu yapılmış andlaşmalara *ultra vires* andlaşmalar adı verilmektedir. İç hukukun andlaşma yapma konusundaki hükümlerine aykırı yapılan andlaşmaların geçerliliğine ilişkin olarak öğreti bölünmüş durumdadır. Bir görüşe göre, uluslararası hukuk andlaşma yapma konusundaki yetkilerin ve usulün belirlenmesini devletlerin iç hukuka bırakması nedeniyle bu konuda iç hukuk verilerinin esas alın-

¹²⁰ <https://www.britannica.com/topic/armistice-law>, e.t.: 30.01.2021

¹²¹ Uluslararası hukuk kaidelerinin oluşmasında etkili olan, devletin anayasasında yer alan , devlete antlaşma yapma yetkisi tanıyan ve devletin antlaşmalarla bağlılığını ortaya koyan kurallar.

¹²² Füsün Arsava, "Uluslararası Hukuk Anlaşmalarının Geçici Uygulanması (The Provisional Application of International Law Agreements)" *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi* - Yıl 8, S. 15, Haziran 2020, s. 47, 49.

masını gerekli kılmaktadır. Böylece, iç hukuktaki bu konuya ilişkin hükümleri çiğneyerek yapılan antlaşmaların geçerli olmamaları gerekmektedir. Buna karşılık, bir başka görüşe göre uluslararası hukuk yalnızca devletlerin iradelerinin uluslararası düzeyde belirtilmesiyle ilgilendiğinden, devlet yetkilisinin (özellikle Devlet Başkanı) bir andlaşma yapma konusundaki irade bildirimini uluslararası hukuk için yeterlidir. Bu görüş savunucuları için iç hukuk hükümlerine uyulmaması andlaşmanın geçerliliğini etkilemeyecektir. Bir üçüncü görüşe göre ise, andlaşmaların güvenliği bakımından iç hukuk hükümlerine aykırı biçimde gerçekleştirilen andlaşmaları da kimi koşullarla geçerli saymak yerinde olacaktır. 1969 Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi bu son görüşü benimsemektedir. Anılan Sözleşme çerçevesinde bu türden bir andlaşmanın geçersizliğinin ileri sürülebilmesi için, andlaşma yapımına ilişkin iç hukuk hükümlerinin çiğnenmesi çok açık ve çiğnenen kuralın da temel nitelikte olması gerekmektedir. Bu da genellikle anayasal düzeydeki kurallara açıkça aykırı olarak yapılan antlaşmaları kapsar görünmektedir.¹²³ Bu çerçevede Başbakan sıfatını taşıyan Paşinyan'ın Devlet Başkanı gibi doğal temsil yetkisine sahip olduğunu kabul etmek gerekir. Yinede, Azerbaycan ve Rusya devlet başkanlarınca imzalanan antlaşmada başbakan sıfatıyla yer alan Paşinyan'dan sonra parlamento onayı gibi bir prosedüre gerek bulunup bulunmadığı ayrıca değerlendirilmelidir.¹²⁴

10 Kasım Antlaşması imzalanana değin, her ne kadar Ermenistan tarafından çeşitli kereler ihlal edilse de süresiz nitelikteki Bişkek Protokolü yürürlüğünü sürdürmüştü. Bişkek Protokolü'nün Azerbaycan aleyhine değerlendirilebilecek düzenlemelerinin yerini artık 10 Kasım tarihi itibarıyla yeni ateşkes antlaşması almıştır. Böylece Ermenistan, 1994 Bişkek

¹²³ İlker Uzunlar, Uluslararası Andlaşmaların Ulusal Mevzuatımızdaki Yeri ve End. Tasarımların Uluslararası Tesciline İlişkin La Hey Anlaşması, Ankara-2005, <https://www.teknolojitransferi.gov.tr/TeknolojiTransferPlatformu/resources/temp/F536BA24-A048-44A6-A77D-BDE63CADAD31.pdf;jsessionid=18FC86C759A8C2353C1CFB3FA5396644, e.t.: 16.02.2021>.

¹²⁴ Bişkek Protokolü'nü Ermenistan Meclis Başkanı imzalamıştır.

düzenlemelerinin aksine, sözde Karabağ yönetiminin hiçbir temsilcisinin yeralmadığı uluslararası bir antlaşmada, "işgalin" sorumlusu olarak tek başına taraf sıfatını kabul etmiştir. Bu dahi başlı başına Azerbaycan açısından başarıdır. Öte yandan ateşkes antlaşmaları, her ne kadar nihai barış antlaşmalarının statüsü ve uygulama gücüne sahip olmasada, yukarda bahsettiğimiz üzere, uluslararası hukuk çerçevesinde tarafları bağlayıcı özellikte olduğundan, gri alanların netleştirilmesinde yarar görmekteyiz.

Antlaşmanın 1. maddesinde : *"Dağlık Karabağ bölgesinde bulunan ihtilafli alanlarda tam bir ateşkesin sağlanması ve tüm çatışmalara son verilmesi 10 Kasım 2020 Moskova saatiyle gece yarısı 12'den itibaren geçerli olacak şekilde kararlaştırıldı. Bundan böyle "Taraflar" olarak anılacak olan Azerbaycan Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti buldukları mevcut konumlarında kalacaktır."* düzenlemesindeki "ihtilafli alanlar" ibaresi Azerbaycan'ın dört Birleşmiş Milletler kararıyla teyid edilen egemenlik haklarıyla çelişmektedir. Karabağ ve çevresinde ihtilafli alanlar bulunmamaktadır. Sadece işgal altındaki topraklardan sözedilebilir. 1. maddede taraf olarak Rusya'nın yeralmaması, Rusya'nın bu antlaşmaya dayalı talep hakları açısından oldukça sınırlandırıcı etki yapacaktır. Rusya gözlemci olduğundan ve 1959/60 Londra, Zürih Antlaşmalarında, garantör sıfatına haiz Türkiye ya da İngiltere gibi benzer bir garantörlük sıfatına sahip olmadığından, antlaşmanın taraflarca, yani Azerbaycan ve Ermenistan tarafından revize edilmesi halinde, buna teknik olarak itiraz hakkına sahip olmayacaktır. Bu statüko barış gücü içinde geçerlidir.

Öte yandan 11 Ocak 2021 tarihli Aliyev, Putin ve Paşinyan'ın imzaladığı Moskova Deklerasyonu'nun¹²⁵ 2. maddesinde Rusya'nın da taraf olduğu belirtilmektedir. Fakat bu deklarasyon 10 Kasım Antlaşması'nın sadece 9. maddesiyle ilgili ve tali nitelikli olduğundan asıl ateşkes antlaşmasında Rusya'ya

¹²⁵ 11.01.2021 Moskova Deklerasyonu'nun orijinal metni (Ek 2'de yer almaktadır), <http://kremlin.ru/supplement/5606>, e.t.: 11.01.2021

taraf sıfatı vermeyeceğini düşünüyoruz. Ama sonraki tarihli Moskova Deklerasyonu'nun 2. maddesinde Rusya'nın da taraf olduğunun belirtilmesi, Rusya'nın 10 Kasım Ateşkes Antlaşması'ndaki statüsüyle ilgili tartışma yaratabilecektir. "Bundan böyle Azerbaycan Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti buldukları mevcut konumlarında kalacaktır" ifadesi, "Antlaşmanın şartlarına uyulması kaydıyla, tarafların buldukları yerde kalacağı" şeklinde düzenlenebilirdi. Ermenistan'ın ateşkes hattını aşarak saldırılarda bulunması yada barışgücünün çevrelediği, fiilen Azerbaycan denetiminde olmayan bölgede, silahlanmaya başlaması durumunda, Azerbaycan'ın kendi topraklarında askeri harekate devam etmesi doğal hakkıdır.

09.01.2021 tarihi itibarıyla Rus barış gücünün konuşlandığı bölgeler üçgen ile işaretlenmiştir. Şuşa şehri haritada okla gösterilmiştir. Rusya Savunma Bakanlığı'nın resmi sitesi, http://mil.ru/russian_peacekeeping_forces/infograf.htm, e.t.: 01.01. 2021

3.madde ile, Dağlık Karabağ'daki cephe hattı ve Laçın koridoru boyunca, hafif silahlı 1.960 asker, 90 zırhlı personel taşıyıcı, 380 otomobil ve özel araçtan oluşan Rusya Federasyonu barış gücü konuşlandırılacağı kararlaştırılmıştır. 1960 asker ifadesi Barış gücünün toplam personel sayısını mı ifade etmektedir? Yoksa barış gücü içindeki sadece muharip birliklerde yeralan askeri personel mi kastedilmiştir? Eğer sadece muharip birliklerdeki asker sayısı olarak kabul edilecekse, lojistik, istihkam, ulaştırma gibi birliklerdeki askeri personel ile sivil

savunma, sivil memur ve teknisyenler gibi diğer orduda görevli personelle birlikte, toplam barış gücü personeli sayısının 1960'ın çok üzerine çıkması mümkündür.

Üzerinde en çok tartışma çıkan maddelerden biri 4. maddedir: *"Rusya Federasyonu barış gücü, Ermenistan silahlı kuvvetlerinin çekilmesine paralel olarak konuşlandırılacaktır. Rusya Federasyonu barış gücünün görev süresi 5 yıl olup, Taraflardan hiçbiri bu hükmün yürürlüğünün sona ermesinden 6 ay önce beyanda bulunmazsa sonraki 5 yıllık dönemler için de devam edecektir"*

Rusya Federasyonu barış gücünün, Ermenistan silahlı kuvvetlerinin çekilmesine paralel olarak konuşlandırılacağı düzenlemesi, sözde Karabağ (Artsakh) devletinin silahlı kuvvetlerinden sözedilmediği için olumludur. 1994 Bişkek Protokolü sürecinde, Moskova'daki toplantıya Azerbaycan ve Ermenistan savunma bakanlarının dışında, sözde Artsakh ordusu savunma bakanının da gitmesi hala hafızalarda yerini korumaktadır. Öte yandan bölgede sözde Artsakh Devletinin -içinde zırhlı birliklerinde yer aldığı- silahlı güçlerinin bulunduğu gözönüne alınarak, *"Rusya Federasyonu barış gücünün, Ermenistan silahlı kuvvetleri ve Ermenistan'a bağlı diğer silahlı güçlerin tamamının çekilmesine paralel olarak konuşlandırılacağı"* şeklinde bir düzenleme yapılması bizce daha uygun olurdu. *"Rusya Federasyonu barış gücünün görev süresi 5 yıl olup, Taraflardan hiçbiri bu hükmün yürürlüğünün sona ermesinden 6 ay önce beyanda bulunmazsa sonraki 5 yıllık dönemler için de devam edecektir."* düzenlemesi, acaba Rusya'ya 5 yıllık periyotlarda itirazda bulunulmadıkça bölgede her halde kendi inisiyatifıyla kalma hakkı vermekte midir? Geçici ateşkes antlaşmalarında da pacta sunt servanda ilkesinin geçerli olması ve aksine davranışların uluslararası sorumluluğa yol açacağı gözönüne alındığında, Rusya için anılan sürelerde "Barış gücü" olarak görev yapabileceği sonucu ortaya çıkmaktadır. Ama Rusya'nın bu antlaşmada sadece gözlemci olması, garantör olmaması nedeniyle tarafların -Azerbaycan ve Ermenistan'ın- ortak düzenlemesiyle Rusya'nın anlaşmadaki pozisyonunda ve barış gücü özelinde değişikliğe gidebilecekleri de kabul edilmelidir. Pratikte bunun çok güç olacağını söylemek mümkündür.

Rusya, 1959-60 Londra-Zürih Antlaşmaları ve Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası ile, İngiltere'ye tahsis edilen Kıbrıs Adası'ndaki "iki egemen İngiliz üssü" gibi güçlendirilmiş bir statükoya sahip değildir. Bu çerçevede taraflardan herhangi biri Rus barış gücününün, tarafsız bir barış gücü gibi davranmadığı itirazında bulunabilir. Ama diğer tarafın bu itirazı kabul etmemesi halinde, ucu açık bir ihtilaf sözkonusu olacaktır. 1974 Kıbrıs Barış Harekatı öncesinde adada görev yapan barış gücünün Rum yanlısı davrandığı ve EOKA¹²⁶ milislerine örtülü destek verdiğine dair Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurucu ve eşit hakka sahip iki unsurundan biri olan Türk toplumunun itirazları sonuçsuz kalmış, masa başı görüşmeleri uzayıp gitmiştir. Böyle bir durumda, antlaşmayı imzalama nedenlerinin ortadan kalkması (omnis conventio interpretatur) ve koşulların temelden değişmesi (rebus sic stantibus) ile savaş ilanı gibi hallerde taraflardan biri ateşkes antlaşmasını sona erdirebilecektir. Rus barış gücünün, Ermenistan Dışişleri Bakanı'nun sanki Ermenistan'ın bir vilayetine gider gibi Hankendi'ne geçiş yapmasına izin vermesi, defacto Artsakh devleti sözde başbakanı Arayik Harutyunyan'ın Barış gücü komutanlarının gözleri önünde devlet başkanı sıfatıyla resmi görüşmeler yapması gibi örnekler, Azerbaycan'a, antlaşmayı imzalama nedenlerinin ortadan kalkması ve koşulların temelden değişmesi gerekçeleriyle ateşkesi fesih hakkı verecektir.¹²⁷ Bu takdirde, Rus barış gücünün yerleşimine dayanak teşkil eden antlaşma geçersiz olacağından, hukuken bölgeyi tahliye etmesi gerekir.

"Rusya Federasyonu barış gücününün görev süresi 5 yıl olup, Taraflardan hiçbiri bu hükmün yürürlüğünün sona ermesinden 6 ay önce beyanda bulunmazsa sonraki 5 yıllık dönemler için de devam edecektir." düzenlemesi için, ***taraflardan hiçbiri beyanda bulunmazsa*** ibaresi yerine, ***"Taraflardan herhangi biri görev süresinin uzatılmayacağına dair beyanda bulunmazsa"***¹²⁸ ibaresinin

¹²⁶ Enosis -Kıbrıs adasının Yunanistan'a bağlanması- için Kıbrıs'lı Türklere ve zaman zaman Ada'daki İngilizlere terör eylemleri gerçekleştiren Yunanistan destekli örgüt.

¹²⁷ İlyas Doğan, Devletler Hukuku, Astana Yayınları, 4. baskı, Ankara 2020. s. 123.

¹²⁸ Değişiklik önerisinin Rusçası: "Если одна из сторон не подаст заявку о не продлении срока положения"

yerılması, ayrıca takip eden 5'er yıllık her periyotun 6 ay öncesinden, taraflardan herhangi birinin görev süresini uzatma hakkının bulunduğu açıkça ifade edilmesi daha doğru olurdu. Böylece hem tarafların her birinin tek başına barış gücünün süresini sonlandırabileceği, hemde her 5 yıllık süre için bunun geçerli olduğu daha net, tartışma götürmez bir düzenlemeyle anlaşmaya geçilirdi.

4. maddede Rus barış gücünün görev tanımıyla ilgili bir belirsizlik söz konusudur. Bugün için barış gücünün çevrelediği alanda, kendine özgü defacto bir Ermeni yönetimi¹²⁹ görüntüsü mevcuttur. Eğer bu fiili durum devam ederse, defacto bir yönetimden söz edilebilir. Bu defacto bölgede, egemenliğin eylemli göstergelerinden yargılama yetkisi, kolluk gücü gibi konularda 10 Kasım Antlaşması'nda bir düzenleme bulunmamaktadır. Ama bu barış gücü bölgesinin statüsü ile ilgili özel bir düzenleme de yer almadığından, Azerbaycan'ın egemenlik haklarının geçerli olduğu ve bu haklar çerçevesinde, Azerbaycan kamu otoritelerinin tasarrufta bulunabileceğini kabul etmemiz gerekir. Barış gücü bölgesinde Ermeni toplumunun otonom ya da bağımsız bir devletmişçesine hareket etmesi, silahlı birlikler ve kolluk güçleri oluşturmasına, Barış gücü engel olacak mıdır? Kamu düzeni nasıl sağlanacak, kamu düzeninin vazgeçilmez unsurları olan, kolluk gücü ve yargıyla hangi hukuk düzeni, nasıl uygulanacaktır? Antlaşma sonrası Rus Dışişleri'nin, bölgenin statüsünün ileride belirleneceğine dair beyanları soru işaretlerini artırmaktadır. Anılan nedenlerle, Rus barış gücünün statükosu ve görev tanımlarının önümüzdeki süreçte ayrıntılı şekilde netleştirilmesi gerekmektedir

Antlaşmanın 5. maddesindeki "*Tarafların ateşkes şartlarını yerine getirip getirmediğilerinin daha etkin bir şekilde izlenebilmesi ve ateşkesi denetlemek için ateşkes kontrol merkezi kurulacaktır.*" düzenlemesinde yer alan kontrol merkezinin nerde ve kimlerden (örneğin Türkiye'nin katılımıyla) en geç ne zamana kadar oluşturulacağı belli değildi. Kontrol merkezi oluşturma süre-

¹²⁹ Bu bölgeye bundan sonra "Barış gücü bölgesi" denecektir.

cinin tamamlanarak, yol haritasının oluşturulması, belirsizliklerin giderilerek kontrol merkezinin faaliyete geçirilmesi aşamalarında, Ermenistan antlaşmanın iki tarafından biri olarak, kendisinin onay verdiği şekilde, kontrol merkezinin kurulması ve görev yapması gerektiği yönünde müdahalede bulunursa ne olacaktır? Ermenistan'ın bu yöndeki müdahaleleri kontrol merkezinin faaliyetlerine engel olabilir mi? Bu soruların üzerinde durulması gerekmektedir.

Ağdam kentinin Merzili köyü yakınlarındaki, açılışı 30 Ocak'ta yapılan Türk-Rus ortak Gözlem merkezinin uydü görüntüsü.

Türkiye'nin kontrol merkezinde ya da barış gücünde yer alıp almaması, kamuoyunda tartışılmıştır. Barış gücünün Rusya tarafından oluşturulacağı belirgin şekilde düzenlenmiştir. Bişkek Protokolü'nün 5. maddesinde, BDT üyelerinden oluşacak karma bir barış gücü kurulması planlanmışken, 10 Kasım Antlaşması'yla sadece Rus askeri personelden oluşan bir barış gücünün bölgeye girmesi, Rusya için daha çok arzu edilen bir durumdur. Öte yandan, egemen Azerbaycan Devleti Karabağ bölgesinde ve yedi reyonda, başka bir ülkenin (Türkiye'nin) asker bulundurmasına izin verebilir. Barış gücünün görev yapacağı yer olan 3. maddede kararlaştırılmış cephe hattı ve Laçın koridorunun dışında kalan alanlarda, Türk Silahlı Kuvvetleri, Azerbaycan ile varılan mutabakat çerçevesinde görev

yapabilmelidir. Barış gücü bölgesinde ise, yukarda açıklanan belirsizlikler nedeniyle antlaşma yürürlükte kaldığı müddetçe, Rusya dışında bir başka ülke askerinin görev yapması oldukça zor görünmektedir.

Antlaşmanın 6. maddesindeki, *"Ermenistan Cumhuriyeti, Kelbecer bölgesini 15.11.2020'ye, Laçın bölgesini 01.12.2020'ye kadar Azerbaycan Cumhuriyeti'ne iade edecektir. Dağlık Karabağ ile Ermenistan'ın bağlantısını sağlayacak ve aynı zamanda Şuşa şehrini etkilemeyecek olan Laçın koridoru (5 kilometre genişliğinde) Rusya Federasyonu barış gücünün kontrolünde olacaktır. Tarafların anlaşmaları üzerine Dağlık Karabağ ve Ermenistan arasındaki bağlantıyı sağlayacak Laçın koridorunun yeni güzergah inşaat planı önümüzdeki üç yıl içinde oluşturulacak ve daha sonra bu güzergahın korunması için Rus barış gücü bölgeye konuşlandırılacaktır. Azerbaycan insanların, araçların ve kargoların Laçın koridoru boyunca her iki yönde seyahat güvenliğini garanti etmektedir."* düzenlenmesinde de netleştirilmesi gereken hususlar bulunmaktadır. Bilindiği üzere Laçın koridoru Hankendi'ne, Şuşa'dan geçerek ulaşmaktadır. *"aynı zamanda Şuşa şehrini etkilemeyecek olan Laçın koridoru"* ifadesi muhtemelen 5 kilometrelik koridorun Şuşa mülki sınırları için geçerli olmayacağı, barış gücünün Şuşa'da sadece Laçın-Hankendi yol güzergahında görev yapacağı anlamına gelmektedir. *"Tarafların anlaşmaları üzerine Dağlık Karabağ ve Ermenistan arasındaki bağlantıyı sağlayacak Laçın koridorunun yeni güzergah inşaat planı önümüzdeki üç yıl içinde oluşturulacak ve daha sonra bu güzergahın korunması için Rus barış gücü bölgeye konuşlandırılacaktır"* düzenlenmesinde, taraflar yeni güzergah planı üzerinde anlaşamazsa ne olacaktır? Bu antlaşmanın 3 yılın sonuna doğru gerçekleşmesi halinde yeni koridorun 3 yıldan daha uzun bir süre sonra inşasının tamamlanarak faaliyete geçmesi olasıdır. Bu takdirde, Şuşa içindeki yol güzergahında görev yapan barış gücü de 3 yıldan daha fazla süre, Şuşa'da bulunacaktır. Bu nedenle yeni Laçın yolu için azami süre kaydı konulmalıdır. *"...daha sonra bu güzergahın korunması için Rus barış gücü bölgeye konuşlandırılacaktır"* ifadesinin, *"...daha sonra bu güzergahın korunması için Rus barış gücü, mevcut Laçın koridorunu boşaltarak bölgeye konuşlandırılacaktır"* şeklinde dü-

zenlenmesi, barış gücünün ilerde yeni güzergaha taşınacağı ve bugünkü Laçın koridorunda bulunmaya devam etmeyeceğinin netleştirilmesi açısından daha uygun olurdu. "Azerbaycan insanların, araçların ve kargoların Laçın koridoru boyunca her iki yönde seyahat güvenliğini garanti etmektedir." düzenlenmesinde yer alan "insanlar" kimi çevirilerde, "vatandaşlar" olarak tercüme edilmiştir. Burda kastedilen hangi ülke vatandaşı olursa olsun herkesin seyahat güvenliği ise Azerbaycan, egemenlik hakları çerçevesinde sınır ve pasaport kontrolünü Barış gücü bölgesinde yerine getiremeyecek demektir. Laçın koridorunun başında, sınır noktasında Azerbaycan'ın doğal gümrük ve pasaport kontrolü yapabiliyor yapamayacağı hususu da düzenlenmemiştir. Bu durum defacto bir yönetim oluşmasına yardım edecektir. Araçlardan kastedilenin muhtemelen kara ulaşım araçları olması gerekir. Kargoların ve insanların hava yoluyla ulaşımı da bu kapsamda değerlendirilebilir mi? Bu açıdanda ilerde tartışma çıkması olasıdır.

Antlaşmanın 7. maddesinde "Yerinden edilmiş kişiler ve sığınmacılar, Dağlık Karabağ topraklarına ve çevredeki ilçelere BM Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin kontrolü altında döner." düzenlemesi uyarınca BM nezaretinde yerlerinden edilmiş insanlar mallarının kendilerine ait olduğunu ispat ederek evlerine ve topraklarına yeniden sahip olabilecektir. Karabağ ve çevresindeki 7 reyon için çatışmalar başladığında mukim olan insanların bu çerçevede geri dönmelerinin önü açılmıştır. Barış gücü bölgesinde yer alan Hankendi ve diğer yerleşim birimlerine, göçmek zorunda kalan Azerbaycan Türkleri'nin geri yerleşebilmeleri ve hayatlarını normal koşullarda sürdürebilmesi için güvencelerin tesis edilmesi gerekmektedir. Yerinden edilmiş kişiler ve sığınmacılar ifadesinin kapsamında kimler yeracaktır? Bu kişilerin çocukları, çocuklarının aileleri de kapsam içinde değerlendirilecek midir? 10 Kasım Antlaşması sonrasında 7. maddedeki, BM Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin kontrolü şartına rağmen sadece Rus Barış gücü nezaretinde Ermenilerin Karabağ'a geri dönmesi, Rus Barış gücüyle ilgili yeni soru işaretleri doğurmuştur.

Rusya, 1992 Gürcü-Oset Savaşında, hem Gürcistan hem de Güney Osetya güçleri arasında bir ateşkes sağlamıştı. Güney Osetya'nın başkenti Tshinvali çevresinde bir çatışma bölgesi belirlemiş, bu bölge sınırlarında güvenlik koridoru oluşturmuştu. Bu sınır kısmen, tanınmayan Güney Osetya topraklarının sınırını oluşturuyordu. Anlaşma ayrıca bir Ortak Kontrol Komisyonu ve bir barışı koruma organı olan Ortak Barışı Koruma Kuvvetleri grubunu (JPKF) oluşturdu. JPKF, Rusya'nın komutası altında, Gürcistan, Rusya ve Kuzey Osetya'dan katılan barış güçlerinden oluşuyordu. Ayrılıkçı Güney Osetya hükümeti hala tanınmadığından, Güney Oset barış güçleri, Kuzey Osetya birliğinde görev yapmaktaydı. Rusya'nın komutasındaki bu barış gücü, 2008 Güney Osetya Savaşı'nda görevini yerine getirememişti. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), Güney Osetya Savaşıyla ilgili Gürcistan tarafından 2009'da Rusya'ya karşı açılan davada, "savaş sırasında orantısız güç kullanılması" ve "etnik Gürcü savaş esirlerine karşı işkence yapılması" gibi suçlamalardan Güney Osetyalı güçler ile Rusya'yı sorumlu tutan bir karar vermişti. Karabağ'da görev yapan Rus barış gücü için ilerde benzer ihtilafların yaşanması arzu edilmektedir.

2021 Şubat'ında **defacto Karabağ** Ermeni yönetimi **sözde parlamentosuna, Ermenice** ile birlikte Rusçanın da resmi dil olarak tanınmasına ilişkin ayrılıkçı lider Araik Arutyunyan'ın imzasıyla yasa tasarısı sunulması, Azarbaycan'ın egemenliğine yapılan yeni bir tecavüz niteliğindedir. "Dil Hakkında" başlıklı tasarıda, "**Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'nin resmi dili edebi Ermenice ve Rusçadır**" ifadesine yer verildi. Tasarıda, bölgedeki tüm kançılara (elçilik ve konsolosluk) işlerinin Ermenice ve gerekirse Rusça yapılması öngörülmektedir. Ayrıca ders kitapları, kılavuzlar, bilimsel araştırma ve popüler bilim edebiyatı gibi yayınların iki dilde birden çıkarılması teşvik edilecektir. Tasarıyı hazırlayanlar, ikinci resmi dil girişimini, **Dağlık Karabağ ile Rusya** arasındaki "**kültürel, askeri, ekonomik ilişkileri**" dikkate alarak yeni bir gündem ve tarihi bellek oluşturma ihtiyacı olarak açıkladı. Ayrıca Rusçanın, bölge sakinlerinin büyük kısmı için ikinci dil olduğu belirtildi. Rusçanın ikinci resmi dil ilan edilmesi öncelikli görev olarak ifade edilen

açıklamada, bu girişimin, Rusya ile her alanda işbirliğini derinleştirmek için gerekli koşulları yaratacağı ve yasal çerçevede içindeki ilişkilerin gelişmesine katkıda bulunacağı kaydedildi.

Açıklamada, *“Rus barış gücünün Dağlık Karabağ’daki “uzun vadeli” varlığı, çok sayıdaki sosyal ve iletişim sorununu birlikte çözme ihtiyacı olduğu yönündeki farkındalık ve ayrıca inşaat, sağlık, eğitim ve bilim alanlarındaki işbirliği, Rusça rolünün yeniden değerlendirilmesini gerektiriyor”* dedi.¹³⁰ Görüldüğü üzere Karabağ’daki Ermeni yönetimi, Rus Barış Gücü gözetiminde egemen bir devlet gibi davranmaya devam etmekte, barış gücünün uzun süre bölgede kalması yönündekini beklentisini açıkça ortaya koymaktadır.

Oysa defacto Karabağ yönetiminin, kağıt üzerinde -eğer bir uzatma olmazsa- 5 yıl kalması beklenen Rus Barış gücü sonrası için, Azerbaycan’ın egemenliğine dayanan yönetimine hazırlanması, bu çerçevede Prof. Dr. Hasan Oktay’ın ifade ettiği üzere, Rusça yerine Azerbaycan Türkçesi’ni resmi dil olarak kabul etmesi gerekirdi.

«ԼԵՉՎԻ ՄԱՍԻՆ» ՕՐԵՆՔՈՒՄ ՓՈՓՈՒՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԿԱՏԱՐԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ	Հոդված 2. Օրենքի 2-րդ հոդվածի 3-րդ պարբերությունը շարադրել նոր խմբագրությամբ. «պաշտոնական լեզու» պաշտոնական գրծառություններին և հասարակության գրական ու գիտական պահանջներին ծառայող լեզու.»
ԱՐՑԱԽԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՕՐԵՆՔ «ԼԵՉՎԻ ՄԱՍԻՆ» ՕՐԵՆՔՈՒՄ ՓՈՓՈՒՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԿԱՏԱՐԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ	Հոդված 3. Օրենքի 4-րդ հոդվածի 3-րդ մասում «հայոց լեզվի» բառերից հետո ավելացնել «(կամ որսաց լեզվի)» բառերը.
Հոդված 1. «Լեզվի մասին» 2013 թվականի ապրիլի 25-ի ԴՕ-12-Ն օրենքի (այսուհետ՝ Օրենք) 1-ին հոդվածի 2-րդ մասը շարադրել նոր խմբագրությամբ. «2. Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության պաշտոնական լեզուներն են՝ գրական հայերենը և ռուսերենը:»	Հոդված 4. Օրենքի 5-րդ հոդվածի 2-րդ մասում. 1. 1-ին կետում «հայերենով» բառը փոխարինել «հայերենով, ըստ անհրաժեշտության նաև ռուսերենով» բառերը, իսկ «հայոց» բառը փոխարինել «տվյալ» բառով. 2. 2-րդ կետում «ոչ հայերեն» բառերից հետո ավելացնել «(բացառությամբ ռուսերենի)» բառերը.
	Հոդված 5. Օրենքի 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասը շարադրել նոր խմբագրությամբ. «2. Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետություն

Sözde Artsakh Parlamentosu’na sunulan, Rusçanın ikinci dil olması tasarısının orijinal metni.

¹³⁰ <https://tr.sputniknews.com/asya/202102181043836388-daglik-karabagdaki-ermeni-yonetimi-ruscayi-resmi-dil-yapmak-istiyor/>, e.t.: 28.02.2021

3.2. 9-10 Kasım 2020 Antlaşması'nın 9. Maddesi

Bu maddenin önemi nedeniyle ayrı bir başlıkta değerlendirme yapılacaktır. *"Bölgedeki tüm ekonomi ve ulaşım bağlantıları üzerindeki engeller kaldırılacaktır. Ermenistan Cumhuriyeti insanların, araçların ve kargoların her iki yönde sorunsuz şekilde seyahat etmesinin organizasyonu amacıyla Azerbaycan Cumhuriyeti'nin batı bölgeleri ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasındaki ulaşımın güvenliğini garanti etmektedir. Ulaşımın kontrolü, Rusya Federal Güvenlik Servisinin (FSB) Sınır Birimi unsurları tarafından gerçekleştirilecektir. Tarafların anlaşması üzerine Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ni Azerbaycan'ın batı bölgelerine bağlayan yeni bir ulaşım bağlantısı inşa edilecektir."* şeklindeki 9. maddeyle ilgili, nihai barış antlaşmasına giderken koşulların elverdiği ölçüde değişikliklere gidilmesi umut edilmektedir.

1992 yılında benzer bir plan gündeme gelmişti. George H. W. Bush Başkanlık Kütüphane ve Müze arşivinde, dönemin liderleri George H. W. Bush ile Turgut Özal'ın Dağlık Karabağ sorununa değindikleri belge yayınlandı. 28 Nisan 1992 tarihinde Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Washington Büyükelçisi Nüzhet Kandemir ile birlikte Beyaz Saray'da Başkan George Bush ile bölgesel konuları görüşmek üzere bir toplantı gerçekleştirdi. Turgut Özal Dağlık Karabağ'la ilgili bir planı olduğunu söyledi. Çatışmalara kesin çözümü bulduğunu düşünüyordu; toprak değişimi. Dağlık Karabağ'ın %80'inin Ermeni ve %20'sinin de Azerbaycan Türklerinden oluştuğunu belirtti ve Stalin'in böldüğü Azerbaycan topraklarının yeniden birleştirilmesine sözü getirdi. Ermenistan'a Dağlık Karabağ verilecek, karşılığında da Azerbaycan ile Nahçıvan'ı ayıran bölgeden toprak parçası Erivan'dan alınıp Bakü'ye verilecekti. Azerbaycan ve Nahçıvan'ı birbirine bağlaması planlanan güney bölgesi için Dışişleri Bakanı James Baker'ın sorduğu "Peki oradaki Ermenilere ne olacak?" sorusuna cevap olarak da Özal, 50.000'den fazla insanın yaşamadığını ve bölgedekilerin taşınması gerektiğini, aksi halde "Diğer türlü bu savaşın sonsuza kadar devam edeceğini" belirtir.

Turgut Özal bu koridorun açılmasıyla birlikte alternatif ticaret güzergahının da oluşacağını, Avrupa'dan Hint Altıktası'na ulaşmak için Rusya'yı değil Türkiye ve Azerbaycan rotasını kullanmalarını isteyeceklerini belirtti. Turgut Özal, söz konusu belgedeki konuşmalarda Azerbaycan ve Türkiye'nin Doğu ile Batı arasında ekonomik köprü olmalarının Ermenistan'a da yararı olacağını Amerikan heyetine söyledi. Türkiye'nin Ermenistan ile iyi ilişkileri olduğunu aynı zamanda Ermenistan'ın, Türkiye'ye ihtiyacı olduğunu söyleyen Turgut Özal'ın bu planı yürürlüğe hiç girmede. Turgut Özal'ın 1992 yılında ortaya attığı "Koridor Değişim Planı", Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nda Avrasya konularında uzman olan, CIA'de de kariyer yapmış, Sovyetolog Paul Goble tarafından tekrar 1999 yılında diplomasi masasına getirildi. "Goble Planı" olarak bilinen bu metin, Turgut Özal'ın bahsettiği gibi toprak değişimini temel alıyordu. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev ve Ermenistan Cumhurbaşkanı Robert Koçaryan, Azerbaycan-Nahçıvan sınırında buluşarak, bu plan hakkında görüştüler. Azerbaycan ve Ermenistan bürokrasisi içinde krizlere sebep olan bu plan, bir daha görüşülmedi.¹³¹ Paul Goble'yi bölgede İkinci Karabağ Savaşı'nın hemen öncesinde 2020 Ağustos'unda tekrar görüyoruz. Paul Goble, siyaset bilimci Suren Sargisyan ile bu tarihte gerçekleştirdiği röportajda, bir zamanlar Ermenistan'da çokça tartışılan ve eleştirilen Artsakh sorununun çözümü için kendi adına taşıyan -Goble Planı'na- atıfta bulunur ve Ermenistan Millet Meclisi eski başkan yardımcısı Karapet Rubinyan ile de bu planı görüşür. Özal'ın ilk kez gündeme getirdiği *toprak takasıyla koridor açılması planına* Ermenistan'ın resmi yaklaşımını, 20 Ağustos 2020 tarihli Resmi Ermenistan Radyosu'nun sitesindeki değerlendirmede görebiliyoruz.¹³²

¹³¹ Özal'ın Karabağ Değişim Planı; <https://actafabula.net/ozalin-karabag-degisim-planı/>, e.t.: 02.01.2021 (Belgenin örneği çalışmamızın sonunda Ek 1'de yer almaktadır.)

¹³² https://tr.armradio.am/2020/08/20/yalnizca-ermeni-topraklari-pahasina-ticaret-eski-na-baskan-yardimcisi-goble-planinin-aciliyeti-hakkında/?doing_wp_cron=1608250128.0265729427337646484375, e.t.: 03.01.2021.

Karapet Rubinyan, "Goble, muhtemelen samimi değildir. Çünkü bu seviyedeki bir uzman, önerdiği "toprak" ticaretinin sadece Ermeni topraklarıyla ilgili olduğunu zaten bilmektedir. Bu plana göre Azerbaycan, kendisine ait olmayan Artsakh'ı verecekti ve karşılığında Zengezur'un¹³³ hiçbir zaman kendisine ait olmayan bir kısmını alacaktı ve kardeş Türkiye'ye ile yolu olacaktı. Ermenistan eskiden tüm yasalara göre zaten sahip olduğu şeyi alıyordu, şimdi aslında kendi topraklarının bir kısmını bırakıp İran'la hayati sınırını kaybedecekti. Aynı tarz ve yaklaşım: sadece Ermeni toprakları pahasına 'ticaret'" demektedir. Görüldüğü üzere, Ermenistan siyasetinin elitleri, İkinci Karabağ Savaşı başlamadan bir ay önce, İşgal altındaki Karabağ ve yedi reyonu çok doğal bir şekilde (!) kendi ebedi toprakları olarak görmektedir. 1918 yılında Azerbaycan sınırları içinde yer alan Zengezur bölgesi de zaten Ermenistan'ın ezelden beri sahip olduğu topraklardır (!). Bu sonu gelmez revizyonizmi resmi siyaseti yapan Ermenistan'ın anılan 9. maddeyi imzalayabilmesi Azerbaycan ve Türkiye açısından çok önemli bir başarıdır.

Bu başarının kalıcı olabilmesi için Zengezur bölgesinde tesis edilecek ulaşım hatlarının geçtiği toprak şeridinin, Azerbaycan'a egemenlik haklarıyla ya da Kıbrıs Adası'ndaki İngiliz üslerinde olduğu gibi egemenlik benzeri haklarla devredilmesi hayati önem taşımaktadır. Aksi halde ilerde 9. maddeyi geçersiz kılaçak ihtilafların yaşanması muhtemel görünmektedir.

20. yüzyıl siyasi tarihinde *insanların, araçların ve kargoların her iki yönde sorunsuz şekilde seyahat etmesini sağlayacak ulaşım hatlarında, toprak sahibi devletin transit geçiş serbestisini taahhüt ettiği koridor denemeleri* görülmüştür. 9. maddedeki serbest ulaşım rejimine en benzeyen örnek büyük bir felaketle sonuçlanmıştır: "Danzig Koridoru". "Danzig yada Polonya Koridoru" terimi, Polonya Cumhuriyeti'nin 1920'de Versailles Antlaşması hükümleri uyarınca aldığı, Baltık Denizi'ne girişini sağlayan Danzig şehrini ifade eder. Bu şekilde, Batı Prusya'nın neredey-

¹³³ Batı Azerbaycan ile Nahçıvan'ı birbirinden ayıran, Stalin döneminde Ermenistan'a verilmeden önce Azerbaycan'a ait olan bölge. Bakınız: Yukarda 30 numaralı dipnot.

se tamamı Polonya'ya eklendi. Bu düzenleme politik olarak çok tehlikeliydi, çünkü bu bölge yüksek bir Alman nüfusa sahipti, aynı zamanda o andan itibaren Reich (Batı Almanya) ile Doğu Prusya (Doğu Almanya) arasında artık herhangi bir kara bağlantısı kalmamıştı. Tıpkı Nahçıvan ve Azerbaycan gibi.¹³⁴

Versailles Antlaşması'nın 89. maddesi¹³⁵ uyarınca Polonya, Doğu Prusya ile Almanya'nın geri kalanı arasında geçiş yapan kişilere, mallara, gemilere, mavnalara, vagonlara ve postalara, Polonya topraklarından geçiş özgürlüğü vermeyi ve onlara kolaylık sağlamayı, kısıtlamada bulunmamayı taahhüt etmektedir. Transit geçiş yapan mallar herhangi bir gümrük veya diğer benzeri ücretlerden muaf tutulmalıdır. Transit geçiş özgürlüğü, Versailles Antlaşması'nın 98. maddesinde öngörülen sözleşmelerle belirlenen koşullar altında telgraf ve telefon hizmetlerini de kapsayacaktır. Görüldüğü üzere, 89. madde 10 Kasım Antlaşması'nın 9. maddesiyle aynı özellikleri taşımaktadır. Geçmişten gelen pek çok sorunu yaşayan Leh ve Alman halkı, serbest geçiş uygulamaları nedeniyle, pek çok kez tehlikeli şekilde karşı karşıya gelmiştir. Polonya Devleti serbest geçişi fiilen engelleyecek dolaylı engeller çıkartmış, bu durum Alman halkında çok büyük bir öfkeye neden olmuştur. Tren ve arabaların "mühürlenerek" geçişi mümkündü, ancak Polonya makamları tarafından mühürlenmeden önce ve sonra yapılan sıkı denetimler Alman yolcular için endişe vericiydi. Kompartıman pencerelerinin açılmasının yasak olması gibi uyulması gereken çok sayıda düzenleme ve zorlu denetimler geçiş yapanlar için ciddi sorunlar oluşturuyordu. Mayıs 1925'te, Doğu Prusya'ya giderken koridordan geçen bir Alman treni, çivilerin raylardan kaldırılması ve plakaların cıvatalanmaması nedeniyle -muhtemelen bir sabotaj sonucu-yoldan çıktı. 12'si kadın 2'si çocuk 25 kişi öldü, 30 kişi yaralandı. Almanya'nın 1939 yılında "Doğu Alman topraklarından" Polonya'ya toprak devri gibi bir takım

¹³⁴ Eugenio Pacelli, Polnischer Korridor, <http://www.pacelli-edition.de/schlagwort.html?idno=14054>, e.t.: 25.12.2020.

¹³⁵ Orijinal almanca metin: <http://www.versailles-vertrag.de/vv3a.htm#39>, e.t.: 25.12.2020.

önerilerle, Doğu Prusya ile serbest geçişi sağlayacak bir hattın kendilerine devredilmesi talebini Varşova kabul etmedi. Ardından bilindiği üzere Almanya Sovyetler Birliği ile anlaşarak Polonya topraklarına saldırdı. Almanya'nın küçük bir toprak parçasının devri/belki takas edilmesi talebi eğer kabul edilmiş olsaydı, İkinci Dünya Savaşı çıkmayabilirdi.

9. maddedeki düzenlemeye bakınca, Güney Ermenistan topraklarında, Ermenistan'a ait kara ve tren yollarında Schengen Bölgesi'ndeki gibi serbest geçiş benzeri bir uygulama akla gelmektedir. Görüleceği üzere Ermenistan devlet kara ve tren yollarında transit geçiş hakkında söz edilebilir. Maddenin bu halinde bir değişiklik olmazsa, bu yolları aynı zamanda Ermenistan araç ve trenleriyle İran'dan giriş ve çıkış yapan araçlarda kullanacaktır. Bu durumda bir koridordan söz etmek oldukça güç olacaktır. Danzig koridorunda Polonya'nın yaptığı gibi, güzergahın geçtiği toprakların sahibi egemen Ermenistan Devleti'nin fiili uygulamalarla, geçişlerde sorun yaratmayacağını garanti edebilmek için, ilave tedbirlere ihtiyaç bulunmaktadır. Bölgede yıllardır beklenen kalıcı barış ve istikrarlı ticaret politikalarının uygulanabilmesi için Vahan koridoru¹³⁶ gibi bir koridorun Azerbaycan'a devredilmesi gerekir.

Böyle bir devir için, Anadolu'daki haksız işgal tazminatı olarak Yunanistan'dan alınan Dedeoğaç kasabası örnek gösterilebilir. 1988 yılından beri devam eden işgalden doğan zararlar Nahçıvan koridoru için, Laçın koridoruyla toprak takasına mahal bırakmaksızın, toprak devrine dayanak teşkil eder.

9. maddenin bugünkü metninde, netleştirilmesi gereken hususlar bulunmaktadır. Ermenistan Cumhuriyeti'nin garanti ettiği mevcut ve yeni kurulacak ulaşım bağlantılarında insanların, araçların ve kargoların her iki yönde sorunsuz şekilde seyahatinde, anlaşmanın tarafı olan sadece Azerbaycan vatandaşla-

¹³⁶ Vahan Koridoru, Afganistan'ı Çin'e bağlayan, aynı zamanda dar şerit halinde, Pakistan'ı, Tacikistan'dan ayıran ve kuzeyden güneye kadar Pamir Dağları ve Hindukuş Dağları arasına sıkışmış bir koridor olup, uzunluğu yaklaşık 350 km ve genişliği 13-65 kilometredir.

rı yada araç ve kargolarının mı yoksa tabiiyetine bakmaksızın herkesin mi geçişi garanti edilmektedir? Havayolu transit geçişi içinde bu hatlar kullanılabilir mi? Yoksa sadece kara ve tren yolları mı kastedilmektedir? Bu durum Türk vatandaşları için önem taşımaktadır. Bölgedeki tüm ekonomi ve ulaşım bağlantıları üzerindeki engellerin kaldırılacağı düzenlemesi, doğalgaz, petrol yada fiberoptik iletişim hatlarının da bu çerçevede aynı güzergahta döşenmesini sağlayabilecek midir?

Rusya Federal Güvenlik Servisinin (FSB) sınır birimi unsurları tarafından **ulaşımın güvenliğinin değil, kontrolünün gerçekleştirileceği** ifade edilmektedir. Bu kontrolün kapsamının ne olduğu, serbest geçiş engel olup olmayacağı belli değildir. Tarafların anlaşması üzerine Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ni Azerbaycan'ın batı bölgelerine bağlayan yeni bir ulaşım bağlantısı inşa edileceği belirtilmekle birlikte, 10 Kasım Antlaşması'ndaki tarafların -Azerbaycan ve Ermenistan'ın- anlaşmaması halinde ne olacağı yada engeç hangi tarihe kadar anlaşmak zorunda oldukları yönünde bir kayıt yoktur. 11 Ocak 2021 Moskova Deklerasyonu'nun 2. maddesinde Rusya'dan da taraf olarak bahsedileceği ifade edilmiştir. Bu durumda yeni ulaşım bağlantısı için anlaşacak olan taraflara Rusya'da dahil olacak mıdır? Yukarıda da belirttiğimiz üzere temel ateşkes antlaşması olan 10 Kasım Antlaşması'nda taraf olmayan Rusya'nın tali unsurlu ve 9. maddenin uygulanmasına dair deklarasyonda taraf olarak anılması, esas antlaşma için taraf sıfatını kazandırmamalıdır. Laçın koridorunda ve Nahçıvan ulaşım bağlantılarında görev yapacak Rus unsurların görev süresiyle ilgili bir kayıt bulunmamaktadır. Yukarıda belirttiğimiz üzere, 10 Kasım Antlaşması yürürlükteyken tarafların tek taraflı talebiyle her iki koridorda bulunacak Rus ordusu ve FSB personelinin görevinin sonlandırılması zor olacaktır. Azerbaycan açısından ideali, Nahçıvan koridorunun kendi kontrolünde olmasıdır.

3.2.1. 11 Ocak 1921 Tarihli Moskova Deklerasyonu

10 Kasım'dan sonra taraflar Moskova'da biraraya gelerek 11 Ocak Deklerasyonu'na imza atmıştır. Bu deklarasyonda; ateş-

kes antlaşmasının 9. maddesinin, bölgedeki tüm ekonomik ve ulaşım bağlantılarındaki blokajların kaldırılmasına yönelik olarak uygulanması amacıyla, Başbakan yardımcılarında oluşan üçlü bir çalışma grubu oluşturulacağı, bu çalışma grubunun, ana çalışma alanlarının bir listesini oluşturarak, demiryolu ve karayolu iletişimini öncelikli hale getireceği, her üç devletin yetkili makamları ve kuruluşlarından uzman alt komiteler kurularak, bu komitelerin, çalışma grubu toplantısından sonraki bir ay içinde, bir proje listesi sunacakları belirlenmiştir. Ayrıca çalışma grubunun, 01.03.2021 tarihine kadar, Azerbaycan ve Ermenistan üzerinden yürütülen uluslararası trafiğin organizasyonu, uygulanması ve güvenliği için gerekli olan yeni ulaştırma altyapı tesislerinin restorasyonu ve inşasını içeren önlemlerin uygulanmasına yönelik bir liste ve uygulama programını tarafların en üst düzeyde onayına sunacağı kararlaştırılmıştır. Bu çerçevede 30 Ocak tarihinde üç ülkenin başbakan yardımcıları Moskova'da gerçekleştirilen toplantıda, gümrük, ulaşım, demiryolları ve güvenlik konularını görüşmüştür.¹³⁷

Deklerasyon metni :

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı, Ermenistan Cumhuriyeti Başbakanı ve Rusya Federasyonu Cumhurbaşkanı'nun açıklaması

11 Ocak 2021

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı I.G. Aliyev, Ermenistan Cumhuriyeti Başbakanı N.V. Pashinyan ve Rusya Federasyonu Cumhurbaşkanı V.V.Putin olarak bizler şunları beyan ederiz:

1. Bölgedeki tüm ekonomik ve ulaşım bağlantılarıyla ilgili engellerin kaldırılmasını teminen 9 Kasım 2020 tarihli Deklarasyon'un 9. maddesini uygulamak için, Rusya Federasyonu Başkanı V.V. Putin'in, Başbakan Yardımcılarında oluşan üçlü bir Çalışma Grubu oluşturulması önerisi Azer-

¹³⁷ Orijinal metin: <http://kremlin.ru/supplement/5606>, e.t.: 15.02.2021.

baycan Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti tarafından desteklenmektedir.

2. Çalışma grubu, ilk toplantıyı 30.01.2021'e kadar gerçekleştirecek ve sonuçlara dayanarak, Deklarasyon'un 9. paragrafının uygulanmasından doğan ana çalışma alanlarının bir listesini oluşturacak ve demiryolu ve karayolu iletişimini belirleyecektir. Çalışma Grubu, Azerbaycan Cumhuriyeti, Ermenistan Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu arasında mutabık kalınan diğer alanları da belirleyecek olup, anılan devletler bundan böyle Taraflar olarak anılacaktır.
3. Ana faaliyet konularını uygulamak için Çalışma Grubunun eş başkanları, Tarafların ilgili makamları ve kuruluşlarının yetkilileri arasından bu alanlardaki uzman alt grupların oluşumunu onaylayacaktır. Uzman alt grupları, Çalışma Grubu toplantısından sonraki bir ay içinde, Taraflarca en üst düzeyde uygulanması ve onaylanması için, gerekli kaynakların ve faaliyetlerin yer aldığı bir proje listesi sunacaktır.
4. Çalışma Grubu, Azerbaycan Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti üzerinden gerçekleştirilen uluslararası trafik ve nakliyenin güvenliği ile yeni ulaştırma altyapı tesislerinin restorasyonu ve inşasını içeren önlemlerin uygulanması için bir liste ve programı, 01.03.2021'e kadar, Tarafların en üst düzeyde onayına sunacaktır.

11 Ocak 2021 toplantısında liderler. Aliyev, Putin, Paşinyan.

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/guney-kafkasyaya-baris-getirecek-projeler-ermenistanin-igalcilik-politikalarindan-vazgecmesine-bagli/2107281>, e.t.: 17.02.2021.

11 Ocak Deklerasyonu'nun 4. maddesinde düzenlenen, 1 Mart'a kadar Azerbaycan Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti üzerinden gerçekleştirilen uluslararası trafik ve nakliyenin güvenliği ile yeni ulaştırma altyapı tesislerinin restorasyonu ve inşasını içeren önlemlerin uygulanması için bir liste ve programın liderlere sunulması kararı, öngörülen takvim içinde gerçekleşmemiştir.

Bu gecikmede, Paşinyan'ın bazı generallerce istifaya davet edilmesinin ardından başlayan ve darbe teşebbüsü olarak nitelendirilen iç karışıklıkların rol oynadığı ileri sürülebilir.¹³⁸ Ama anılan iç karışıklıkların teknokratların çalışmasına engel olacak boyutta olmadığı, özellikle uluslararası trafik ve nakliye hatları ile 10 Kasım Antlaşması'nın 9. maddesinde yer alan Nahçıvan-Azerbaycan serbest geçiş yolları için Ermenistan'ın gönülsüz olmasının etkili olduğu kanısındayız. Ermenistan 10 Kasım Andlaşması'ndan sonraki 5 ay boyunca Nahçıvan-Azerbaycan serbest geçiş yolları için herhangi bir somut adım atmamış, bu konuda iradi bir tasarrufta bulunmak istemediğini ortaya koymuştur.

Egemen Azerbaycan toprakları sınırları içindeki Laçın koridorunu kullanan Ermenistan'ın, Nahçıvan -Azerbaycan arasında, Zengezur bölgesinde benzer bir koridoru muadil haklarla birlikte Azerbaycan'a devretmesi, uluslararası hukukun karşılıklılık ilkesinin gereğidir. Kaldı ki ateşkes andlaşmalarının *pacta sunt servanda* ilkesi kapsamında yer alması ve uluslararası hukuk muvacehesinde bağlayıcı olması nedeniyle 10 Kasım Andlaşması'nın 9. maddesi çerçevesinde, anılan Nahçıvan serbest geçiş yolları düzenlemeleri için işbu ateşkes rejimi

¹³⁸ Anılan olaylar sonrasında Paşinyan 20.06.2021 tarihinde, parlamento seçimine gidileceğini duyurdu. Ermenistan'da 2018'de düzenlenen ve 2,5 milyon kayıtlı seçmenin yüzde 48,6'sının oy kullandığı erken milletvekili seçimini, oyların yüzde 70,4'ünü alan geçici Başbakan Nikol Paşinyan önderliğindeki "Benim Adımım" ittifakı kazanmıştı. Bu seçimde Ermenistan Parlamentosu'na Paşinyan'ın ittifakı dışında yüzde beşlik barajı aşabilen sadece iki parti girebildi. Bunlar, yüzde 8,2 oy ile Müreffeh Ermenistan Partisi ve yüzde 6,3 ile Parlak Ermenistan Partisi'ydi. Seçimde 11 parti ve ittifak yarışmıştı. Seçime katılan seçmen sayısına bakıldığında 61.000 gibi düşük bir oyu alabilen herhangi bir parti Meclise girebilecekti.

ayakta kaldığı ve Laçın koridoru faal olduğu sürece Azerbaycan açısından meşru, kazanılmış bir talep hakkı söz konusu olacaktır. Bu yükümlülüğün Ermenistan tarafından yerine getirilmemesi durumunda, Azerbaycan anılan hukuksal gerekçelere dayanarak, diplomasi dışı yollarla Nahçıvan'a serbest geçiş hakkını elde edebilmelidir.

4. KARABAĞ'IN ÖZERKLİK TARTIŞMALARI VE 10 KASIM ANTLAŞMASI SONRASINDAKİ HUKUKİ STATÜKO

4.1. Karabağ'ın Özerk Bölge Statüsünün Kaldırılması

05.06.1921'de SSCB Yüksek Sovyet'i, Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'a bağlı kalmaya devam etmesine karar verdi. Bu kararda Dağlık Karabağ'a geniş özerk bölge statüsü verilmesi de önerildi. Anılan karar: "Müslümanlarla Ermenistan arasında milli barışın devam etmesi için, Yukarı ve Aşağı Karabağ'ın ekonomik bağlılığının önemini göz önünde bulundurarak, **Dağlık Karabağ Azerbaycan'a bağlı bölge olarak kalsın ve yüksek özerk bölge statüsü verilsin**" şeklindeydi. **Böylece, Dağlık Karabağ'ın daha önceden de Azerbaycan'a bağlı olduğu teyiden kabul edilmekte**, bu statükonun özerk bölge olarak devam edeceği belirtilmekteydi.¹³⁹

12.06.1988'de DKÖB'in (Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi) Viayet Şurası'nın toplantısında DKÖB'in Azerbaycan SSC'den (Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti) ayrılması hakkında karar alındı. Bu karar yalnızca SSCB (Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti) ve Azerbaycan SSC Anayasasına değil, aynı zamanda "Azerbaycan SSC'nin DKÖB Hakkında Kanun'un 42.maddesine de uymamaktaydı. 42. maddede, DKÖB Milletvekilleri Şurasının, SSCB ve Azerbaycan SSC yargı organlarının onlara verdiği yetkiler çerçevesinde hareket edebileceği, **DKÖB Milletvekilleri Şurası'nın aldığı kararın Azerbaycan SSC Yüksek Sovyeti**

¹³⁹ Toğrul Aliyev, "Dağlık Karabağ Sorunu ve Uluslararası Örgütler", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 2006, s. 50.

tarafından reddedilebilir nitelikte olduğu düzenlenmişti. 13 Temmuz 1998'de Azerbaycan SSC Yüksek Sovyet'inin Riyaset Heyeti (başkanlık kurulu), SSCB Anayasası'nın 87, Azerbaycan SSC'in 114. ve "Azerbaycan SSC'in DKÖB hakkında Kanun'un 42. Maddesi uyarınca; DKÖB Milli Şurası'nda alınan kararın kanun dışı olduğuna dair, bu kararı geçersiz kılan bir karar aldı. Ardından, 16.08.1989'da Dağlık Karabağ Yetkili Temsilcileri Kurultayında Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan SSC'ye bağlı olmasının reddedildiğine dair bir karar alındı ve DKÖB Bağımsız Sovyet Bölgesi ilan edildi. Bu karar, anılan Kurultayın, Azerbaycan SSC kanunlarını, ve de SSCB Anayasasını tanımadığını ortaya koyuyordu. Kurultay ile hukuk dışı DKÖB Halk Cumhuriyeti ilan edilmişti. Bunun üzerine, 17.08.1989'da Azerbaycan Ali Sovyeti Riyaset Heyeti "Dağlık Karabağ Ahalisinin Yetkili Temsilcileri Kurultayının aldığı kararın Azerbaycan SSC Anayasasına aykırı olduğu" kararını aldı.¹⁴⁰ Görüldüğü üzere, Dağlık Karabağ Özerk Yönetimi, Hem Sovyetler Birliği hukukuna hem de bağlı bulunduğu Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin hukukuna aykırı şekilde, anayasal yetki sınırlarının dışına çıkarak bağımsızlık kararı almıştı.

Ermenistan DKÖB'nin Azerbaycan'dan hukuk açısından ayrılabilceğini iddia etmekteydi. Rusya Komünist Partisi Merkezi Kurulu Kafkas Bürosunun, Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'a bağlı kalmaya devam edeceğine dair 05.06.1921 tarihli kararının hukuken geçerli olmadığını ileri süren Ermenistan SSC Yüksek Sovyet'i, bu kararı 13.02.1990'da kanuna aykırı ilan etti.¹⁴¹ Ermenistan ayrıca 01.12.1989'da "DKÖB'in Ermenistan SSC'ye birleştirilmesi hakkında Kanun'u kabul etmişti. Ermenistan ve DKÖB'in anılan kararlarıyla ilgili olarak;

SSCB Ali (yüksek) Sovyet'inin tüm kararlarında, örneğin 3 ve 10 Mart 1990'da alınan kararlarda Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün -Karabağ ile birlikte- tanındığı belirtilmiştir. Bu karar-

¹⁴⁰ Toğrul Aliyev, a.g.e., s. 54, 55.

¹⁴¹ Ermenistan 1921 tarihli Moskova ve Kars Antlaşmaları'nı da aynı şekilde kabul etmemektedir.

larda aynı zamanda Ermenistan'ın aldığı kararların da hukuka aykırı olduğu vurgulanmıştır. Ermenistan, 02.09.1991'de Dağlık Karabağ'ın "Cumhuriyet" ilan olduğu gün, bu "Cumhuriyet" kararının, eski SSCB'nin "Sovyet Cumhuriyetleri'nin SSCB'den Ayrılması Kuralları"na (Ayrılma Kanunu) uygun olduğunu ileri sürmüştür. Ermenistan Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'nin kurulmasını uluslararası hukuka tamamen uygun olduğunu iddia ediyordu; Ermenistan'a göre, Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsızlığını kazandığı tarih itibariyle "Dağlık Karabağ Cumhuriyeti" ona bağlı bir bölge değildi.¹⁴²

Aliyev'e göre Azerbaycan SSC Ali Sovyet'i tarafından 30 Ağustos 1991'de alınan "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Yeniden Kurulması" isimli bildiri çerçevesinde bakıldığı zaman burada "yeniden kurulma" ile kastedilen, 1918-1920 yılları arasındaki Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yeniden kurulmasıdır. Sözü geçen yeniden kurulmanın SSCB'den ayrılmakla ilgili alınan kararlarla hiçbir bağlantısı yoktur. Eski SSCB'nin "Sovyet Cumhuriyetlerinin SSCB'den Ayrılma Hakkında Kanun'un 72.maddesince her Sovyet Cumhuriyeti'nin SSCB'den ayrılma hakkı vardır. Kanunda ayrıca Sovyet Cumhuriyetlerine bağlı Özerk Bölgelerin ayrılması kurallarından da söz edilmektedir. Buna göre, Sovyet Cumhuriyetlerinin SSCB'den ayrıldıkları zaman, Özerk Bölgeler de ayrılma hukuku elde etmektedir, ama bunu yapmak için Referandum yapılması şarttır. Referandum sonucuna bağlı olarak Özerk Bölgelerin yeni ayrılmış devlete bağlı olma, ya başka bir devlete birleşme, ya da bağımsız kalma hukuku vardır. Ama SSCB dağıldıktan sonra bu kanuna dayanılarak hiçbir hukuki sonuca ulaşamadı, çünkü ne Azerbaycan, ne de Ermenistan **SSCB'den ayrılmak için bu kanundan yararlanmamıştı**. Eğer Azerbaycan SSCB'den ayrılmak için bu kanundan yararlıysaydı, Dağlık Karabağ bölgesi, referandum yapmak ve sonucuna bağlı olarak üç seçim hakkından birini kullanabilirdi. 03.04.1990'da kabul edilen kanunun 3. fıkrasında, bu kanuna aykırı her hangi bir karar, hukuki açıdan bağlayıcı değildi. 26.11.1991'de Azerbaycan Yüksek

¹⁴² Toğrul Aliyev, a.g.e., s. 56.

Sovyet'i DKÖB'nin özerk bölge statüsünün kaldırılması için aldığı karar ile birlikte Dağlık Karabağ, Azerbaycan bağımsızlığını kazanmadan önce de, sonra da hep Azerbaycan'a bağımlı olmuştur ve bağımlılığını da sürdürmektedir.¹⁴³

Azerbaycan Yüksek Sovyeti 26.11.1991 tarihli toplantısında Karabağ'ın özerk statüsünü ortadan kaldırmış ve bu tarihe kadar özerk yapı içerisinde yer alan reyonları direkt Bakü'ye bağlamıştı. Bu tarihte Sovyetler Birliği'nin hukuken devam ettiği genel olarak kabul edilmektedir. 08.12.1991'de Rusya Federatif Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti devlet başkanı Boris Yeltsin, Ukrayna devlet başkanı Leonid Kravçuk ve Beyaz Rusya temsilcileri Minsk'te bir araya gelerek Sovyetler Birliği'ni dağıtan ve Bağımsız Devletler Topluluğu'nun çekirdeğini oluşturan antlaşmayı imzaladılar. Ancak 12.12.1991'de Yüksek Sovyet meclisinde yapılan oylamada anlaşmanın onaylanması reddedildi. Sovyetler Birliği'nin yürürlükteki 1977 tarihli Anayasasının, 108 vd. maddeleri uyarınca birliğin dağıtılması ancak Yüksek Sovyet'in yetkisindeydi. Buna rağmen Yeltsin'in baskısı üzerine Sovyetler Birliği Devlet Başkanı Mihail Gorbaçov 25.12.1991'de görevinden istifa ettiğini açıkladı. Aynı gün gece yarısı Kremlin'de dalgalanan Kızıl Bayrak indirilerek yerine Rusya Federasyon bayrağı çekildi. Böylece Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin 25.12.1991'de Yüksek Sovyet kararı olmamasına rağmen sona erdiği söylenebilir. Zaten Estonya, Letonya, Litvanya ve Gürcistan hariç, Azerbaycan ve Ermenistan'ında aralarında bulunduğu diğer 10 eski Sovyet Cumhuriyeti 21.12.1991 tarihinde Bağımsız Devletler Topluluğu'nu kuran antlaşmayı imzalamıştı.

Sovyetler Birliği Anayasası'nın 81. maddesinde birlik üyesi her devletin egemenlik hakları kabul edilmişti. Ayrıca, Sovyetler Birliği'nde, 03.04.1990 tarihinde yürürlüğe giren "Ayrılma Kanunu" (Secession Law) ile, federal unsurların Sovyetler Birliği'nden ayrılma usulünü düzenlenmiş, ayrılma için bir referandum ve geçiş süreci öngörülmüştü.

¹⁴³ Toğrul Aliyev, a.g.e.

Bu gelişmenin ardından Azerbaycan, 30.08.1991'de, "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Bağımsızlığına İlişkin Anayasal Akt"ı kabul etti. 32 maddeden oluşan bu belge, Azerbaycan halkının bağımsızlık mücadelesini ve demokrasiye geçiş çabalarını teyid ediyordu. Aktın 4. maddesine göre, 1978 Azerbaycan Anayasası'nın bu aktla çelişmeyen hükümleri yürürlükte kalacak, 32. maddeye göre ise, bu akt yeni anayasanın yapılmasında temel alınacaktı.¹⁴⁴ Bu anayasal değişikliklerin ardından 18.10.1991 tarihinde Azerbaycan bağımsızlığını ilan etmişti. 18.10.1991 tarihli bağımsızlık kararı hukuken geçerli egemenlik haklarına dayalı bir karardır. Nitekim pek çok devlet anılan kararın hemen ardından Azerbaycan'ı tanımıştır. Bu çerçevede Bağımsızlığını elde eden Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti'nin 26.11.1991 tarihli toplantısında Karabağ'ın özerk statüsünü ortadan kaldırması ve bu tarihe kadar özerk yapı içerisinde yer alan reyonları direkt Bakü'ye bağlamasını, Sovyetler Birliği anayasasına bağlı olmaksızın, egemen devlet stasüne dayanarak hukuken geçerli kabul etmek gerekir.

Bağımsızlık kararının; 03.04.1990 tarihli "Ayrılma Kanunu" düzenlemelerine uyularak alınmadığı, ayrıca Sovyetler Birliği'nin dağıldığı 25.12.1991'e kadar bağımsızlık kararlarının askıda olduğu iddia edilse bile, yine de Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti'nin Karabağ'ın özerk statüsünü ortadan kaldırılması kararının geçerli kabul edilmesi gerekir.

Öncelikle yukarıda belirtildiği üzere, Azerbaycan "Ayrılma Kanunu" çerçevesinde bağımsızlığa geçiş yapmamış, öncül 1918-1920 yılları arasındaki Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yeniden kurulması yönünde bir bağımsızlık kararı almıştır. Birlik üyesi bir Cumhuriyet olarak Azerbaycan, Sovyetler Birliği'nin 1977 Anayasası'nın 81. maddesi uyarınca "Ayrılma Kanunu'na" dayanmaksızın bağımsızlığını ilan etme hakkına sahiptir.

Kaldı ki, Azerbaycan'ın bağımsızlığı elde edebilmesi için yegane hukuki yol "Ayrılma Kanunu" olsaydı dahi, yine Karabağ'ın bağımsızlık ilanı geçersiz olacaktı.

¹⁴⁴ Levent Gönenç, "Azerbaycan Anayasası Üzerine Notlar", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1998, S.47, s.190.

Çünkü;

"Ayrılma Kanunu" anayasaya aykırı olamazdı; Özerk bölgelerin referandumla ayrılma kararı alabilmesi, Birlik devletlerinin sınırlarını koruyan anayasaya aykırıydı.

Karabağ Özerk Bölgesi, "Ayrılma Kanunu'ndan" yararlanamazdı. Çünkü özerkliği hukuka uygun şekilde sona erdirilmişti.

Karabağ Özerk Bölgesi'nde "Ayrılma Kanunu" çerçevesinde geçerli bir oylama yapılmamıştı.

Sovyetler Birliği'nin dağıldığı 25.12.1991 itibariyle tıpkı diğer federal Sovyet yasaları gibi, "Ayrılma Kanunu" da geçerliliğini kaybetmişti.

Sovyetler Birliği 1977 Anayasasına göre, ulusların kendi kaderlerini özgürce belirlediği, eşit haklara sahip 15 cumhuriyetten oluşan çok uluslu federal bir devlettir.¹⁴⁵ Sovyetler Birliği'nin sona erdiği 1991'e kadar yürürlükte olan 1977 Anayasası'nın 81. maddesi uyarınca birlik üyesi her devletin egemenlik hakları devam etmekteydi. Özerk statünün kaldırıldığı 26.11.1991 tarihinde yürürlükte olan Sovyetler Birliği Anayasası'nın 78. maddesinde, Birliği oluşturan Cumhuriyetlerin topraklarının, ilgili devletlerin rızası olmadan değiştirilemeyeceği düzenlenmiştir. Buna göre Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin sınırları içerisinde yer alan Karabağ bölgesi bağımsızlık ilanı ile birlikte, Azerbaycan'ın tam egemenliği altında bulunmaya devam etmiştir.

Karabağ'ın eski statüsüyle ilgili en önemli husus; Sovyetler Birliği Anayasası'na göre Karabağ'ın Nahçıvan, Dağıstan ya da Yakutsk gibi Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olmamasıdır. Birlik anayasasının 84. maddesine göre anılan Otonom Cumhuriyetlerin onayı olmadan statüleri değiştirilemez, otonom yapıları kaldırılamaz. Oysa Karabağ, Birlik Anayasası-

¹⁴⁵ SSCB Yüksek Sovyeti'nin 7 Ekim 1977'deki oturumunda kabul edilen Anayasa.
<http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1977.htm#10>, e.t.: 31.01.2021.

nın 86 ve 87. maddesi uyarınca "Özerk Bölge" statüsündeydi. Özerk bölgelerin statüsü, Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleriyle ilgili 84. maddedeki gibi anayasal korumaya sahip değildi. Üstelik Sovyetler Birliği anayasasının 79. maddesinde Cumhuriyetlerin kendi topraklarında bölgesel, il, ilçe gibi mülki sınırlarla ilgili tasarrufta bulunabileceği düzenlenmişti.

Karabağ'ın "önceki" özerklik statüsünün anayasal olarak bağımsızlığa imkan vermediğini, Güney Osetya Özerk Bölgesi örneğinde de görmekteyiz. Güney Osetya Halk Cephesi (*Ade-mon Nykhas*) 1988'de kuruldu. 10 Kasım 1989'da Güney Osetya Bölge Konseyi, Gürcistan Yüksek Konseyi'nden bölgeyi «otonom cumhuriyet» statüsüne yükseltmesini istedi.¹⁴⁶ Güney Osetya Yüksek Konseyi, bağımsızlıklarına zemin hazırlamak için bu talepte bulunmuştu. Çünkü özerk bölgelerin, otonom cumhuriyetler gibi güçlendirilmiş bir statüde olmaması ve Birlik Cumhuriyetlerinin özerk bölgeler üzerindeki hakları, bağımsızlığa imkan vermeyeceği gibi, özerk bölge statüsünde bağlı oldukları Tiflis yönetimince değiştirilebilecekti.

Görüldüğü üzere Azerbaycan her halde 26.11.1991 tarihi itibarıyla, zaten otonom bir Cumhuriyet olmayan Karabağ'ı anayasal olarak mülki bir idari birime dönüştürme hakkına sahiptir. 10 Kasım Antlaşması'nda Karabağ'ın merkeze bağlı, özerk olmayan bu statüsünün aksine bir düzenleme bulunmadığından, tüm ateşkes ve barış antlaşması görüşmelerinde Karabağ bölgesini özerk bir statü olmaksızın, herhangi bir Azerbaycan mülki yönetim birimi olarak değerlendirmek gerekmektedir.

4.2. 10 Kasım Ateşkes Antlaşması ve Sonrasında Rusya ile Türkiye'nin Durumu

4.2.1. Rusya Federasyonu

Sovyetler Birliği'nin dağılışından ve 15 bağımsız Cumhuriyet'in ortaya çıkmasından sonra, Sovyetler Birliği'nin **devam eden devleti** statüsünün Rusya Federasyonu'na ait

¹⁴⁶ <https://web.archive.org/web/20080813010358/http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/UNTC/UNPAN019224.pdf>, s.3. e.t.: 07.03.2021.

olduğu kabul edilmektedir. Birleşmiş Milletler'deki Sovyetler Birliği'ne ait Daimi Güvenlik Konseyi Üyeliği'nin Rusya Federasyonu'na verilmesi bunun göstergelerinden biridir. Bu nedenle 1988-1991 döneminde, Moskova yönetimi ve Kızıldü birliklerinin hatalı tutumlarından kaynaklanan Azerbaycan kayıpları ve zararları için Rusya Federasyonu'nun tazmin sorumluluğu ayrı bir tartışma konusudur. Öte yandan Şuşa şehrinde İskender-M balistik füzelerinin parçalarının bulunması ayrı bir soruna yol açmıştır. Kanıtları ortada olmasına rağmen, Rusya Savunma Bakanlığı Şubat 2021'de İskender-M füzesinin 44 günlük Karabağ Savaşı sırasında kullanılmadığını ve füzelerin Ermenistan Silahlı Kuvvetleri'nin askeri depolarında olduğunu açıklamıştı. Ermenistan bu füzeyi kullandıklarını kabul etmiş olsa da, Rusya yayılması yasak olan ve nükleer başlık taşıyabilen bu füzelerin Ermenistan'a nasıl ulaştığı konusunda tatmin edici bir açıklama yapmadı. Yüksek güvenlikle korunan balistik füzelerin, sanki piyade mühimmatı gibi Ermenistan'a yasadışı yollarla satılmasına ilişkin iddialarda makul değil.¹⁴⁷ Üstelik bu durum, Rusya'nın da taraf olduğu Balistik Füzelelerin Yayılmasına Karşı Lahey Davranış Kuralları'na (HCOC) aykırı. Anılan HCOC kurallarının 4/a-i düzenlemesine göre Rusya 2020 yılında kullanılan balistik füzeleriyle ilgili yıllık bildiriminde, Şuşa'da bulunan kullanılmış İskender-M füzelerinden bahsetmeliydi. Kaldı ki bu füzelerin Ermenistan'a verilmesi de HCOC kurallarına uymamaktadır. Bu çerçevede Rusya'nın, Ermenistan ile birlikte B.M. nezdinde müeyyide sorumluluğundan, aynı zamanda Azerbaycan'a karşı tazminat yükümlülüğünden söz edilebilecektir. Rusya'nın masadaki varlığına bu açıdan da yaklaşmak yararlı olacaktır. Resmi olarak çatışan taraflar arasında olmadığı için Rusya, 10 Kasım Antlaşma'sının -garantör olmayan- gözlemci tarafıdır.

¹⁴⁷ Cavid Veliyev, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/azerbaycana-atilan-iskender-m-fuzelerinin-sorumlusu-kim/2207390>, e.t.: 22.4.2021.

4.2.2. Türkiye Cumhuriyeti'nin 10 Kasım Ateşkes Antlaşması'ndaki Pozisyonu ve Ortak "Ermeni Sorunu" Kapsamında Barış Koşulları

10 Kasım Antlaşması'nı imzalayan devletler arasında yer almayan Türkiye, 5. madde uyarınca 30.01.2021'de faaliyete başlayan ateşkes gözlem merkezi'nin Rusya ile birlikte eşit taraflarından birini oluşturmaktadır. Ermenistan'ın ateşkes gözlem merkeziyle ilgili Türkiye ve Rusya arasındaki görüşme ve antlaşmalara resmi bir itirazı bulunmadığından, Türkiye'nin 5. madde çerçevesinde gözlemci statüsüne sahip bulunduğu kabul edilmelidir.

Türkiye aynı zamanda Kars ve Moskova Antlaşmaları'yla Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ne bağlı toprakların garantör devletidir. Nitekim 1992 yılında, Ermenistan Nahçıvan'a saldırıya teşebbüs ettiğinde, Türkiye Kars ve Moskova Antlaşmaları'ndaki garantörlük hakları çerçevesinde müdahalede bulunabileceğini göstermiştir.

Nahçıvan'ın az bilinen -Ermenistan sınırları içinde kalan- eksklav bölgesi Kerki'yi gözönüne almak gerekir. Kerki'de tıpkı bağlı bulunduğu Nahçıvan gibi Türkiye'nin garantörlüğüne tabidir. 1992 yılında Ermenistan, sınırları içindeki Nahçıvan toprağı Kerki'yi işgal etmiş ve adını Tigranashen olarak değiştirmiştir. Anılan garantörlük hakkı uyarınca Kerki'nin devam eden işgali nedeniyle, bugün de Türkiye'nin bölgeye müdahale hakkı mevcudiyetini devam ettirmektedir.

Öte yandan, Rusya ile Ermenistan arasında 2010'da imzalanan askeri işbirliği antlaşması sonrasında, Azerbaycan ve Türkiye arasında aynı yıl imzalanan ve 2016 yılında yenilenen Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Antlaşması uyarınca, iki ülkeden birine karşı askeri saldırı durumunda saldırıya uğramayan ülke "tüm imkanlarını kullanarak" saldırıya uğrayan ülkeyi destekleyecektir. Oldukça geniş kapsamlı bu antlaşma, askeri teçhizatların ortak üretimi, üs bölgelerin kurulması ve tatbikatların gerçekleştirilmesine olanak sağlamaktadır. Anı-

lan işbirliği antlaşması uyarınca 10 Kasım Antlaşması'nın ardından 17.11.2020 tarihli 1272 sayılı T.B.M.M. kararıyla, sınırları kapsamı zamanı ve sayısı Cumhurbaşkanlığınca belirlenmek üzere Azerbaycan'a gözlem merkezi ve talebe göre diğer bölgeler için asker gönderilmesine karar verilmiştir.

10 Kasım Antlaşması'na rağmen, Ermenistan'ın ihlalleri ve bölgedeki silahlı terörist grupların varlığı bugün de devam etmektedir. Barış gücü bölgesine, Ermenistan'dan sivil görünümüne silahlı grupların geçiş yaptığına dair iddialar sıklıkla gündeme gelmektedir. İkinci Karabağ Savaşı sırasında Ermenistan sınırları içinden gerçekleştirilen savaş hukukuna aykırı saldırıları, Azerbaycan ve müttefiki Türkiye'ye 2016 tarihli Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Andlaşması uyarınca müşterek müdafaa doktrini kapsamında, Ermenistan toprakları içinde, saldırıyı önlemek için askeri tedbirlere başvurma hakkını doğurmuştur. Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nin 51. maddesi uyarınca, Azerbaycan ve ikili antlaşmalarla ortak güvenliğini garanti eden Türkiye'nin, Azerbaycan toprakları dışında, Ermenistan içinde müşterek önleyici müdafaa tedbirleri alma hakkı da göz önünde bulundurulmalıdır. Bölgenin mevcut koşulları, tıpkı Uluslararası Adalet Divanı'nın Korfu Boğazı Davası kararındaki¹⁴⁸ gibi önleyici tedbirlerin alınması- nı hukuken meşru kılmaktadır.

Bölgede gerçek bir barışa ulaşılması Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü tanınarak, zararlarının Zengezur'da koridor statüsünü temin edecek bir toprak devri ile tazmin edilmesi, Kars Antlaşması ile belirlenen Türkiye-Ermenistan sınırları-

¹⁴⁸ 1946 yılının mayıs ayında Korfu Boğazı'nda İngiliz mayın gemilerine ateş açılması sonucu aynı yılın Ekim ayında İngilizler geçiş haklarını kullanmak için boğaza, kendilerine ateş açılması tehlikesine karşı hazırlıklı olan dört savaş gemisi göndermiştir. Adalet Divanı : "Amaç, yalnızca Arnavutluk'un tutumunu denemek değil fakat aynı zamanda geçen gemilere tekrar ateş açmaktan kaçınmasını sağlayacak ölçüde bir kuvvet gösterisi yapmaktır. Bununla beraber, yukarıda açıklanan olayla ilgili bütün durumlar göz önünde tutulduğunda, Divan, Birleşik Krallık makamları tarafından alınan bu tedbirleri Arnavutluk egemenliğinin ihlali olarak nitelendirmeyecektir" şeklinde karar vermiştir. Ulaş Karadağ, "Birleşmiş Milletler Antlaşması'na Göre Meşru Müdafaa Hakkı", *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.7, S.2,2016, s.182.

nın teyidi öte yandan 1915 olaylarıyla ilgili tarihi gerçeklerin, Ermenistan tarafından kabul edilmesiyle sağlanabilecektir. Ermeni diasporalarının uluslararası süje niteliği taşınamaması nedeniyle Ermenistan tarafından sözde soykırım ve tazminat iddialarının yazılı bir anlaşmayla sonlandırılması, Türkiye bakımından olumlu sonuçlar doğuracaktır.¹⁴⁹ **Ancak Türkiye ve Azerbaycan'ın her ikisi açısından, "Ermeni Sorunu" sonlandığında bir barıştan söz edilebilecektir. Tarihi süreçler açıkça ortaya koymuştur ki; Türkiye ve Azerbaycan'ın, birbirinden bağımsız "Ermeni Sorunu'nu" çözmesi mümkün değildir.**

SONUÇ

Çarlık Rusya'sının Rize'deki Konsolos Yardımcısı Vladimir Maevskiy, 1904 yılında Kafkasya Askeri Bölge Komutanlığı'na gönderdiği raporda şunları söylemektedir :

" ...Kader beni Rus ordusunun içerisinden kopararak eskiden hiçbir fikrimin olmadığı siyasi karışıklıklar girdabına atmıştır. Her Rus vatandaşı gibi Türkler ve Türkiye hakkında çok sınırlı bir bilgiye sahiptim ve Türklerin, Hristiyanlık ve Rusların düşmanı olduğundan emindim. Hayatımın en aktif yıllarını Türkiye'de geçirdiğim ve Avrupa'nın burada suni bir şekilde yarattığı çok sayıdaki trajikomik olaylara şahit olduğum bu dönemde, ben kendi iradem dışında aşağıdaki cümleleri durmadan sarf edebilecek Ruslardan biri haline geldim: *Rusya'nın doğudaki gerçek düşmanı, ancak Hristiyanlar olabilir! Türkler ise dosttur!..Bu Türkler hiçbir zaman bize parmaklarını kaldırmayacaklardır. Ancak onlara dokunmamak lazım. Onlar bizim en iyi, en güvenilir en dürüst ve en sakin komşularımızdır... Doğu Hristiyanlarının Rusya'ya karşı gerçek hislerinin İsa'yı öpen Yehuda'nın hisleri ile aynı olduğunun pekalâ farkında olan Avrupa, kendisi için hayırlı olacak düşünceler temelinde ortalığı karıştır-*

¹⁴⁹ 1992 yılında Türkiye ile Gürcistan arasında imzalanan "Dostluk, İşbirliği ve İyi Komşuluk İlişkileri" Antlaşması ile 1921 yılında Kars Antlaşması'yla tanınmış olan Türkiye'nin doğu sınırları Gürcistan tarafından teyit edilmiş oldu. Kalıcı bir barış için Ermenistan ile -Türkiye ve Azerbaycan'ın haklarına saygı göstermesi kaydıyla- benzer bir anlaşma yapılması sözkonusu olabilir.

maya hazırdr..."¹⁵⁰ Bu raporunda, biz Türkler ile ilgili olumlu görüşlerini dile getiren Maevskiy, 10 yıl sonra, Birinci Dünya Savaşı'nda Rus ordusunda tuğgeneral rütbesiyle görev yapacak, Bulgar ve Gürcülerin Almanya'yla ittifaklarına şahitlik edecektir.

Rusya'nın Doğu Avrupa'daki etkinliklerine karşı, alınacak askeri önlemlerin görüşülerek Letonya, Polonya ve Litvanya'da çok uluslu NATO birliklerinin yerleştirilmesine karar verilen 2016 Nato Varşova zirvesine, Ermenistan'ın üye olmadığı halde Başbakan seviyesinde katılması, Moskova'ya Maevskiy'in görüşlerini belki yeniden hatırlatmıştır.

1988 yılında Karabağ'da olaylar başladığında, Sovyetler Birliği anayasası uyarınca birliği oluşturan iki eşit Sovyet devlete tarafsız davranmak, sınır ve statüko tecavüzlerini engellemekle görevli, Moskova'dan idare edilen Kızıl Ordu birlikleri görevini gerektiği gibi yerine getirememiştir. Karabağ'daki ayrılıkçı Ermeni hareketi kelebek etkisi yaratmış, bu ilk eylemli kalkışma, Sovyetler Birliği'nin diğer bölgelerindeki karışıklıklara örnek oluşturmuş, Rusya 1918 Martı'ndaki yıkımı¹⁵¹ ikinci kez yaşamıştır. Moskova'nın benzer bir hatayı tekrarlamayacağı ümit edilmektedir. 2018 yılında nihayet Hazar'a kıyıdaş devletler Hazar'ın statükosuyla ilgili bir antlaşmaya varmış, bu antlaşmayı Hazar havzası devletlerinden Türkiye'de stratejik ortaklarıyla birlikte desteklemiştir. Hazar Antlaşması imzalanmadan önce, 11.03.2003'te Kazakistan'ın Almatı şehrinde "Aktau-Bakü-Tiflis-Ceyhan" boru hattının yapımına dair sözleşme imzalanmıştı. Söz konusu antlaşma Hazar denizinin dibinden 354 km uzunluğunda bir boru hattının yapımını öngörmekteydi.¹⁵²Hazar'ın statüsüyle ilgili tartışmalar o

¹⁵⁰ Mihail Bashanov, Türkiye'de Ermeni Meselesi, Rus Genelkurmay Başkanlığı Belgeleri, Rusya Askeri Tarih Devlet Arşivi, Fond 1300, Liste 1, Dosya 1191, Yaprak 100-110 b. Çeviri: Prof. Dr. İlyas Kemalöglü, Türk Tarih Kurumu, 2. baskı, Ankara 2019, s. 118,119.

¹⁵¹ Brest-Litovsk Antlaşması.

¹⁵² Stratejik Analiz, Mayıs 2003, s. 96.

dönemde devam ettiği için anılan deniz dibinden geçecek boru hattı projesi hayata geçirilememiştir.

Hazar Antlaşması sonrasında, Azerbaycan'dan geçen/geçecek olan enerji ve ulaşım koridorlarının kapasitesi Moskova'daki elitlerce çok iyi bilinmektedir. Enerji ve ulaşım projelerinde Rusya için de oldukça avantajlı bir altyapı, Orta Asya, Hazar, Kafkasya ve Türkiye hattında gerçekleşmiştir. Bu koridorun en önemli bölgesi olan Karabağ, Zengezur ve Nahçıvan geçidinde, kalıcı barış antlaşmasına giderken, uluslararası hukuk tahtında tarafsız ve yapıcı bir yaklaşım sergilemek en başta Rusya Federasyonu'nun yararına olacaktır. Baltık ülkeleri ve Ukrayna'yla sorunlar yaşayan Rusya; özellikle Sibiryada nüfusunu artıran, savunma sanayii müşterilerini ele geçiren stratejik ortağı(!) Çin'in sessiz ilerleyişi çıkarlarını tehdit ederken,¹⁵³ Türkistan, Hazar, Azerbaycan, Türkiye hattındaki ekonomik ve siyasi işbirliklerine, mevcut-potansiyel enerji, iletişim, ulaşım koridorlarına çok daha fazla ihtiyaç duymaktadır. Nitekim, 11 Ocak görüşmesinde, Rusya'nın Ermenistan'a Azerbaycan'dan bir tren yoluyla bağlanacağı açıklanmıştır. Erivan'a yıllardır pahalı ve verimsiz hava yoluyla taşıma yapan Rusya için bu önemli bir gelişmedir.

¹⁵³ İlyas Kemaloğlu, "Rusya-Çin İlişkileri: İttifak mı rekabet mi?" 14.9.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/rusya-cin-iliskileri-ittifak-mi-rekabet-mi/1972667>, e.t.: 03.01.2021.

Rusya'nın Kommersant gazetesi, Rusya, Ermenistan ve Azerbaycan arasında Moskova'da mutabık kalınan demiryolu dahil olmak üzere ulaşım yollarının haritasını yayınladı. Harita, Azerbaycan ve Türkiye arasında kurulacak bağlantıyı gösteriyor. Yeni projede ayrıca, Ermenistan ve Rusya bağlantısı da var.

Haritaya göre Rusya'dan başlayıp Erivan'da biten kesik çizgi demiryolu hatlarını, bu hattın yanındaki düz çizgi Rusya-Ermenistan-İran bağlantısını, Türkiye sınırlarından başlayan Nahçıvan'da biten kesik çizgi planlanan hatları, Türkiye'den başlayıp Bakü'de biten düz çizgi Azerbaycan-Türkiye bağlantısını gösteriyor. Kirill Krivosheev'in haberinde, Moskova'da imzalanan 11.1.2021 tarihli deklarasyonun teorik olarak üç taraf içinde yararlı olduğu, Azerbaycan'ın Nahçıvan ve Türkiye'ye, Rusya'nın Türkiye ve Ermenistan'a ve Ermenistan'ın Rusya ve İran'a bir yola ihtiyacı olduğu belirtiliyor. Orijinal Rusça haber: Kommersant, 13.01.2021,

<https://www.kommersant.ru/doc/4640957>, e.t.: 14.01.2021.

Karabağ'da, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne zarar vermemek kaydıyla, Ermeni kökenli Azerbaycan yurttaşları topluluğunun varlığını müreffeh bir şekilde sürdürmesi, Laçın koridorunu Ermenistan için daima önemli ve vazgeçilmez kılacaktır. Rusya-Azerbaycan-Ermenistan tren yolu, Laçın koridoru ve Ermenistan'ın İran'a Nahçıvan üzerinden ulaşımının sağlanması, Nahçıvan-Azerbaycan ulaşım yollarının da sigortası olacaktır.

Türkiye, bölgede uluslararası hukuk tahtında sınırlar ve egemenlik hakları korunarak kalıcı barışın sağlanmasını hep arzu etmiş, Ermenistan dahil olmak üzere tüm bölge ülkele-

riyle dostane ilişkileri geliştirmek istemiştir.¹⁵⁴ Türk Dışişleri Bakanı Çağlayangil diplomat Oktay Aksoy ile, Asala terörünün en şiddetli döneminde bile 27.11.1977 tarihinde Zürih'te bulunan Dolder Grand Hotel'inde Hınçak partisi yöneticisi Avedis Demirjian, Diğer Ermeni örgütlerinden EDF lideri Torriguan, Ramgavar lideri Parunağ Tovmassian ve Abrahamian ile gizli bir toplantıda biraraya gelebilmiştir.¹⁵⁵ Oktay Aksoy, 1992 yılında, Ermenistan'ın şiddetli saldırıları devam ederken, Ermenistan Tarım Bakanı Shakhbazian ile insani yardım için sınırların açılması anlaşmasını imzalamış ve Türkiye kendi buğday rezervlerinden Ermenistan'a vermeyi kabul etmiştir. Bu gıda yardımları çetin geçen 1992 kışında Ermenistan'ı rahatlatmıştır. Görüldüğü üzere Türkiye yapıcı yaklaşımını her koşulda ortaya koymuştur. Ermenistan 1988'den beri Taşnak militanlarının siyasetiyle harap olmuş, yoksunluklarına, İkinci Karabağ Savaşı'yla birlikte 38.4 milyar dolarlık bir kayıp daha eklenmiştir.¹⁵⁶

10 Kasım Antlaşması sonrası anılan barış fırsatını zorlayan gelişmeler, maalesef barış gücü bölgesinde yaşanmaktadır. Türk Dışişleri Bakanı'nın 15.01.2021 tarihli açıklamasında da yer aldığı üzere, Rus barış gücünün Laçin koridorundan yabancı ülke vatandaşlarının geçişine, sanki Azerbaycan'ın sınır geçişiyle ilgili egemenlik haklarını kullanmaya yetkiliymiş gibi izin vermesi ciddi bir rahatsızlık yaratmıştır. Öte yandan Barış gücü sayısının 5.000 civarına ulaştığı iddiaları gündeme gelmiştir. Bilindiği üzere Barış gücününün "barışa" hizmet etmesi gerekirken, silahlı Ermeni grupların varlığını devam ettirmesi, bir kısmının Azerbaycan kuvvetlerince yakalanması soru işaretlerine neden olmuştur. Barış gücünün varlığı, de-

¹⁵⁴ İran'ın Meşhed şehrinde, 2018 Ocak ayında başlayan ve yayılan geniş çaplı rejim karşıtı gösterilere, İran Türkleri katılmamıştır. Türkiye'de tüm İran halkına itidal ve sağduyu çağrısında bulunmuştur.

¹⁵⁵ 2005-2007 arasında da Ermenistan ile Türkiye arasında dışişleri bakanı yardımcısı-müsteşarı seviyesinde gizli müzakereler yapıldığı, bu dönemde iki dışişleri bakanı Abdullah Gül ile Vartan Oskanian arasında görüşmelerin gerçekleştiği iddia edilmektedir.

¹⁵⁶ Ermenistan Askeri Sigorta Fonu yönetim kurulu üyesi Mesrop Manukyan'ın beyanı.

facto silahlı bir Ermeni yönetiminin oluşumuna dolaylı yollarla zemin oluşturacaksa, barış gücünün kendi eylemleriyle varlık nedenini sona erdireceği kabul edilmelidir. Türkiye ve Azerbaycan'ın, gerekirse güç kullanarak bölgede meşru haklarını savunmaları için hukuksal nedenler halen mevcuttur. 10 Kasım Antlaşması'na rağmen, Ermenistan'ın ihlalleri ve bölgedeki silahlı grupların varlığı bugün de devam etmektedir. Türkiye'nin Kars ve Moskova Antlaşmalarıyla garantör olduğu Nahçıvan'a ait eksklav Kerki bölgesinin Ermenistan tarafından işgali halen sürmektedir. İkinci Karabağ Savaşı sırasında Ermenistan sınırları içinden gerçekleştirilen roket saldırıları, Azerbaycan ve müttefiki Türkiye'ye müşterek müdafaa doktrini kapsamında, Ermenistan toprakları içinde, saldırıyı önlemek için askeri tedbirlere başvurma hakkını doğurmuştur. Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nin 51. maddesi uyarınca, Azerbaycan ve ikili antlaşmalarla ortak güvenliğini garanti eden Türkiye'nin, Azerbaycan toprakları dışında, Ermenistan içinde müşterek önleyici müdafaa tedbirleri alma hakkı da göz önünde bulundurulmalıdır. Bölgenin mevcut koşulları, tıpkı Uluslararası Adalet Divanı'nın Korfu Boğazı Davası kararındaki¹⁵⁷ gibi önleyici tedbirlerin alınmasını hukuken meşru kılmaktadır.

Sonuç olarak, tüm bölge ülkelerinin ortak yararına olan kalıcı barışı sağlayabilmek için, 10 Kasım Antlaşması'nı samimi, güven artırıcı önlemlerle birlikte ilerletmek gerekmektedir. 11 Ocak Deklarasyonu¹⁵⁸ yeterli olmamakla birlikte, olumlu bir gelişmedir. Polonya Koridoru örneğinde olduğu gibi, topra-

¹⁵⁷ 1946 yılının mayıs ayında Korfu Boğazı'nda İngiliz mayın gemilerine ateş açılması sonucu aynı yılın Ekim ayında İngilizler geçiş haklarını kullanmak için boğaza, kendilerine ateş açılması tehlikesine karşı hazırlıklı olan dört savaş gemisi göndermiştir. Adalet Divanı : "Amaç, yalnızca Arnavutluk'un tutumunu denemek değil fakat aynı zamanda geçen gemilere tekrar ateş açmaktan kaçınmasını sağlayacak ölçüde bir kuvvet gösterisi yapmaktır. Bununla beraber, yukarıda açıklanan olayla ilgili bütün durumlar göz önünde tutulduğunda, Divan, Birleşik Krallık makamları tarafından alınan bu tedbirleri Arnavutluk egemenliğinin ihlali olarak nitelendirmeyecektir" şeklinde karar vermiştir. Ulaş Karadağ, "Birleşmiş Milletler Antlaşması'na Göre Meşru Müdafaa Hakkı", İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.7, S.2,2016, s.182.

¹⁵⁸ 11.01.2021 Moskova Deklarasyonu. Orjinal resmi metin için bakınız: <http://www.kremlin.ru/events/president/news/64384>, <http://www.kremlin.ru/events/president/news/copy/64384> e.t.: 11.01.2021.

ğa özgülenmemiş, gerçek bir serbesti niteliğinde olmayan, 9. maddedeki Nahçıvan ulaşım yolu, tüm süreci tehlikeye atma riskini taşımaktadır. Tarafların Vahan Koridoru gibi gerçek bir koridoru Azerbaycan'a devretmek için çalışması yararlı olacaktır. Laçin koridoru için Azerbaycan topraklarında 5 km genişliğinde alan açılması, Uluslararası hukukun mütekebbiliyet ilkesi gereği Nahçıvan -Azerbaycan arasındaki Zengezur koridoru için de benzeri genişlikte ve şartlarda bir koridorun Azerbaycan kontrolüne verilmesi için dayanak oluşturmaktadır. Nahçıvan ulaşım hatlarında yaşanacak her sorun veya Karabağ'ın, Minsk üçlüsüyle yeni bir statü için zorlanması; Laçin koridoruna ve Rusya-Azerbaycan-Ermenistan tren hattıyla, hava ulaşımına ya da ateşkesin uygulanmasına olumsuz etki edebilecektir.

Yukarda değindiğimiz diğer ucu açık düzenlemeler göz önüne alınarak, ek protokoller ile tamamlayıcı, somut çözümlerin getirilmesi, işgalciye karşı meşru savunma hakkını kullanan ve cephelerde zafer elde eden Azerbaycan'ın kazanımlarını kalıcı hale getirecektir. Unutulmamalıdır ki, Türkiye sadece bugünkü Azerbaycan yönetiminin ilkeli ve yurtsever siyasetinin geçerli olduğu zamanlarda değil, geçmişte Bakü yönetimine rağmen Bakü'nün haklarını korumayı bilmiştir.¹⁵⁹ Öte yandan 1918 tarihli Batum Antlaşması'nın şartlarını yerine getirmeyen Ermenistan'ın, Erivan'ın Azerbaycan'a geri iadesi dahi hukuken tartışılırken, 1921 tarihli Kars ve Moskova Antlaşmaları'nı tanımayarak¹⁶⁰ Türkiye'den toprak talep etme ve sözde soykırımı kabul ettirme siyasetini bırakması arzu edilen barış ve işbirliğine hizmet edecektir.

¹⁵⁹ Bakü, Bakü Sovyeti lideri Şaumyan yönetiminden, Osmanlı Devletince 1918'de kurtarılmıştır. İkinci örnek olarak; Moskova Andlaşması görüşmelerinin 12.03.1921 tarihli oturumunda, Moskova baskısı altındaki Bakü delegasyonunun "sınırlarla ilgili" mütevazı isteklerinden daha fazlasının, Türk delegasyonunca ısrarlı bir siyasetle talep ve elde edilmesini, bunun sonucunda Azerbaycan'a, Nahçıvan ile birlikte Şerur-Derelegez bölgesinin katılmasının sağlanmasını gösterebiliriz. Ömer Erden, a.g.e., s. 161,162. (Azerbaycan Cumhuriyeti Siyasi Partiyalar ve İçtimâi Harekâtlar Arşivi, F.609, Op. I, D. 15, L.53-54)

¹⁶⁰ 15.06.2006 tarihinde kabul edilen yeni Ermenistan Cumhuriyeti Arması Kanunu'na göre, armanın ortasında Ağrı Dağı yer almaktadır.

KAYNAKLAR

Kitaplar

- Akpınar/Türkyılmaz/Özkaya, Mehmet Emin Resulzade Yeni Kafkasya Yazıları (1923-1927), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2017.
- Hasan Babacan, Mehmed Talat Paşa 1874-1921, Türk Tarih Kurumu 3. Baskı Ankara 2020.
- Bademci Ali, 1917-1934 Türkistan Milli İstiklal Hareketi ve Enver Paşa-Korbaşılar, Kutluğ Yayınları, C. I, İstanbul 1975.
- Bashanov Mihail, Türkiye'de Ermeni Meselesi, Rus Genelkurmay Başkanlığı Belgeleri, Rusya Askeri Tarih Devlet Arşivi, Türk Tarih Kurumu, 2. baskı, Ankara 2019.
- Bayur Yusuf Hikmet, Türk İnkılabı Tarihi, C. 3, Kısım 3 ve 4, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1983.
- Bozkurt Abdurrahman, İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014.
- Cihan Ali Rıza (Derleyen), İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973, C.1, TBMM Yayınları, Ankara 1992.
- Doğan İlyas, Devletler Hukuku, Astana Yayınları, 4. baskı, Ankara 2020.
- Çelik Edip F., Milletlerarası Hukuk, Cilt 1. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi yayınları No. 456, 1979.
- Erden Ömer, Türkiye'nin Doğu Sınırının Oluşumu (Antlaşmalar-Protokoller-Problemler), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2017.
- Forsyth James, Kafkasya, Ayrıntı Tarih Yayınları, 1. baskı, 2019.
- Gürkan Uluç, Ermeni Katliamı Suçlaması Yargılama ve Karar, Malta 1919-1921, Kaynak Yayınları 2. baskı, İstanbul 2015.

- Hopkirk Peter, İstanbul'un Doğusunda Bitmeyen Oyun, Yeni Yüzyıl Tarih Serisi, çeviri: Mehmet Harmancı, 1. baskı 1995.
- Мир Карабаху : посредничество России в урегулировании нагорно-карабахского конфликта. Международные отношения, Moskva : Mezhdunarodnye otnosheniia, 2009. (Kazimirov Vladimir Nikolaevich, Karabağ'da Barış : Dağlık Karabağ sorununun çözümünde Rusya'nın arabuluculuğu, Moskova, 2009)
- Kılıç Selami, Türk-Alman Arşiv Belgeleriyle Ermeni Sorunu ve Almanya, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2015.
- Kutay Cemal, Tarih Sohbetleri 7, İstanbul, Sontelgraf Matbaası. Şubat 1968.
- Mango Andrew, Atatürk Modern Türkiye'nin Kurucusu, Remzi Kitabevi, 4. Baskı, İstanbul, 2006,
- Oğuz Burhan, Yüzyıllar Boyunca Alman Gerçeği ve Türkler, Can Matbaası, İstanbul 1983.
- Pazarcı Hüseyin, Uluslararası Hukuk Dersleri 3. Kitap, Turhan Kitapevi, 3. baskı, Ankara 1999.
- Sarı Mustafa, Türkiye - Kafkasya İlişkilerinde Batum (1917-1921), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.
- Şükürov Qıyas/ Qafarov Vasıf, Azərbaycan Cumhuriyeti 1918-1920 Osmanlı Arşiv Belgeleri, Teas Press, 1. baskı İstanbul 2018.
- Vladimir Potyemkin, Uluslararası İlişkiler Tarihi Başlangıçtan Bugüne Diplomasi Tarihi 3, Çeviri: Attila Tokatlı, May Yayınları, 1. baskı, İstanbul 1979.
- Waal Thomas, Karabağ, Barış ve Savaş Süreçlerinde Ermenistan ve Azerbaycan, Hrant Dink Vakfı Yayınları, 1. baskı 2014.
- Waal Thomas, Büyük Felaketten Sonra Ermeni-Türk İlişkileri, İletişim Yayınları, 1. baskı 2016.

Von Sanders Liman, Türkiye'de Beş Yıl, T.İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.

Makaleler

Alkan Nail, "1915 Ermeni Tehcir Kanunu ve Almanya'nın Etkisi", *Gazi Ün. Akademik Bakış*, Cilt 8 Sayı 15, 2014.

Arsava Füsün, "Uluslararası Hukuk Anlaşmalarının Geçici Uygulanması (The Provisional Application of International Law Agreements)" *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, Yıl 8, S. 15, Haziran 2020.

Aznevi Ferhat, "1915 Ermeni Tehciriyle İlgili İddialar Karşısında Almanya'nın Sorumluluğu ve Alman Parlamentosundaki Sözde Soykırım Oylaması", *Ankara Barosu Dergisi*, S. 3, Mayıs 2016.

Böke Heinz, "Pressespiegel, Der Mord an Talaat Pascha, 1921" <https://docplayer.org/52098709-Pressespiegel-der-mord-an-talaat-pascha-1921.html>. e.t.: 20.02.2021.

Caferov Nazım / Aslanlı Araz, "Karabağ Sorununda Ateşkes ve Rusya", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, 2016, S. 53, s. 242, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/638575>, e.t.: 02.01.2021.

Gönenç Levent, "Azerbaycan Anayasası Üzerine Notlar", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S.47, 1998.

Kanadıkırık Halil, "Rusya'da Siyasal Merkezin "Korkunç" Görünümü: Siyasal Kültür Temelinde Tarihsel Bir İnceleme", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 75, No.4, 2020.

Kantarcı Şenol, "Tarihi Boyutuyla Ermeni Sorunu", *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, S. 2003-4.

Karadağ Ulaş, "Birleşmiş Milletler Antlaşması'na Göre Meşru Müdafaa Hakkı", *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.7, S.2, 2016.

- Kılıç Selami, "Unutulmuş Barış: Brest-Litovsk Mart 1918", *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri*, 1. Çalıştay Bildirileri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2011.
- Koparan Necdet, "Türk Jandarma Teşkilatı" J. Gn. K. Tarihi, *Türk Harp Tarihinde Jandarma*, C. II, Ankara, 2000.
- Quasımlı Musa, "Sovyet Devlet Adamlarının Moskova ve Kars Konferansları ve Anlaşmalarıyla İlgili Tutumu", *Ardahan'ın Anavatana Katılışınının 90. Yılı Vesilesiyle Moskova ve Kars Anlaşmaları*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ank. 2015.
- Öztğ Laçin İdil, Küçük Ağrı Krizi: "Türkiye-İran İlişkilerinde Bir Kriz Yönetimi Örneği", *Avrasya Etüdüleri*, S. 4/2018-2.
- Rzayev Rashad, "Azerbaycan'a Yönelik Ermeni Terörizmi", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* C.6, S.4, Aralık 2019.
- Soysal Mümtaz, "Değişen Egemenlik ve Meşruluk", <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/939153>, e.t.: 27.02.2021.
- Yakut Kemal, "Mütareke Döneminde Yapılan Saltanat Şuraları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXI, S.61, Mart 2005.
- Yüceer Saime, "Atatürk Dönemi (1919-1938) Türk Rus İlişkilerinin Siyasi Boyutu", *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri*, 1. Çalıştay Bildirileri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2011.

Tezler

- Aliyev Toğrul, "Dağlık Karabağ Sorunu ve Uluslararası Örgütler", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

Sürelî Yayınlar

Stratejik Analiz, Mayıs 2003.

Stratejik Analiz, Ağustos 2003.

İnternet Kaynakları

<https://www.c-r.org/accord/nagorny-karabakh/key-texts-and-agreements-accord-nagorny-karabakh> , e.t.: 03.01.2021.

<https://setav.org/assets/uploads/2020/11/P301.pdf> , e.t.: 10.01.2021.

<https://qha.com.tr/haberler/guvenlik/azerbaycan-ermenistan-ve-rusya-arasindaki-karabag-anlasmasin-in-ayrintilari-bell-oldu/274554/> , e.t.: 10.11.2020.

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/uzmanlara-gore-tahranin-ermenistana-destegi-irandaki-turklerin-kimligini-on-plana-cikardi/2013748> , e.t.: 03.01.2021.

https://az.wikipedia.org/wiki/Mart_soyqirimi , e.t.: 03.01.2021.

<https://525.az/news/153338-qurtulusun-yaxindir-zengezur-iii-yazi> e.t.: 02.01.2021.

<http://vn.kazimirov.ru/doc9.htm> e.t.: 03.01.2021.

<https://jam-news.net/az/sulh-olmayacaq-muharib%C9%99/> , e.t.: 07.03.2021

<https://asasmedya.info/news/politics/16651-surgunde-bati-ermenistan-hukumeti-ve-ermenilerin-dogu-anadoluya-donme-planlari-ve-faaliyetleri#:~:text=%22S%C3%BCrg%C3%BCnde%20Bat%C4%B1%20Ermenistan%22%20h%C3%BCk%C3%BCmetinin%20temel,Ermenistan%22%C4%B1%20T%C3%BCrk%20esaretinden%20kurtarmak.> , e.t.: 01.03.2021

https://az.wikipedia.org/wiki/Dağlıq_Qarabağ_münaqişəsi e.t.: 26.12.2020.

<https://web.archive.org/web/20150729201053/http://www.azerbaijan-news.Az/index.php?mod=3&id=51194> , e.t.: 02.01.2021.

<http://www.londraposta.com/soykirim-mahkumu-ingiliz-subayi->

noel, e.t.: 26.12.2020

<http://maviboncuk.blogspot.com/2004/06/hangi.html>, e.t.:
02.01.2021.

<https://ru.wikipedia.org/wiki/Зангезур>, e.t.: 02.01.2021.

http://mil.ru/russian_peacekeeping_forces/infograf.htm, e.t.:
14.01.2021.

<https://actafabula.net/ozalin-karabag-degisim-plani/>, e.t.:
02.01.2021.

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/3d/Map_of_Azerbaijan_SSR_from_the_GSE_of_1926.jpg, e.t.: 20.02.2021.

https://tr.armradio.am/2020/08/20/yalnizca-ermeni-topraklari-pahasina-ticaret-eski-na-baskan-yardimcisi-goble-planinin-aciliyeti-hakkinda/?doing_wp_cron=1608250128.0265729427337646484375, e.t.: 02.01.2021.

<http://www.pacelli-edition.de/schlagwort.html?idno=14054> e.t.:
02.01.2021.

<http://www.versailles-vertrag.de/vv3a.htm#39> e.t.: 02.01.2021.

<https://www.aa.com.tr/tr/analiz/rusya-cin-iliskileri-ittifak-mi-rekabet-mi/1972667>, e.t.: 03.01.2021.

<http://www.kremlin.ru/events/president/news/64384>, e.t.: 11.01.2021.

<https://russia-armenia.info/node/23746>, e.t.: 14.01.2021.

<https://russia-armenia.info/node/24897>, e.t.: 14.01.2021.

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/guney-kafkasyaya-baris-getirecek-projeler-ermenistanin-iscalcilik-politikalarindan-vazgecmesine-bagli/2107281>, e.t.: 17.02.2021.

<https://mideastimage.com/viewimages/viewimage.php?id=26>, e.t.: 21.02.2021.

<https://westernarmeniatv.com/tr/>, e.t.: 01.03.2021

<https://www.kommersant.ru/doc/4640957>, e.t.: 14.01.2021.

<http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1977.htm#10>, e.t.:
31.01.2021.

- <https://tr.sputniknews.com/columnists/202103161044044364-moskova-antlasmasi-100-yasinda/>, e.t.: 23.03.2021.
- <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1876-k%C3%A2n%C3%BBn-i-es%C3%A2s%C3%AE/>, e.t.: 17.02.2021.
- <https://ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2016/11/6-Sevr.pdf>, e.t.: 17.02.2021
- <http://kuzeykafkasyacumhuriyeti.org/tarih/kuzey-kafkasya-cumhuriyetinin-bagimsizlik-ilani.html>, e.t.: 21.02.2021.
- <http://www.aga-online.org/worship/talat-pasha.php?locale=de>, e.t.: 20.02.2021.
- <https://www.teknolojitransferi.gov.tr/TeknolojiTransferPlatformu/resources/temp/F536BA24-A048-44A6-A77D-BDE63CADAD31.pdf;jsessionid=18FC86C759A8C2353C1CFB3FA5396644>, e.t.: 16.02.2021.
- <https://akunq.net/tr/?p=13133>, e.t.: 28.02.2021
- <https://www.welt.de/geschichte/article171606762/Nur-Strohmaenner-in-der-Hand-juedischer-Advokaten.html#cs-lazy-picture-placeholder-01c4eedaca.png>, e.t.: 21.02.2021
- <https://antlasmalar.com/brest-litovsk-antlasmasi/>, e.t.: 21.02.2021
- <https://russia-armenia.info/node/23746>, e.t.: 21.02.2021
- http://ru.hayazg.info/Мравян_Асканаз_Арутюнович, e.t.: 14.01.2021.
- <https://www.ebay.com/itm/ca1930-Armenian-Statesman-Askanaz-Mravyan-by-Martiros-Saryan-Armenia-/193720967988>, e.t.: 01.03.2021.
- <https://old.arfd.am/?p=44729>, e.t.: 21.02.2021.
- <https://tr.sputniknews.com/asya/202102181043836388-daglik-karabagdaki-ermeni-yonetimi-ruscayi-resmi-dil-yapmak-istiyor/>, e.t.: 28.02.2021.
- <https://web.archive.org/web/20080813010358/http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/UNTC/UNPAN019224.pdf>, e.t.: 07.03.2021.

Eklер :

1-George H. W. Bush ile Turgut Özal'ın Dağlık Karabağ sorunuyla ilgili görüşme tutanakları

George H. W. Bush Başkanlık Kütüphane ve Müze arşivi

~~CONFIDENTIAL~~

2

President Ozal: The main topic on my agenda is Bosnia-Herzegovina. It is a very big problem. We have a large number of Bosnians in Turkey, since half of Yugoslavia was once part of the Ottoman empire. The other half was part of the Austria-Hungarian empire, which is why the Germans recognized only that half. Milosevic is very tough and he is a serious communist. If he is pushed, however, the Bosnia-Herzegovina situation will be corrected. If not, the problem will continue and spread to Kosovo. (U)

Secretary Baker: And Macedonia too? (U)

President Ozal: Yes. (U)

The President: Will the Macedonians satisfy the Greeks on the name change? (U)

President Ozal: I don't think so. Why are the Greeks insisting on this? Macedonia is a small republic that cannot possibly threaten them. (U)

Secretary Baker: We condemned Serbia because of Bosnia-Herzegovina, and we got CEC to issue a warning to Belgrade. It looks like it may be pulling back, but it is uncertain still. The best leverage we have on the Serbs is to deny them the international legitimacy that they want. This might make a difference. (U)

President Ozal: The aim of Milosevic is to get part of Bosnia-Herzegovina and maybe part of Macedonia as well for his new Yugoslav state. Izetbegovic is a good man and so is Gilgrov. (U)

Secretary Baker: Bosnia-Herzegovina and Macedonia went about this whole matter the right way. They didn't take unilateral action unlike Croatia and Slovenia. The EC recognized those who were the most irresponsible. (U)

President Ozal: You have to keep pushing Serbia. (U)

Secretary Baker: We will to the extent we can. We don't think that peacekeeping in Bosnia-Herzegovina is in cards. (U)

President Ozal: What about the UN? (U)

The President: If you are talking about Vance, yes, we do support that effort. This whole matter is very troubling. (U)

President Ozal: The example being set in Bosnia-Herzegovina is very dangerous. We could see similar problems arise in the former Soviet Union. If Serbia gets something as a result of its aggression, Russia could see that.

Now on Nagorno-Karabakh, I have an idea. Nagorno-Karabakh is 80% Armenian and 20% Azeri. They could swap territory, with Nagorno-Karabakh going to Armenia and Azerbaijan getting the piece of

~~CONFIDENTIAL~~

~~CONFIDENTIAL~~

3

Armenia that separates the two parts of Azerbaijan. Stalin created the borders down here. He divided Azerbaijan to give it to the Armenians to buy them off. (U)

Secretary Baker: What would happen to the Armenians in the southern part that you would give to Azerbaijan? (U)

President Ozal: All together, not more than 50,000 people would have to be moved. Otherwise this war will continue forever. Turkey has good relations with Armenia, and Armenia needs good relations with Turkey. There is another reason to do this. The Central Asian republics need a connection to Europe. The new Russians want to be like the Tsarist Russians. They want all roads to go to Moscow. Under the communists, everything produced was then processed in Russia. There is still a desire to pull these states back toward Russia. These states could be threatened by Russia. I hope you don't put all your eggs in the Russian basket. All the pipelines go to Russia or through Russia. Even now Turkmenistan gas all goes to Russia. So they are looking for alternative routes such as Tehran and Turkey. With my plan, there could be a connection through Azerbaijan to Turkey and on to Europe. These states need lines of communications to Europe that don't go through Russia. The other route would be through Afghanistan to Pakistan and the Indian Ocean. It is important to make these states independent from Russia by infrastructural development. We have started a telecommunications project, offering them connections that are better than the Russian connections. After that will be television. (U)

Secretary Baker: We are already doing the same thing. All of the states but Tajikistan want this. Do you think that the Tajiks are vulnerable to the Iranians? (U)

President Ozal: No, I don't. I think that the Tajiks will be okay because they are Sunnis. But Azerbaijan is key. They need

Ek 2- 10 Kasım 2020 Moskova Deklarasyonu'nun Orijinal Metni

Заявление Президента Азербайджанской Республики, Премьер-министра Республики Армения и Президента Российской Федерации 2020-11-10 11:45:00

Мы, Президент Азербайджанской Республики И.Г.Алиев, Премьер-министр Республики Армения Н.В.Пашинян и Президент Российской Федерации В.В.Путин, заявили о следующем:

1. Объявляется о полном прекращении огня и всех военных действий в зоне нагорнокарабахского конфликта с 00 часов 00 минут по московскому времени 10 ноября 2020 года. Азербайджанская Республика и Республика Армения, далее именуемые Сторонами, останавливаются на занимаемых ими позициях.
2. Агдамский район возвращается Азербайджанской Республике до 20 ноября 2020 года.
3. Вдоль линии соприкосновения в Нагорном Карабахе и вдоль Лачинского коридора развёртывается миротворческий контингент Российской Федерации в количестве 1960 военнослужащих со стрелковым оружием, 90 бронетранспортёров, 380 единиц автомобильной и специальной техники.
4. Миротворческий контингент Российской Федерации развёртывается параллельно с выводом армянских вооружённых сил. Срок пребывания миротворческого контингента Российской Федерации – 5 лет с автоматическим продлением на очередные 5-летние периоды, если ни одна из Сторон не заявит за 6 месяцев до истечения срока о намерении прекратить применение данного положения.
5. В целях повышения эффективности контроля за выполнением Сторонами конфликта договорённостей развёртывается миротворческий центр по контролю за прекращением огня.

6. Республика Армения до 15 ноября 2020 года возвращает Азербайджанской Республике Кельбаджарский район, а до 1 декабря 2020 года – Лачинский район. Лачинский коридор (шириной 5 км), который будет обеспечивать связь Нагорного Карабаха с Арменией и при этом не будет затрагивать г.Шушу, остаётся под контролем миротворческого контингента Российской Федерации.

По согласованию Сторон в ближайшие три года будет определён план строительства нового маршрута движения по Лачинскому коридору, обеспечивающий связь между Нагорным Карабахом и Арменией, с последующей передислокацией российского миротворческого контингента для охраны этого маршрута.

Азербайджанская Республика гарантирует безопасность движения по Лачинскому коридору граждан, транспортных средств и грузов в обоих направлениях.

7. Внутренне перемещённые лица и беженцы возвращаются на территорию Нагорного Карабаха и прилегающие районы под контролем Управления Верховного комиссара ООН по делам беженцев.

8. Производится обмен военнопленными, заложниками и другими удерживаемыми лицами и телами погибших.

9. Разблокируются все экономические и транспортные связи в регионе. Республика Армения гарантирует безопасность транспортного сообщения между западными районами Азербайджанской Республики и Нахичеванской Автономной Республикой с целью организации беспрепятственного движения граждан, транспортных средств и грузов в обоих направлениях. Контроль за транспортным сообщением осуществляют органы Пограничной службы ФСБ России.

По согласованию Сторон будет обеспечено строительство новых транспортных коммуникаций, связывающих Нахичеванскую Автономную Республику с западными районами Азербайджана.

Ek 3- Gümrü Antlaşması

TÜRKİYE - ERMENİSTAN BARIŞ ANTLAŞMASI¹⁶¹

Gümrü (Alexandropol), 2 Aralık 1920

(Metin)

Bir yandan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, öte yandan Ermenistan Cumhuriyeti aralarındaki savaş durumuna son vermek ve sürekli bir barış yaratmak amacıyla, aşağıda adları yazılı yetkili Temsilcileri, görüşmeler yapmak için, görevlendirilmişlerdir: Türkiye Hükümetince :

Doğu Cephesi Komutanı Ferik Kâzım Kara Bekir Paşa,
Erzurum Valisi Hamid Bey,
Erzurum Milletvekili Süleyman Necati Bey; Ermenistan Cumhuriyetince:

Eski Başbakan Mösyü Aleksander Hatisiyan,
Eski Maliye Bakanı Mösyü Avram Gülhandaniyan,
İçişleri Bakan Yardımcısı Mösyü İstepan Gorganiyan.

Adı geçen yetkili Temsilciler, barış görüşmeleri için Gümrü'de toplanıp yöntemine uygun görülen yetki belgelerinin verişimi üzerine, aşağıdaki Maddeleri kararlaştırmışlardır:

1. Türkiye ile Ermenistan arasında savaş durumuna son verilmiştir.
2. Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınır, ilişik krokide gösterildiği üzere, (aşağı Karasunun döküldüğü yerden başlayarak, Aras ırmağı Kekaç kuzeyine dek Arpaçayı, daha sonra Karahan Deresi - Tiğnig batısı - Büyük Kimlı doğusu - Kızıltaş - Büyük Akbaba Dağı) çizgisinden oluşur. Sınır çizgisinin kesin biçimde belirlenmesi işi, bu Andlaşmanın İmzası gününden iki hafta sonra, Karma bir Komisyonca yerinde yapılacaktır.

¹⁶¹ İsmail Soysal, Türkiyenin Siyasal Andlaşmaları, 1. Cilt (1920-1945), Türk Tarih Kurumu, 2000, s. 19-23.

Kuki Dağı 10282-8022-Gamasur Dağı 8160-Kurdkulak Köyü-Saat Dağı 7868-Arpaçay Evleri 3080-Kemurlu Dağı 6930-Saraybulak 8071 Ararat İstasyonu - Aras ırmağı üzerinde Aşağı Karasu'nun döküldüğü yerden geçen çizginin güneyindeki (Nahçıvan, Şahtahtı, Şarur) bölgesinde daha sonra bir plebisitle saptanacak yönetim biçimine ve bu yönetimin kapsayacağı topraklara Ermenistan karışmayacak ve işbu bölgede şimdilik Türkiye koruyuculuğunda bir yerel yönetim kurulacaktır.

3. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti, ikinci Maddede sözügeçen sınır ile Osmanlı sınırı arasında bulunup işbu Andlaşma uyarınca Türkiye'de kalacak olan ve üzerine Türkiye'nin tarihsel, etnik ve hukuksal ilişkisi inkâr edilemez toprakların hukuksal durumu konusunda, Ermenistan Cumhuriyeti istediği takdirde, asıl halkının tümüyle geri dönmesinin gerçekleşebilmesi için, Antlaşmanın onaylanmasından sonra üç yıl geçince plebisite başvurmaya kabul eder. Bir Alt Komisyon bunun biçimini belirleyecektir.
4. Emperyalist Devletlerin kışkırtma ve özendirmeleri sonucu olarak, düzen ve güvenliği bozucu durum ve eylemlere bundan böyle olanak bırakılmaması yolundaki iyiniyeti nedeniyle, Erivan (Ermenistan) Cumhuriyeti iç güvenliği korumağa yetecek düzeyde, hafif silahlı jandarma kuvveti ve ülkeyi savunmaya ayrılan sekiz dağ ya da sahra topu ile yirmi makineli tüfeğe sahip ücretle tutulacak bin beşyüz askerden oluşan bir birlikten fazla bir askersel kuruluşa izin vermemeği yükümlenir. Ermenistan'da zorunlu askerlik hizmeti olmayacaktır. Ülkeyi dış düşmanlara karşı savunmak için tahkimat yapmak ve bu tahkimata istediği sayıda ağır toplar yerleştirmekte Ermenistan Cumhuriyeti özgürdür. Bu ağır toplar arasında, hareket halindeki Orduda kullanılabilecek onbeş santimetrelik obüsler ile onbeş santimetrelik uzun toplar ve daha küçük çapta her türlü ağır ateşli silâhlar bulunmayacaktır.
5. Barışın yapılmasından sonra Erivan'da yerleşecek Türkiye'nin siyasi Temsilcisi ya da Büyükelçisinin yukarıda sözü edilen konularda her zaman denetleme ve soruşturma

yapmasına Erivan Hükûmeti izin vermeyi işbu Andlaşma ile kabul etmiştir. Buna karşılık, Ermenistan Cumhuriyeti istemde bulunursa, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Ermenistan'a silah yardımıda bulunmağı yükümlenir.

6. Bağtılı Taraflar, Büyük Savaş sırasında düşman ordularına katılarak kendi devletine karşı silâh kullanmış ya da işgal altındaki topraklar üzerinde toptan kırımlara katılmış olanları dışındaki göçmenlerin eski sınır içindeki yurtlarına dönmelerine izin verir. Böylece, ülkelerine döneceklerin en uygar ülkelerdeki azınlıkların yararlandıkları haklardan bütünüyle yararlanmalarım, karşılıklı olarak, yükümlenirler.
7. Altıncı Maddede sözü geçen göçmenlerden işbu Antlaşmanın onayı ve onay belgelerinin verişimi gününden sonra bir yıllık süre içinde yurtlarına dönmeyenler o Maddenin verdiği olanaktan yararlanamayacakları gibi, tasarruf haklarını ilişkin savlar da geçerli olmayacaktır.
8. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti, iki yıldan beri silâh altında tutmak zorunda kaldığı Ordunun büyük harcamalar gerektirmiş olmasına karşın, Ermenistan'a karşı girişmek zorunluluğunda kaldığı savaş nedeniyle hakkı olan zarar gideriminden, benimsenip açıklanan insancıl ve hukuksal ilkelere uymak isteğıyle, vazgeçmiştir. Bundan başka, Taraflar Büyük savaş sırasında ortaya çıkan zararlar ve tasarruf haklarındaki değışikliklerin gerektirdiğı zarar gideriminden de aklanmışlardır
9. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti, Erivan Cumhuriyetine, İkinci Maddede belirlenen sınır içinde, egemenliğini bütünüyle geliştirmek ve güçlendirmek üzere, içtenlikle yardımda bulunmağı yükümlenir.
10. Erivan Hükûmeti, Türkiye Büyük Milletince kesinlikle reddedilmiş olan (Sevr) Antlaşmasını hükümsüz sayıp bunu ve kimi emperyalist hükümet ve siyasal çevreler elinde bir kışkırtma aracı olan Avrupa ve Amerika'daki Temsilci Heyetlerini geri çağırmayı, bundan böyle iki ülke arasında her türlü yanlış düşünceleri ortadan kaldırmak iyiniyetiyle yükümlendiğini açıklar. Ermenistan Cumhuriyeti barış ve

esenlik içinde gelişmesini sağlama ve Türkiye'nin komşuluk haklarına saygılı olma doğrultusundaki iyiniyetlerinin bir kanıtı olmak üzere, emperyalist amaçlar güderek, iki ulusun barış ve esenliğini tehlikeye sokan haris, savaşçı kişileri hükümet yönetiminden uzak tutmağı yükümlenir.

11. Ermenistan Cumhuriyetinin toprakları üzerinde yaşayan Müslüman halkın haklarını korumak ve onların dinsel ve kültürel özellikleri içinde gelişmelerini sağlamak için, toplumsal biçimde örgütlenmelerini, Müftülerin doğrudan doğruya Müslüman toplumunca seçilmesini ve yerel müftülerin seçecekleri Başmüftü'nün memurluk görevinin Türkiye Büyük Millet Meclisi Şer'iyeye Vekâletince onaylanmasını kabul ederek yükümlenir.
12. Bağlıklı Taraflardan her biri, karşı Tarafa ilintili kişi ve malların kendi demiryolları ve genellikle tüm ulaşım yolları üzerinden özgürce geçmelerini ve öteki Tarafın denize ya da herhangi bir ülkeye transitini, hiç bir biçimde, engellememeği yükümlenir. Türkiye Hükümeti, Şerur, Nahçıvan, Şahtahtlı ve Culfa yoluyla İran, Maktu ve Ermenistan arasında transit işlerinin serbestliğini sağlar. Ermenistan Hükümeti, Azerbaycan, İran, Gürcistan ve Türkiye arasında eşya, araba, vagon ve tüm transit işlerinden vergi almamağı yükümlenir. Türkiye Devleti, varlık ve yaşamına Emperyalistler tarafından girilmesi kesinlikle beklenen yıkıcı kışkırtmalara karşı koymak zorunluğunda bulunduğundan, genel barışın gerçekleşmesine değin, ulaşım serbestliğini bozmamak koşulu ile, Dördüncü maddede sözü edilen sayıdan fazla silâh sokulmasını önlemek için, Erivan Cumhuriyeti içindeki demiryolları ve ulaşım yollarını denetim ve gözetim altında bulunduracaktır. Emperyalist devletlere ilintili resmi olmayan heyetlerin bu ülkeye girme ve sızmalarına Taraflar engel olacaklardır.
13. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Devletin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünü tehdit edebilecek saldırılara karşı, işbu Andlaşmanın Erivan Cumhuriyetine sağladığı haklara zarar gelmemek koşulu ile Ermenistan İçinde geçici olarak askersel önlemler alabilir.

14. Erivan Cumhuriyetince her hangi bir Devletle yapılmış olan tüm Andlaşmaların Türkiye'yi ilgilendiren, ya da Türkiye'nin çıkarlarına zararlı hükümlerini geçersiz saymayı bu Cumhuriyet kabul eder ve yükümlenir.
15. Bağlı Taraflar arasında andlaşmanın imzasından sonra ticaret ilişkileri başlayacak ve Taraflar Büyükelçi ve Konsolos atayabilecektir.
16. Telgraf, posta, telefon, konsolosluk ve ticarete ilişkin bağtılar Alt - Komisyonlarca işbu Andlaşma hükümleri uyarınca yapılacaktır. Bununla birlikte, komşu ülke ve işgal altındaki topraklar ile Ermenistan arasında demiryolu, telgraf ve posta ulaşımının, bu Andlaşma imza edilir edilmez, başlamasına Türkiye Hükümetince izin verilecektir.
17. Bu Andlaşma gereğince Ermenistan'ın olup Türk Ordusu işgali altında bulunan toprakların boşaltılması ve tutsakların geri verilmesi ve değiştirilmesi, Andlaşmada Ermenistan Hükümetine ilişkin yükümlülüklerin yerine getirilmesinden sonra gerçekleştirilecektir. Alıkonulan siviller ve Devlet ileri gelenleri geri verilecektir. Tutukluların geri verilmesi işi Alt - Komisyonca yerine getirilecektir.
18. İşbu Andlaşma bir ay içinde onaylanarak, onaylanmış örnekleri Ankara'da verilecektir.

Bu hükümlere olan inançla , yukarda adları yazılı yetkili Temsilciler işbu Barış ve Dostluk Andlaşmasını imza etmişlerdir. Andlaşma iki örnek olarak 2 Aralık 1920 günü Gümrü (Aleksandrapol)'de düzenlenmiştir. Anlaşmazlık çıkınca, Türkçe metnine başvurularak çözümlenecektir.

Kazım KARABEKİR

Alaksander HATİSİYAN

Hâmid

Avram GÜLHANDANIYAN

Süleyman NECATİ

Istepan GORDANIYAN

Ek 4- Moskova Antlaşması

TÜRKİYE - SOVYET RUSYA DOSTLUK VE KARDEŞLİK ANDLAŞMASI¹⁶²

Moskova, 16 Mart 1921

(Metin)

Ulusların kardeşliği İlkesini ve kavimlerin kendi geleceklerini özgürce saptamak hakkını tanımakta birleşmiş olan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti ile Rusya Sovyetleri Sosyalist Federal Cumhuriyeti Hükûmeti, genişleme ve istilâ siyasetine karşı olan savaşımlarındaki dayanışmalarını ve her iki ulustan birinin karşılaşacağı zorlukların ötekini durumunu da ağırlaştıracağını bilerek, aralarında her zaman dostluk ilişkilerinin ve her iki ulusun karşılıklı çıkarlarına dayanan sürekli dostluk bağlarının yerleşmiş olmasını görmek özlemiyle bir Dostluk ve Kardeşlik Andlaşması yapmağa karar vermişler ve bu amaçla aşağıda yazılı yetkili temsilcilerini seçmişlerdir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti :
Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Ekonomi Bakanı ve
bu Mecliste Kastamonu Milletvekili Yusuf Kemal Bey,

Bu Hükûmetin Milli Eğitim Bakanı ve Türkiye Büyük Millet Meclisinde Sinop Milletvekili Doktor Rıza Nur Bey ve
Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Büyükelçisi ve bu Meclis'te Ankara Milletvekili Ali Fuat Paşa.

Rusya Sovyetleri Sosyalist Federal Cumhuriyeti Hükûmeti :
Dışişleri Halk Komiseri ve tüm Rusya Merkez Yönetim Komitesi üyesi Jorj Çiçerin ve

Tüm Rusya Merkez Yönetim Komitesi üyelerinden Celâl Korkmazof.

Yukarıda adı geçen yetkili temsilciler, yöntemine uygun bulunan yetki belgelerini veriştikten sonra, aşağıdaki maddeleri kararlaştırmışlardır.

¹⁶² İsmail Soysal, a.g.e., s. 33-38

1- Bağlı Taraflar, herhangi birine zorla kabul ettirilmek istenilen bir barış andlaşması ya da başka bir uluslararası bağıtı tanımamağı ilke olarak benimserler. Rusya Sovyetleri Sosyalist Federal Cumhuriyeti Hükûmeti, bugün Büyük Millet Meclisince temsil edilmekte olan Türkiye ulusal Hükûmeti tarafından tanınmamış Türkiye'ye ilişkin hiç bir uluslararası bağıtı tanımamağı kabul eder. İşbu Andlaşmada yazılı „Türkiye“ terimi ile 28 Kasım 1920 günü İstanbul'da toplanan Meclis-i Mebusan tarafından düzenlenip tüm devletlere ve basına bildirilen Misak - ı Milli'nin kapsadığı topraklar anlaşılmaktadır.

Türkiye'nin kuzey - doğu sınırı, Karadeniz kıyısında bulunan Sarp köyünden başlayarak, Hedis Meta dağı – Şavşat dağında suların bölündüğü çizgi – Kani dağı ve oradan, sürekli olarak, Ardıhan ve Kars Sancaklarının yönetim sınırlarının kuzeyini izleyerek Aşağı Kara Suyun döküldüğü yere varan çizgi ile belirlenmiştir. (Sınırın ayrıntıları ve buna ilişkin işler için I (A) ve I (B) Eklerine bağlı, Taraflarca imzalanan haritaya bakılması).

Madde 2- Türkiye, işbu Andlaşmanın birinci maddesinde gösterilen sınırın kuzeyinde Batum Livasma ilişkin topraklar ile Batum kenti limanı üzerindeki egemenlik hakkını, şu koşullarla, Gürcistan'a bırakmağı razı olur :

Birincisi: İşbu Maddede belirtilen yerler halkının, her topluluğun kültürel ve dinsel haklarını sağlayacak ve bu halkın yukarıda sözügeçen yerlerde isteklerine uygun bir tarım toprakları rejmi kurma olanağına sahip olacak biçimde geniş bir yönetimsel özerkliğe kavuşması :

İkincisi: Batum limanı üzerinden Türkiye'ye giden ya da oradan gelen ticaret malları ve tüm nesnelere gümrük vergisine bağlı tutulmayarak ve hiç bir engelle karşılaşmayarak, her türlü vergi ve ücretten bağışık biçimde, serbest transit hakkı ile birlikte, Türkiye'nin özel harcamalardan ayrık olarak, Batum limanından yararlanmasının sağlanması.

Madde 3- Bağlı Taraflar, Andlaşmanın 1 (C) Ekinde belirlenen sınır içindeki Nahcivan kesiminin, koruyuculuk hakkı-

nı üçüncü bir devlete hiç bir zaman bırakmamak koşulu ile, Azerbaycan koruyuculuğunda özerk bir bölge oluşturulması konusunda anlaşmışlardır.

Nahçıvan topraklarının Aras talveg çizgisinin doğusu ile Tağna Dağı (3829)-Veli Dağ (4121)-Bağırsık (6587)-Kömürlü Dağ (6930) çizgisi arasında sıkışmış üçgen kesiminde, bu toprakların Kömürlü Dağ (6930)'dan başlayıp Saray Bulak (8071)-Ararat İstasyonundan geçerek Kara Su'nun Aras ile birleştiği yerde sona eren sınır çizgisi, Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan yetkili temsilcilerinden oluşacak bir Komisyon eliyle belirlenecektir.

Madde 4- Bağlı Taraflar, Doğu uluslarının ulusal kurtuluş hareketleri ile Rusya İşçilerinin yeni bir sosyal düzen için savaşımı arasındaki yakınlığı gözlemleyerek, bu ulusların özgürlük ve bağımsızlık haklarını ve diledikleri hükümet rejimi ile yönetilmek haklarını açıkça belirtirler.

Madde 5- Boğazların tüm ulusların ticaretine açılması ve geçiş özgürlüğünün sağlanması için, Bağlı Taraflar, Karadeniz ve Boğazların bağlı olacağı rejimin kesin biçimde hazırlanması işinin, kıyı devletlerinin temsilcilerinden oluşmak üzere, daha sonra yapılacak bir Konferansa bırakılmasını uygun bulurlar. Şu da var ki, bu Konferansta alınacak kararların Türkiye'nin salt egemenliğine ve Türkiye ile onun başkenti olan İstanbul'un güvenliğine hiç bir zarar getirmemesi gerekir.

Madde 6- Bağlı Taraflar iki ulus arasında şimdiye dek yapılan tüm anlaşmaların kendilerinin karşılıklı çıkarlarına uygun olmadığını kabul ederler. Böylece, bu anlaşmaların geçersizliği ve ortadan kaldırılmış olduğu konusunda görüş birliğine sahiptirler. Rusya Sovyetleri Sosyalist Federal Cumhuriyeti Hükümeti, Türkiye ile Çarlık Hükümeti arasında yapılmış uluslararası anlaşmalara dayanan parasal vb. yükümlerden kendisine karşı Türkiye'nin arınmış olduğunu özellikle açıklar.

Madde 7- Rusya Sovyetleri Sosyalist Federal Cumhuriyeti Hükümeti, Kapitülasyonlar yönetiminin her ülkenin ulusal ge-

lişmesinin özgürce sürmesi ve egemenlik haklarının bütünüyle kullanmasıyla bağdaşmadığını kabul ederek, Türkiye'de bu yöntemle herhangi bir biçimde ilişkili her türlü yetkilerin ve hakların kullanılmasını geçersiz ve kaldırılmış sayar.

Madde 8 - Bağlı Taraflar, toprakları üzerinde karşı Taraf ülkesinin ya da ona bağlı topraklardan birinin Hükümeti rolünü üstlenmek savında bulunan örgüt ve grupların kurulmasını ya da yerleşmesini ve öteki ülkeye karşı savaşım amacıyla olan gurupların yerleşmesini hiç bir zaman kabul etmemegi yükümlenirler. Türkiye ve Rusya, Kafkasya Sovyet Cumhuriyetleri için de karşılıklı olmak koşulu ile özdeş yükümlülük üstlenirler.

Şurası ayrıca belirtilir ki, işbu Maddede sözügeçen Türkiye toprakları doğrudan doğruya Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin sivil ve askersel yönetimi altında bulunan topraklardır.

Madde 9- Bağlı Taraflar, iki ülke arasındaki bağlantıların kesilmeden sürdürülmesi amacıyla, demiryolu, telgraf vb. gibi ulaşım ve iletişimi koruma ve geliştirmegi ve iki ülke arasında, zorluklarla karşılaşmaksızın, kişi ve malların özgürce geçişini sağlamak için gerekli önlemlerin, ivedilikle aralarında anlaşarak alınmasını yükümlenirler. Bununla birlikte, yolcuların ve ticaret eşyasının girip çıkışında ülkelerden her birinde yürürlükte bulunan yasalar bütünüyle uygulanacaktır.

Madde 10- Bağlı Taraflardan birinin öteki Taraf topraklarında oturan uyrukları, yerleşmiş oldukları ülke yasalarından doğan hak ve görevlere uygun biçimde işlem görmekle birlikte, ulusal savunmaya ilişkin yasalardan başışık tutulup onlara uymaları istenilmeyecektir.

Aile ve veraset hakları ile ehliyete ilişkin işlerde de Tarafların uyrukları İşbu Madde hükümlerinin dışında kalacaklardır. Bu konular bir özel anlaşma yapılarak çözümlenecektir.

Madde 11- Bağlı Taraflar, her iki ülkeden birinin öteki ülke topraklarında oturan uyrukları için En Çok Gözetilen Ulus

işlemi uygulanmasına izin verirler. İşbu Madde hükümleri Türkiye'nin müttefiki bulunan Müslüman Devletlerinin uyrukları ile Rusya'nın müttefikleri olan Sovyet Cumhuriyetleri uyruklarına ilişkin haklarda uygulanmaz.

Madde 12- 1918 yılından önce Rusya'ya bağlı iken, üzerinde Türkiye'nin egemenlik hakkı olduğu Rusya Sovyetleri Sosyalist Federal Cumhuriyeti Hükümetince işbu Andlaşma ile kabul olunan topraklar halkından her isteyen Türkiye'yi özgürce terkedebilecek ve eşyasını, mallarını ve paralarını birlikte götürebilecektir. İşbu Andlaşma ile Türkiye tarafından egemenlik hakkı Gürcistan'a terkedilen Batum arazisi halkından her kimse de özdeş hakka sahiptir.

Madde 13- Rusya, tüm savaş tutsakları ile sivil tutuklulardan Kafkasya ve Avrupa Rusya'sında bulunanları, işbu Andlaşmanın imzası gününden başlayarak üç ay içinde; Asya Rusya'sında bulunanları altı ay içinde, harcamaları Rusya tarafından ödenmek üzere, Türkiye'nin kuzey doğu sınırına dek geri yollamağı yükümlenir. Henüz Türkiye'de bulunan Rus savaş tutsakları ile sivil tutukluları için de Türkiye özdeş işlem uygulayacaktır. Bu geri yollamaların ayrıntıları işbu Andlaşmanın imzasından sonra yapılacak özel bir Sözleşme ile belirlenecektir.

Madde 14- Bağlı taraflar en kısa bir süre içinde bir Komşuluk Sözleşmesi ile, bu Andlaşmanın giriş kesiminde belirtilen iki ülke arasındaki ilişkileri ve bağları güçlendirmek amacıyla, ekonomik, parasal ve öteki gerekli işleri düzenleyici Anlaşmalar yapmayı kabul ederler.

Madde 15- İşbu Türk - Rus Andlaşmasında güney- Kafkasya Cumhuriyetlerine ilişkin hükümlere Türkiye ile bu Cumhuriyetler arasında yapılacak Andlaşmalarda uyulmasını zorunlu kılmak için, Rusya sözkonusu güney Kafkas Cumhuriyetleri katında gerekli girişimlerde bulunmağı yükümlenir.

Madde 16- İşbu Andlaşma onay işlemi görecektir. Onay belgeleri en kısa bir süre içinde Kars'ta verişilecektir.

İşbu, Andlaşma, 13. maddesi ayrı tutulmak üzere, onay belgelerinin verişini gününden başlayarak yürürlüğe girecektir.

Bu hükümlere olan inançla, yukarıda adı geçen yetkili Temsilciler işbu Andlaşmayı imza etmişler ve mühürlemişlerdir.

İşbu Andlaşma iki örnek olarak, Moskova'da bin üç yüz otuz yedi (bin dokuz yüz yirmi bir) yılı Martın on altıncı günü düzenlenmiştir.

YUSUF KEMAL

GEORGES TCHITCHERINE

Dr. RIZA NUR

DJELAL KORKMASSOFF

ALİ FUAD

Ek : 1 (A) Türkiye'nin kuzey - doğu sınırı aşağıdaki biçimde saptanmıştır (Rus Genelkurmayının 1/210.000 ölçeğindeki -bir pus beş vestlik-haritasına göre) :

Karadeniz kıyısında Sarp (Sarpe) Köyü – Karaşalvar Dağı (Chalvar Cara) (5014)- ve Maradidi (Maradidi) Köyünün kuzeyinde Çoruh'u keser. Sapar (Sabaor) Köyü kuzeyi - Hedis - Meta Dağı (Khedis - Meta) (7052). Kavakibe Dağı (Kva- kibe) - Kavtareti Köyü (Kavatereti)-Medzybna (Mdzybna) Dağı sularının bölündüğü çizgi - Keson Dağ (CratKessonu) (6468)-Kordo Dağ (Korda) (7910) sularının bölündüğü çizgiyi izleyerek Harabet Şavşateski (Karabet Chavchatesky) Dağı doruğunun batı kesminden eski Artvin Kazasının eski yönetim sınırına ulaşır. Şavşateski Dağı sularının bölündüğü çizgiden geçerek San Çay (Kara hali) (8478) Dağına varır - Kıyoraliski Boynu (Kioralisky), buradan Kanm (Kanny) Dağında eski Ardıhan Kazasının eski yönetim sınırına gelir, oradan kuzeye yönelerek Elil Gülnani (Aiil Grmany) (8357) Dağına ulaşır Aynı Ardıhan sınırını İzleyerek Badela (Badela) Köyünün kuzey - doğusunda Pskov (Pskhov) Çayına ulaşır - ve Çancak (Tchnatchak) Köyünün kuzeyine dek bu ırmağı güneye doğru izler-orada bu ırmağı bırakıp suların bölündüğü çizgiyi izleyerek Erilyan Baş (Airilian Bachi) Dağına (8512) ulaşır - Kel Tepe (Kelletapa)

(8463) ve Harman Tepe (9709) Dağlarından geçerek Kasris Seri (Kasris Seri) (9681) Dağına gelir - oradan Kura (Koura) ırmağına dek Karzamet(Karzamat) Çayını izler - Daha sonra Kartanekev (Kartanakav) Köyünün doğusuna dek Kura ırmağının talveg çizgisini izler ve orada Karaoğlu (7159) Dağı sularının bölündüğü çizgiyi geçerek bu ırmağı bırakır - sonra Kazapın (Kazapine) Gölünü ikiye ayırarak (7580) noktasına ve oradan Gök Dağa (9252) ulaşır - Üç Tepeler (9783)-Tayfa Kale (Tayfa Kala) (9716 - 9065) noktası - orada eski Ardıhan Sancağı sınırını bırakır ve Büyük Akbaba (Bal - Akbaba) (9973) Dağına geçer-(8829)(8827)-(7062)-İbiş Köyünün doğusuna geçerek (7518) yüksekliğine ve sonra da Kızıldaş'a ulaşır-(7439)-(7490)-Nuvi Kızıldaş (Novi Kizil Dach) Köyü - Kara Memet'in batısından geçerek Çamuşbu (Djamouchou) Çayına ulaşır (Burası Dilavar, B. Kamlg ve Tıhnız Köylerinin batısındadır). Vartanlı (Vartanlı) ve Beşşuragel (Bach Chouragel) Köylerinden geçerek ve yukarıda anılan ırmağı izleyerek Kaleli (Kalalı)'nin kuzeyinde Arpa Çay ırmağına ulaşır. Oradan, sürekli olarak Arpa Çayı talveg çizgisini izleyip Aras'a gelir. Aras talveg çizgisini Karasu'nun döküldüğü yere dek İzler.

Not: Şurası kesindir ki, sınır yukarıda belirtilen yüksekliklerde suların bölündüğü çizgi üzerinden geçer.

YUSUF KEMAL

GEORGES TCHITCHERINE

Dr. RIZA NUR

DJELAL KORKMASSOFF

ALİ FUAD

Ek. 5- Kars Antlaşması

TÜRKİYE İLE ERMENİSTAN, AZARBEYCAN VE GÜRCİSTAN ARASINDA DOSTLUK ANTLAŞMASI¹⁶³

Kars, 13 Ekim 1921 (Metin)

Ulusların kardeşliği ilkesini ve kavimlerin kendi gelecekle-
rini özgürce saptamak hakkınım tanımakta birleşmiş bulunan
ve aralarında her zaman iyi ilişkilerin ve karşılıklı çıkarlara
dayanan gerçek dostluk bağlarının kurulmuş olduğunu gör-
mek özleminde olan, bir yandan Türkiye Büyük Millet Meclisi
Hükûmeti, öte yandan Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan
Sosyalist Sovyetler Cumhuriyetleri, Hükûmetleri, Rusya Sov-
yetleri Sosyalist Cumhuriyeti Hükûmetinin de katılımıyla,
bir Dostluk Andlaşması yapılması için görüşmelere girişilme-
sine karar vermişler ve bu amaçla;

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti :

Büyük Millet Meclisinde Edirne Milletvekili ve Doğu Cep-
hesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'yı;

Büyük Millet Meclisinde Burdur Milletvekili ve Bayındırlık
Bakanlığı eski Müsteşarı Muhtar ve Türkiye'nin Azerbaycan
Temsilcisi Memduh Şevket Bey'leri;

Ermenistan Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti :

Dışişleri Komiseri İskinaz Maradya ve İçişleri Komiseri Bo-
ğuz Makizyan'ı;

Azerbaycan Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti :

Devlet Denetimi Halk Komiseri Behbut Şah Tahtineski'yi;

Gürcistan Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti :

Kara ve Deniz Kuvvetleri Halk Komiseri Şalva İlyava ve Dı-
şişleri ve Maliye Komiseri Aleksandr Sıvanidze'yi

¹⁶³ İsmail Soysal,a.g.e., s. 41-47.

Rusya Sovyetleri Sosyalist Federal Cumhuriyeti :

Letonya'daki Temsilcisi Jak Halski'yi yetkili Temsilci atamışlardır.

Adı geçen yetkili Temsilciler, yöntemine uygun görülen yetki belgelerini veristikten sonra, aşağıdaki maddeleri kararlaştırmışlardır.

Madde 1 – Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti ile Ermenistan Azerbaycan ve Gürcistan Sosyalist Sovyetler Cumhuriyetleri Hükûmetleri, Bağlıklı Tarafların ülkelerinin parçalarından bulunan topraklar üzerinde daha önce egemenlik haklarını kullanmış olan Hükûmetler arasında kararlaştırılmış olup sözkonusu topraklara ilişkin Andlaşmalar ile Üçüncü Hükûmetler arasında yapılmış Güney Kafkasya Cumhuriyetlerine ilişkin Andlaşmaları geçersiz sayarlar. Moskova'da 16 Mart 1921 (1337) günü İmza edilen Türk - Rus Andlaşması bu Madde hükmünün dışında tutulmuştur.

Madde 2 – Bağlıklı Taraflar, içlerinden birine zorla kabul ettirmek istenilecek her hangi bir barış Andlaşması ya da uluslararası bir bağıtı tanımamak konusunda görüş birliği içindedirler. Bu Andlaşma gereğince, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Sovyetler Cumhuriyetleri Hükûmetleri Türkiye'ye ilişkin olup da bugün Büyük Millet Meclisince temsil edilen Türkiye Hükûmetinin tanımadığı hiç bir uluslararası bağıtı tanımamağı kabul ederler. İşbu Andlaşmada yazılı "Türkiye" terimi ile İstanbul'da toplanan Osmanlı Millet Meclisince kabul edilip açıklanan ve tüm devletler ile basına bildirilen 28 Aralık 1336 (1920) günkü Misak-ı Milli'nin kapsadığı topraklar anlaşılır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti de Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'a ilişkin olup bu ülkelerin bugün Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Sovyetlerince temsil olunan Hükûmetlerince tanınmayan hiç bir uluslararası bağıtı tanımamağı kabul eder.

Madde 3 – Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Sovyetler Cumhuriyetleri Hükûmetleri Kapitülasyonlar yönteminin

her ülkenin ulusal gelişmesinin özgürce sürmesi ve egemenlik haklarının bütünüyle kullanılmasıyla bağdaşmadığını kabul ederek, Türkiye'de bu yöntemle herhangi bir biçimde ilişkili her türlü yetkilerin ve hakların kullanılmasını geçersiz ve kaldırılmış sayar.

Madde 4 – Türkiye'nin kuzey - doğu sınırı (Rus Genelkurmayının 1/210.000 ölçekli, I parmak, 5 verstlik mesafe haritasına göre) Karadeniz kıyısında bulunan Sarp Köyünden başlayarak Hedis Meta Dağı Şavyet Dağında suların bölündüğü çizgi - Kani Dağ ve oradan, sürekli olarak, Ardıhan ve Kars Sancaklarının eski yönetim sınırlarının kuzeyini ve Arpa Çay ile Aras ırmaklarının talveğini Nizni Kara Su'yun döküldüğü yere dek izleyen çizgi ile belirlenmiştir. (Sınırın ayrıntıları ve buna ilişkin işler İçin I ve II sayılı Ekler ile Bağlı Taraflarca İmzalanmış ilişik haritaya başvurulması. Andlaşma metni ile harita arasında çelişki bulunursa Andlaşma metni haritaya yeğ tutulacaktır.)

Rusya Sovyetleri Sosyalist Federal Cumhuriyeti Hükümetinin bir temsilcisinin de katılımıyla eşit sayıda üyelerden oluşacak bir Karma Sınır Çizme Komisyonu topraklar üzerinde sınırı ayrıntılarıyla saptamak ve sınır işaretlerini koymakla görevlidir (İlişik 4 sayılı Harita).

Madde 5 – Türkiye Hükümeti ile Ermenistan ve Azerbaycan Sovyetler Hükümetleri, işbu Andlaşmanın III sayılı Ekinde belirtilen sınırlar içinde olmak üzere, Nahcivan bölgesinin Azerbaycan'ın koruyuculuğunda özerk bir ülke oluşturulması konusunda anlaşmışlardır.

Madde 6 – Türkiye, işbu Andlaşmanın 4. maddesinde gösterilen sınırların kuzeyinde bulunan ve Batum Livasına ilişkin topraklar ile Batum kenti ve limanı üzerindeki egemenlik hakkını, şu koşullarla, Gürcistan'a bırakmağa ram olur:

Birincisi: İşbu Maddede belirtilen yerler halkının, her topluluğun kültürel ve dinsel haklarını sağlayacak ve bu halkın yukarıda sözü geçen yerlerde isteklerine uygun bir tarım top-

rakları rejimi kurma olanağına sahip olacak biçimde geniş bir yönetimsel özerkliğe kavuşması.

İkincisi: Batum limanı üzerinden Türkiye'ye giden ya da oradan gelen ticaret malları ve tüm nesnelere gümrük vergisine bağlı tutulmayarak ve hiç bir engelle karşılaşmayarak, her türlü vergi ve ücretten bağımsız biçimde, serbest transit hakkı ile birlikte, Türkiye'nin özel harcamalarından da ayrık olarak, Batum limanından yararlanmasının sağlanması.

Bu Maddenin uygulanması için işbu Andlaşmanın imzasından hemen sonra ilgili Taraflar temsilcilerinden oluşan bir Komisyon kurulacaktır.

Madde 7 – Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti ile Gürcistan Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti Hükûmeti, ortak sınır bölgeleri halklarının Karma bir Komisyonca, gümrük, polis ve sağlık işleri alanlarında konulacak öncelikli yasalara uymaları koşulu ile, sınırı geçmelerini kolaylaştırmağı yükümlenirler.

Madde 8 – Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti ile Gürcistan Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti Hükûmeti iki ülkenin sınır bölgesi halklarının sınırın öteki yanında bulunan kışlık ve yazlık otlaklarındaki yararlanmaları zorunluğunu göz önünde tutarak, sözkonusu halkların hayvanlarını sınırdan geçirmek ve alışıldığı üzere, otlaklardan yararlanmak hakkını vermediği kabul ederler. Sınırdan geçiş sırasında uygulanacak gümrük işlemleri ile polis, sağlık vb. önlemleri Karma bir Komisyonca belirlenecektir.

Madde 9– Boğazların tüm ulusların ticaretine açılması ve geçiş özgürlüğünün sağlanması için Türkiye İle Gürcistan, Karadeniz ve Boğazların bağlı olacağı rejimin kesin biçimde hazırlanması işinin, kıyı devletlerinin temsilcilerinden oluşmak üzere, daha sonra yapılacak bir Konferansa bırakılmasını uygun bulurlar. Şu da var ki, bu Konferansta alınacak kararların Türkiye'nin salt egemenliğine ve Türkiye ile onun başkenti İstanbul'un güvenliğine hiç bir zarar getirmemesi gerekir.

Madde 10 – Bağlı Taraflar, toprakları üzerinde, karşı Taraf ülkesinin ya da ona bağlı topraklardan birinin Hükümeti rolünü üstlenmek savında bulunan örgüt ve grupların kurulmasını ya da yerleşmesini ve öteki ülkeye karşı savaşım amacıyla olan grupların yerleşmesini hiç bir zaman kabul etmemesi yükümlenirler. Şurası belirlidir ki, işbu Maddede söz konusu olan "Türkiye toprakları" Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin doğrudan doğruya sivil ve askersel yönetimi altında bulunan topraklardır.

Madde 11 – Bağlı Taraflardan birinin öteki Taraf topraklarında oturan uyrukları, yerleşmiş oldukları ülke yasalarından doğan hak ve görevlere uygun biçimde işlem görmekte birlikte, ulusal savunmaya ilişkin yasalardan başışik tutulup onlara uymaları istenilmeyecektir.

Aile veraset hakları ile ehliyeteye ilişkin işlerde de Tarafların uyrukları işbu Madde hükümlerinin dışında kalacaklardır. Bu konular bir özel anlaşma yapılarak çözümlenecektir.

Madde 12 – Bağlı Taraflar, içlerinden birinin öteki ülke topraklarında oturan uyrukları için En Çok Gözetilen Ulus işlemi uygulanmasına izin verirler.

Bu Madde Sovyetler Cumhuriyetlerinin kendi topraklarında öteki müttefik Rus Sovyet Cumhuriyetleri yurttaşlarına tanıdıkları haklar ile Türkiye tarafından kendisinin müttefikleri olan Müslüman devletlerinin uyruklarına tanınan hakları hiç bir zaman kapsamaz.

Madde 13 – 1918 yılından önce Rusya'ya bağlı iken, üzerinde Türkiye'nin egemenlik hakkı doğrulanan topraklar halkından olup Türk uyrukluğundan çıkmak isteyenler eşyasını, mallarını ve paralarını birlikte alarak Türkiye'yi özgürce terketmek hakkına sahip olacaklardır. Bunun gibi, egemenlik hakkı Türkiye tarafından Gürcistan'a bırakılmış olan toprakların halkından olup da Gürcistan uyrukluğundan çıkmak isteyenler, eşya ve mallarını ya da bunların karşılığı parayı birlikte alarak Gürcistan'ı terketme hakkına sahip olacaklardır.

Madde 14 – Bağlı Taraflar, işbu Andlaşmanın İmzalanmasından sonra altı aylık bir süre içinde 1918 ve 1920 Savaşları mültecileri konusunda özel bir anlaşma yapmağı yükümlenirler.

Madde 15 – Bağlı Taraflardan her biri işbu Andlaşmanın İmzalanmasından hemen sonra, Kafkas cephesindeki savaş nedeniyle İşlenen cinayet ve cürümler için öteki Taraf uyrukları yararına tam bir genel af İlan etmeğı yükümlenir.

Madde 16 – Bağlı Taraflar işbu Andlaşmanın imzalanmasından sonra iki aylık bir süre İçinde, kendi toprakları üzerinde bulunan eski asker ve sivil tutsakları karşılıklı olarak yurtlarına geri yollamağı kabul ederler.

Madde 17 – Bağlı Taraflar, ülkeleri arasındaki bağlantıların kesilmeden sürdürülmesi amacıyla, demiryolu, telgraf vb. ulaşım ve iletişimi koruma ve geliştirmeğı ve zorluklarla karşılaşmaksızın, kişi ve malların özgürce geçişini sağlamak için gerekli önlemlerin aralarında anlaşarak alınmasını yükümlenirler. Bununla birlikte, yolcuların ve ticaret eşyasının giriş çıkışında Bağlı Ülkelerin her birinde yürürlükte bulunan yasalar bütünüyle uygulanacaktır.

Madde 18 – Bağlı ülkeler arasındaki ilişkileri güçlendirmek için gerekli ticaret ilişkilerinin kurulması ve ekonomik, parasal vb. işlerin çözümlenmesi amacıyla, işbu Andlaşmanın imzalanmasından sonra, Tiflis'te ilgili ülkeler temsilcilerinden oluşan bir Komisyon toplanacaktır.

Madde 19 – Bağlı Taraflar işbu Andlaşmanın imzalanmasından sonra üç aylık bir süre İçinde, Konsolosluk Sözleşmeleri yapmağı yükümlenirler.

Madde 20 – Türkiye, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan arasında yapılan bu Andlaşma onay İşlemi görecektir. Onay belgelerinin verişimi en kısa bir süre içinde Erivan'da yapılacaktır. Andlaşma İmzalanır imzalanmaz yürürlüğe girecek olan 6, 14, 15, 18, 19 uncu Maddeler ayrı tutulmak üzere, işbu Andlaşma onay belgelerinin değışim gününde yürürlüğe girecektir.

Bu hükümlere olan İnançla, yukarıda adları yazılan yetkili Temsilciler işbu Andlaşmayı İmza etmişler ve mühürlemişlerdir.

İşbu Andlaşma 13 Ekim 1337 (1921) günü Kars'ta, beş örnek olarak düzenlenmiştir.

<i>KÂZİM KARABEKİR</i>	<i>MRAVİAN</i>
<i>VELİ</i>	<i>MAKİNZİAN</i>
<i>MUHTAR</i>	<i>CHAHTAHTİNSKY</i>
<i>MEMDUH ŞEVKET</i>	<i>ELİAVA SVANİDZE</i>
	<i>HANETZKY</i>

Ek: I

[Türkiye ile Ermenistan, Azerbaycan, ve Gürcistan arasında sınır çizgisini tanımlayan bu Ek, 16 Mart 1921 günü İmzalanan Türk - Sovyet Rusya Andlaşmasının 1 (A) Ekinin hemen hemen eşidir. Tek fark bu tanım yapılırken Gürcistan - Ermenistan ve Ermenistan - Azerbaycan sınırlarının kesiştiği yerlerin de belirtilmesidir]

EK: II

[Bu Ekin metni Türk - Sovyet Andlaşmasının I (B) Ekinin eşidir.]

EK: III

[Nahcivan bölgesine ilişkin bu Ek'in metni Türk - Sovyet Andlaşmasının Ek (C) metnine oranla daha ayrıntılı olduğundan olduğu gibi aşağıya alınmıştır]

Nahcivan Toprakları:

Urmîye Köyü - oradan düz bir çizgi ile (Arazdayan) İstasyonuna (Bu İstasyon Ermenistan Sosyalist Cumhuriyetine kalacaktır) - daha sonra düz bir çizgi ile batı Taşburun (3142) Dağına - doğu Taşburun Dağında suların bölüştüğü çizgi (4108)-Cehennem Deresini

(Bolak) güneyinde keser - Yağırsik dağında (6607) ya da (6587) suların bölüştüğü çizgiyi izler oradan eski Erivan Kafkasının ve Şarur Valagüz'ün yönetim sınırını izleyerek 6629 râkımlı tepeden Kömürlü Dağ (6839) ya da (6930) ve oradan 3080 râkımlı tepeye gelir- Sayat Dağı (7868) - Kürtkulak Köyü Gamsor Dağı (8160)-8022 râkımın tepe ve gökdağ (10282)-eski Nahcivan Kazasının yönetim sınırının doğusu.

KÂZIM KARABEKİR

MRAVİAN

VELİ

MAKİNZİAN

MUHTAR

CHAHTAHTİNSKY

MEMDUH ŞEVKET

ELİAVA SVANİDZE

HANETZKY

Ek 6- Bişkek Protokolü Orijinal Metni, 5 Mayıs 1994

БИШКЕКСКИЙ ПРОТОКОЛ

Участники встречи, проведенной 4-5 мая 1994 года в городе Бишкеке по инициативе Межпарламентской Ассамблеи СНГ, парламента Кыргызской Республики, Федерального Собрания и Министерства иностранных дел Российской Федерации:

- выразили решимость всемерно способствовать прекращению вооруженного конфликта в Нагорном Карабахе и вокруг него, который не только наносит непоправимый урон азербайджанскому и армянскому народам, но и существенно затрагивает интересы других стран региона, серьезно осложняет международную обстановку;

- поддержав Заявление Совета глав государств СНГ от 15 апреля 1994 года, высказали готовность оказать полную поддержку усилиям глав и представителей исполнительной власти по прекращению вооруженного противоборства и ликвидации его последствий путем скорейшего заключения соответствующего соглашения;

- выступили за естественную активную роль Содружества и Межпарламентской Ассамблеи в прекращении конфликта, в реализации связанных с этим принципов, целей и конкретных решений ООН и СБСЕ (прежде всего резолюций Совета Безопасности ООН 822, 853, 874, 884);

- призвали все противоборствующие стороны внять голосу разума: прекратить огонь в полночь с 8 на 9 мая с.г., опираясь на Протокол от 18 февраля 1994 г. (в том числе и в части размещения **наблюдателей**), и самой интенсивной работой в кратчайшие дни закрепить это путем подписания надежного, юридически обязывающего соглашения, предусматривающего механизм обеспечения невозобновления военных и враждебных действий, вывод войск с **занятых** территорий и возобновление

функционирования коммуникаций, возвращение беженцев, продолжение переговорного процесса;

- согласились предложить парламентам государств-участников СНГ обсудить инициативу Председателя Совета Межпарламентской Ассамблеи В.Ф.Шумейко и Руководителя миротворческой группы Ассамблеи по Нагорному Карабаху М.Ш.Шеримкулова о создании миротворческих сил Содружества;

- считают целесообразным продолжать подобные встречи в интересах мирного решения вооруженного конфликта;

- выразили признательность народу и руководству Кыргызстана за создание превосходных условий работы, радушие и гостеприимство.

От имени делегаций:

(А.ДЖАЛИЛОВ)

Р.ГУЛИЕВ

Б.АРАРКЦЯН

К.БАБУРЯН

В.ШУМЕЙКО

М.ШЕРИМКУЛОВ

В.КАЗИМИРОВ

полномочный представитель Президента Российской Федерации, руководитель посреднической миссии России

М.КРОТОВ

руководитель Секретариата Совета Межпарламентской Ассамблеи государств-участников СНГ

Бишкек, 5 мая 1994 года

Примечание: 8 мая 1994 г. в Баку при подписании Р.Гулиевым Бишкекского протокола в тот его экземпляр была включена следующая запись: «Подписано с условием, что в пятом абзаце настоящего текста в третьей строке сверху перед словом «наблюдателей» будет добавлено слово «международных» и в шестой строке сверху этого же абзаца слово «занятым» будет заменено на «захваченных». Выше в оригинальном тексте выделены слова, к которым относятся эти поправки. Кроме того, предпринималась попытка дополнить тот экземпляр документа подписью Н.Бахманова, но в тот день его не нашли в Баку.

Ek-7:

11 Ocak 2021 Moskova Deklerasyonu Orijinal Metni

Мы, Президент Азербайджанской Республики И.Г.Алиев, Премьер-министр Республики Армения Н.В.Пашинян и Президент Российской Федерации В.В.Путин заявляем о следующем:

1. В целях реализации пункта 9 Заявления от 9 ноября 2020 года в части разблокировки всех экономических и транспортных связей в регионе, поддерживается предложение Президента Российской Федерации В.В.Путина о создании трёхсторонней Рабочей группы под совместным председательством вице-премьеров Азербайджанской Республики, Республики Армения и Заместителя Председателя Правительства Российской Федерации.
2. Рабочая группа до 30 января 2021 года проведет первое заседание, по результатам которого сформирует перечень основных направлений работы, вытекающих из реализации пункта 9 Заявления, установив в качестве приоритетов железнодорожное и автомобильное сообщение, а также определит иные направления по согласованию между Азербайджанской Республикой, Республикой Армения и Российской Федерацией, далее именуемые Сторонами.
3. В целях реализации основных направлений деятельности сопредседатели Рабочей группы утвердят состав экспертных подгрупп по этим направлениям из числа должностных лиц компетентных органов власти и организаций Сторон. Экспертные подгруппы в месячный срок после заседания Рабочей группы представят перечень проектов с обоснованием необходимых ресурсов и мероприятий для их реализации и утверждения на высшем уровне Сторонами.
4. Рабочая группа до 1 марта 2021 года представит для утверждения на высшем уровне Сторонами перечень и

график реализации мероприятий, предполагающих восстановление и сооружение новых объектов транспортной инфраструктуры, необходимых для организации, выполнения и обеспечения безопасности международных перевозок, осуществляемых через Азербайджанскую Республику и Республику Армения, равно как и перевозок, осуществляемых Азербайджанской Республикой и Республикой Армения, при выполнении которых требуется пересечение территорий Азербайджанской Республики и Республики Армения.

Dizin

Symbols

- 31 Mart Katliamı 34
1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı 25, 27
1918 Anayasa 72
1925 Anayasası 72
1969 Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi 40

A

- ABD 58, 78, 99, 109
Abdülmeçit Çermoy 30
Abel Ağambekyan 95
Afgan Hükümeti 72
Afyeddin Celilov 101
Ağdam 22, 107, 117
AGİT 99, 100, 104
Ahlkelek 32, 45
Ahıska 32, 45
Ahmed Nesimi 26
Ahmet İzzet Paşa 43, 45
Albay Cemil Cahit 43
Ali Fuat Cesebesoy 22
Ali Hacıyev 96
Ali Kemal 64
Alman Meclisi 83
Almanya 13, 25, 31, 33, 34, 40, 42, 44, 83, 84, 86,
87, 88, 89, 90, 93, 100, 125, 142, 149, 150
Anayasa 58, 59, 60, 136
Andranik Toros Ozanyan 42
Ankara Antlaşması 72
Ankara Hükümeti 58, 66, 73
Antranik 42, 43
Ararat Hakobyan 70
Ararktsyan 103
Aras Cumhuriyeti 46
Askanas Mravyan 73, 74
Atatürk 19, 22, 25, 34, 50, 51, 54, 63, 67, 79, 89,
148, 149, 151
Avedis Demirjian 145
Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi 59, 120
Avusturya-Macaristan 25, 84
Ayastefanos Antlaşması 34
Ayrılma Kanunu 133, 134, 135, 136

- Azerbaycan 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 22, 23, 25, 28,
29, 30, 31, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40,
41, 42, 43, 44, 45, 46, 48, 49, 51, 52, 53,
55, 56, 57, 71, 72, 77, 95, 96, 97, 98, 99,
100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107,
108, 109, 111, 112, 113, 114, 115, 116,
117, 118, 119, 121, 122, 123, 124, 125,
126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133,
134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141,
143, 144, 145, 147, 149, 150, 151, 161,
165, 170, 171, 172, 175, 176
Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti 34, 35, 37,
39, 42, 55

- Azerbaycan Milli Şurası 23, 42
Azerbaycan Parlamentosu 46, 104
Azerbaycan Yüksek Sovyeti 97, 134
Azeri Türkleri 24, 38, 43

B

- Babiâli 88
Bağımsız Devletler Topluluğu 101, 134
Bahtiyar Quliyev 96
Bakanlar Kurulu 22, 91
Bakü 14, 19, 22, 23, 24, 25, 27, 31, 35, 37, 41, 42,
43, 44, 45, 55, 97, 101, 103, 104, 109, 122,
134, 135, 142, 147
Bakü Katliamı 41
barış gücü 102, 104, 108, 112, 113, 114, 115, 116,
117, 118, 120, 145
Basayev 99
başdelege 73
Bathman Hollweg 88
Batı Ermenistan 27, 45, 47, 56, 57, 58, 59, 61
batı taarruzu 44
Batum 13, 18, 21, 22, 23, 25, 27, 28, 30, 31, 32, 33,
34, 35, 36, 37, 39, 40, 42, 44, 45, 48, 49,
55, 68, 147, 149, 164, 167, 172, 173
Batum Antlaşmaları 31
Batum Konferansı 30
BDT 100, 101, 102, 103, 104, 117
Bekir Sami 49, 66
Bekir Sami Bey 49
Berlin 21, 25, 27, 34, 84, 90, 91, 94
Birinci Ermenistan Cumhuriyeti 55, 68, 69, 71
Birinci Helen Cumhuriyeti 18
Birinci Karadağ Savaşı 14, 97
Birleşik Krallık 69, 140, 146
Birleşmiş Milletler Soykırımı Önleme ve Cezalandır-

ma Sözleşmesi 82, 83
Bişkek Ateşkes Antlaşması 15, 18, 95, 96, 100, 101
Bitsenko 29
BM Mülteciler Yüksek Komiserliği 108, 119
Boğazlıyan kaymakamı Kemal Bey 81
Boksör Ayaklanması 84
Bolşevik 19, 21, 23, 25, 27, 45, 52, 68, 69, 70, 71
Bolşevik İhtilali 23, 25
Bolşevik Parti 68
Brest-Litovsk Antlaşması 28, 72
Bronsart 86
Bulgaristan 25, 44
Büyük Britanya Kraliyet Başsavcılığı 78

C

Çağlayangil 145
Çarizm 26
Çarlık Rusyası 21, 26, 36, 72, 96
Celalettin Korkmazov 72
Cemiyet-i Akvam 61
Çerkez 41
Çiçerin 49, 76, 163
Colmar von der Goltz 86
Continuing State 84

D

Dadrian 87
Dağistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti 72
Dağlık Ermenistan Cumhuriyeti 69
Dağlık Karabağ 20, 22, 95, 99, 100, 103, 104, 108,
118, 120, 122, 131, 132, 133, 134, 149
Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi 96, 131
Dağlık Karabağ Özerk Yönetimi 97, 100, 101, 132
Danzig Koridoru 124
Das Deutsche Abendblatt 93
Dedeağaç Kasabası 126
defacto Karabağ Ermeni yönetimi 120
delegasyon 102
Derbent 23, 30
Deutsche Rundschau 87
Deutsche Tageszeitung 93
devam eden devlet 137
Divan-ı Harb-i Örf-i Mahkemeleri 13, 79, 80, 82
Diyarbakır valisi Dr. Reşit Bey 81
Dışişleri Komiseri Georgy Chicherin 72
Doğu Anadolu 20, 21, 23, 25, 26, 27, 42, 45, 46, 57,
58, 86, 109

Drastamat Martiros Kanayan 70
Dunsterville 41

E

Eçmiadzin 36
Einheitlicher Oberbefehl 86
eksklav bölgesi 139
Elviye-i Selase 25, 27, 28, 45
Emanuel Carasso 90
Enver 21, 31, 37, 66, 90, 148
Erivan 17, 21, 22, 25, 32, 34, 35, 36, 37, 39, 40, 41,
42, 49, 55, 64, 69, 70, 74, 75, 95, 104, 122,
143, 147, 159, 160, 161, 162, 175, 177
Ermenice 74, 120
Ermeni çeteleri 25
Ermeni Diasporası 56, 61
Ermeni Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti 71, 75
Ermenistan 13, 15, 16, 17, 18, 20, 22, 23, 25, 27,
28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38,
39, 40, 41, 42, 46, 48, 50, 51, 52, 53, 54,
55, 56, 57, 58, 59, 61, 64, 68, 69, 70, 71,
72, 73, 74, 75, 77, 82, 84, 95, 96, 97, 98,
99, 100, 101, 103, 104, 105, 106, 107,
108, 109, 111, 112, 113, 114, 115, 117,
118, 122, 123, 124, 126, 127, 128, 129,
130, 131, 132, 133, 134, 139, 140, 142,
143, 144, 145, 146, 147, 149, 152, 158,
159, 160, 161, 162, 165, 170, 171, 172,
175, 176
Ermenistan Askeri Devrimci Komitesi 8
Ermenistan Askeri Sigorta Fonu 145
Ermenistan Cumhuriyeti 35, 36, 37, 38, 56, 68, 69,
70, 77, 85, 107, 108, 112, 113, 118, 122,
126, 128, 129, 130, 147, 158, 159, 160
Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti 69, 73
Ermeni Takoza 52
Ermeni Tehciri 56, 76
Ermeni Ulusal Kongresi 95
Erzincan Ateşkes Antlaşması 29
Exceptio non adimpleti contractus ilkesi 40

F

Fethali Han 46
Fransa 18, 61, 69, 72, 78, 99, 100

G

- Gacırlar 96
Gence 37, 41, 44, 53, 107
Genç Türkler 91
George H. W. Bush 7, 122, 155
Goble Planı 123
Guberniya 19
Guido von Usedom 87
Guliyev 103, 104
Gümrü 7, 13, 28, 30, 32, 33, 41, 45, 47, 49, 53, 64, 70, 72, 77, 85, 109, 158, 162
Gümrü Antlaşması 7, 32, 33, 41, 47, 49, 53, 64, 70, 77, 85, 109, 158
Güney Kafkasya 53, 171
Güney Osetya 120, 137
Güney Osetya Özerk Bölgesi 137
Gürcistan 22, 23, 25, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 37, 42, 48, 49, 53, 71, 72, 77, 99, 107, 120, 134, 137, 141, 161, 164, 167, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176
Gürcü-Oset Savaşı 120

H

- Hafız Abdullah Avni Bey 81
Halide Edip 46
Halilov 103
Hamburger Fremdenblatt 94
Haniş Adaları 77
Hankendi 95, 98, 115, 118, 119
Harbiye Nezareti 79
Herero İsyanı 84
Heyet-i Ayân 63
Hocalı 24, 34, 39, 96, 106
Hocalı Katliamı 96
Hürriyet ve İhtilaf Fırkası 80

I

- II. Abdülhamit 91
İran 20, 22, 23, 24, 25, 36, 41, 43, 44, 47, 52, 53, 54, 94, 98, 124, 126, 144, 145, 151, 161
İslâm ordusu 30
İsmet İnönü 42, 148
İstanbul Hükümeti 65, 67, 79
İstanbul Konferansı 13, 30, 33, 41
İtalya 31, 69, 100
İtilaf Devletleri 67, 79

J

- James Baker 122
Jan Eliasson 104
Jelesnovodsk 97, 98, 105

K

- Kafkas 16, 23, 25, 29, 30, 34, 42, 43, 44, 71, 77, 85, 132, 167, 175
Kafkas Cephesi 25
Kafkas İslam Ordusu 43
Kafkasya Federatif Sovyet Cumhuriyeti 73
Karabağ 7, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 22, 23, 24, 38, 39, 42, 43, 44, 50, 52, 53, 55, 56, 69, 95, 96, 97, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 112, 113, 114, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 140, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 149, 150, 151, 155
Karabağ İhtilafı 18, 24
Karahan 26, 158
Karapet Rubinyan 123, 124
Kars 7, 13, 18, 21, 23, 25, 27, 28, 30, 32, 33, 34, 39, 44, 45, 46, 48, 50, 51, 53, 56, 57, 58, 59, 60, 68, 69, 71, 72, 73, 75, 77, 85, 109, 132, 139, 140, 141, 146, 147, 151, 164, 167, 170, 172, 176
Kars Antlaşması 7, 50, 56, 58, 68, 69, 71, 73, 75, 77, 140, 141, 170
Kazak 33, 71, 107
Kazakh bölgesi 107
Kazakistan 97, 99, 142
Kazimirov 103
Kazimirov Vladimir Nikolaevich 103, 149
Kazım Karabekir 47, 49
Kelbecer 22, 99, 107, 118
Kerenski 30
Kerki 139, 146
Kızıldeniz 77
Kızıl Ordu 46, 65, 69, 142
Komiser 18, 19
Kommersant 144
kontrol merkezi 107, 116
Korfu Boğazı Davası 140, 146
Kremlin 134
Krotov 103
Küçük Ağrı Dağı 52, 54

Küçük Han 41
Kut'ül Amare 83
Kuzey Osetya 120

L

Laçın koridoru 107, 108, 113, 118, 131, 147
Lahey Barış Konferansı 110
Lahey Uluslararası Adalet Divanı 77
Legrand 70
Lenin 26, 27, 51, 52, 71, 72
Levon Ter-Petrosyan 95, 98
Liebknecht 88
Liman von Sanders 83, 85, 86, 88
Londra-Zürih Antlaşmaları 115
Lozan Barış Antlaşması 76
Lozan Ticaret Sözleşmesi 76
Ludendorff 86

M

Makü Hanlığı 54
Malta 13, 67, 78, 83, 88, 148
Marschall 85
Meclis-i Umûmî 63, 65
Meclis-i Vükelâ 64, 65
Mehmed Emin Resulzade 42
Mehmet Vehib Paşa 31
Menşevik 43
Mesrop Manukyan 145
Mezopotamya 87
Mikhail Gorbaçov 95
Milletler Cemiyeti 69
Minsk 99, 104, 134, 147
Minsk Konferansı 99
Misak -i Milli 47
Mondros Ateşkes Antlaşması 34, 44, 53, 79
Mora Yarımadası 18
Moskova 7, 13, 15, 18, 21, 28, 30, 32, 38, 39, 45, 48,
49, 50, 51, 53, 54, 56, 57, 58, 59, 60, 65,
68, 69, 71, 72, 73, 75, 77, 85, 100, 101,
104, 107, 112, 114, 127, 138, 139, 142,
143, 144, 146, 147, 149, 151, 156, 163,
168, 171
Moskova Deklerasyonu 16, 112, 127, 146
Müşavir El Memalik 23
Muttalibov 98

N

Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti 108, 122, 127, 139
Narimanov 52
Nasib Bey Yusufbeyli 46
Natsanerus 76
Nazarbayev 97, 98, 99
Nemrut Mustafa Paşa 80, 81
Nikola 27
Nizami Bakhmanov 104, 105
Nuri Paşa 30, 42, 43

O

Oktay Aksoy 145
Ömer Faruk Efendi 31
Osmanlı Devleti 18, 20, 21, 22, 23, 25, 26, 27, 28, 29,
30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 41, 42, 46,
62, 65, 67, 77, 79, 82, 83, 84, 85, 88, 90
Osmanlı İmparatorluğu 66, 76, 83, 87, 88
Osmanlı İttifak Antlaşması 85
Osmanlı Kanuni Esasisi 62
Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti 136
Özerk Bölge 131, 137
Özerklik 131

P

Paris 23, 57, 61, 62, 67, 69, 95
Paris'te 57, 61, 62, 67
Parunag Tovmassian 145
Paşinyan 106, 111, 112, 129, 130
patrikhane 81
Paul Goble 123
Perinçek ve İsviçre İkinci Daire Kararı 59
Petrograd Hükümeti 26
petrol hatları 31
plebisit 49
Polonya Cumhuriyeti 124
Polonya Koridoru 124, 146
protokol 99, 100

R

Reichstag 88
Resul Guliyev 101
Rıza Nur 72, 163
Robert Stoermer 92

Rus 15, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 34,
41, 42, 43, 45, 50, 51, 56, 70, 73, 97, 98,
108, 113, 115, 116, 117, 118, 119, 120,
121, 127, 141, 142, 145, 148, 151, 167,
168, 171, 172, 174

Rusça 72, 103, 120, 121, 144

Rusya Federal Güvenlik Servisi 108, 127

Rusya Federasyonu Anayasa Mahkemesi 58, 59, 60

Rusya Federasyonu barış gücü 107, 113, 114

Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti 68, 71

S

Sadaret 79

Sadrazam 81

Sadrazam Tefik Paşa 81

Saltanat Şurası 62, 64

Sovyet Rusya 29, 65, 76

Stepan Şaumyan 19

Şamil 99

Saraybosna 84

Şarur 32, 48, 159, 177

Schengen 126

Selanik 91

self - determination 49

Sentrokaspi Hükümeti 43

Şerur-Daralagez 46, 51

Sevr Antlaşması 45, 57, 58, 61, 64, 65, 67, 77, 78,
109

Sevr Barış Antlaşması 13, 46, 53, 57

Sherimkulov 103

Şimal-i Kafkas 30, 33

sıkıyönetim 79

Solomon Teilirian 91, 93

Sovyet Birliği 68

Sovyetler Birliği 1977 Anayasası 136

Sovyet Rusya 26, 27, 29, 46, 49, 58, 65, 68, 70, 71,
84, 176

SSCB 21, 23, 72, 75, 95, 131, 132, 133, 136

SSCB'den Ayrılma Hakkında Kanun 133

SSCB Merkez Yürütme Kurulu 75

Stalin 26, 51, 52, 54, 122, 124

statüko 18, 28, 112, 142

Stepanakert 104

Stepan Şaumyan 19, 23, 35, 37

Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Antlaşması
42, 139

Sultan Reşad 90

Sultan V. Mehmed 86

Şura-yı Devlet 79

Suren Sargisyan 123

Şuşa 43, 98, 99, 104, 105, 108, 113, 118

T

Tahran 98

Talat Paşa 13, 29, 90, 91, 92, 93, 94, 148

Talât Paşa Davası 91

Taşnagsütün Partisi 68

Taşnak 17, 19, 20, 21, 27, 41, 69, 91, 109, 145

T.B.M.M. Hükümeti 53, 72

Tehcir Yargılamaları 79

Temyiz Mahkemesi 79

Thauvenay 86

Tigranashen 139

Trabzon Konferansı 13, 29, 30, 34

Trakya cephesi 44

Transkafkasya 37

Tshinvali 120

Turgut Özal 7, 122, 123, 155

Türk 18, 20, 21, 22, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 36,
38, 39, 42, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 53,
54, 59, 65, 71, 72, 73, 76, 77, 83, 85, 86,
88, 89, 90, 91, 92, 94, 95, 97, 100, 101,
103, 105, 109, 115, 117, 127, 142, 145,
147, 148, 149, 151, 158, 162, 167, 171,
174, 176

Türk Hükümeti 49, 76

Türkiye-Afganistan İttifak Antlaşması 72

Türkiye Cumhuriyeti 35, 36, 76, 139

Türk Koridoru 53

Türkmençayı Antlaşması 18, 20

U

Uluslararası Adalet Divanı 82, 140, 146

Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey 80

V

Vagif Jafarov 105

Versailles Antlaşması 124, 125

Vilayet-i Sitte 44

VI. Mehmet Vahidettin 34

Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi 111

Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi 66

Vladikafkas 51

Vladimir Kazimirov 101

Vladimir Maevskiy 141
Vorontsof Daşkof 27
Vratsyan 71
Vratsyan Hükümeti 71

W

Wangenheim 88
Weimar Cumhuriyeti 84
Wilson 46, 47, 49, 57, 58, 61, 67
Wolfgang Gust 87

Y

Yakub Mahmudov 35, 37
Yarbay İsmail Hakkı 43
Yeltsin 97, 98, 134
Yerjanyan Antlaşması 68
Yusuf Caferov 37
Yusuf Hikmet Bayur 22, 43, 88, 89
Yusuf Kemal Tengirşek 72
Yüzbaşı Edward Noel 41

Z

Zengezur koridoru 147
Ziya Şakir 90